

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE BELAĞATI ANABİLİM DALI

KÛFE VE BASRA EKOLLERİNİN MERFÛ'AT KONUSUNDAKİ İHTİLÂFLARI VE
BUNLARIN *ŞERHU KATRİ'N-NEDÂ* ADLI ESERDE ELE ALINIŞI

Fatih ASLAN
1130207006

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Hasan SOYUPEK

ISPARTA- 2014

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih:12/12/2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 19 /11 /2014 tarih ve 02/a sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Fatih ASLAN 'nın "Kufe ve Basra Ekollerinin Merfuât Konusundaki İhtilafları ve Şerhu Katri'n-Nedâ Adlı Eserde İncelenmesi " başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 12/12/2014 tarihinde saat 10.0'da toplanmış ve aday tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 100 dakika süreyle teziyle ilgili sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ Tezin kabul edilmesine

(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ Tezde düzeltme verilmesine

(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ Tezin reddedilmesine

(Öğrenci,yeni tez konusu belirlemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yazıldı.

oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	:Doç. Dr. Hasan Soyupek	
Üye	:Doç. Dr. Ramazan Kazan	
Üye	:Yrd. Doç. Dr. Hatice Toksöz	

Ek :Her Bir Jüriye Ait Tez Değerlendirme Jüri Raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum

“KÛFE VE BASRA EKOLLERİNİN MERFÛ’AT KONUSUNDAKİ İHTİLÂFLARI VE BUNLARIN ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ ADLI ESERDE ELE ALINIŞI” adlı çalışmamın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza
Fatih ASLAN
12.12.2014

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KÛFE VE BASRA EKOLLERİ'NİN MERFÛÂT KONUSUNDAKİ İHTİLÂFLARI VE BUNLARIN *ŞERHU KATRİ'N-NEDÂ* ADLI ESERDE ELE ALINIŞI

Fatih ASLAN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı,
Yüksek Lisans Tezi, 135 Sayfa, Isparta, Aralık 2014

Danışman: Doç. Dr. Hasan SOYUPEK

Bu tezin amacı Arap dilbilimcilerine öncülük eden iki önemli ekolden Basra ve Kûfe ekolü temsilcileri arasında merfû'at konusundaki ihtilâfları ortaya koymak ve ihtilâfları İbn Hişâm el-Ensâri'nin *Şerhu Katri'n-Nedâ* adlı eserinde incelemektir.

Çalışmamız giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Arap dili tarihi, dilin gelişim süreci ve ilk dönemde yapılmış çalışmalar ele alınacaktır.

Birinci bölümde Basra ve Kûfe ekolleri tanıtılacak ve merfû'at konusundaki ihtilâflar ele alınacaktır.

İkinci bölümde ise İbn Hişâm'ın hayatı, eserleri anlatılıp, *Şerhu Katri'n-Nedâ* adlı eserde ihtilâflı konular ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Merfû'at, İhtilâf, Nahiv, İbn Hişâm.

ABSTRACT

Master's Thesis

THE DİSPUTE BETWEEN KÛFE AND BASRA ECOLES ABOUT MERFÛ'AT İS HANDLED ON WORK NAMED *ŞERHU KATRİ'N-NEDÂ*

Fatih ASLAN

**University of Suleyman Demirel, Institute of Social Science,
Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and
Rhetoric, 135 Pages, Isparta, December 2014**

Supervisor: Ass. Prof. Hasan SOYUPEK

The aim of this thesis is to reveal the disagreement between the two leading significant ecole nominees, Basra and Kufe, which lead arabian linguistic scientists about merfu'at. It will search the dispute on *Şerhu Katri'n-Nedâ* written by İbn Hişâm el-Ensâri.

Thesis is made up of two introductions and two parts. In the first introduction part the history of arabic language, stages of the language development and first period studies will be handled.

In the first section Basra and Kufe ecoles will be introduced and the dispute about merfuat will be handled.

In the second section, the life and the works of Ibn Hişâm will be examined and the bone of contention on the book *Şerhu Katri'n-Nedâ* will be discussed.

Key Words: Merfû'at, İhtilâf, Nahiv, İbn Hişâm.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
I. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ	1
II. NAHİV İLMİNİN TANIMI VE ARAP DİLİNDEKİ ÖNEMİ	2
III. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GEÇİRDİĞİ SÜREÇ	4
IV. NAHİV İLMİNDE İLK DÖNEMDE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	12
V. İHTİLÂFLARI KONU EDİNER ÇALIŞMALAR	13

BİRİNCİ BÖLÜM

BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN MENSUPLARI ARASINDA Kİ MERFÛ' AT İHTİLÂFLARI

1. BASRA DİL MEKTEBİ	16
1.1. Önemli Temsilcileri	17
1.1.1. Halîl b. Ahmed	17
1.1.2. Sîbeveyh	18
1.1.3. el-Ahfeşü'l-Evsât	20
1.1.4. Ebû Osman el-Mâzinî	21
1.1.5. el-Müberrid	23
2. KÛFE DİL MEKTEBİ	25
2.1. Önemli Temsilcileri	26
2.1.1. Ebû Câfer er-Ruâsi	26
2.1.2. Muâz b. Müslim el-Herrâ	27
2.1.3. el-Kisâi	27
2.1.4. el-Ferrâ	29
2.1.5. Sâ'leb	32

3. İKİ EKOL ARASINDA YAŞANMIŞ MÜNÂZARA ÖRNEKLERİ	33
3.1. Sîbeveyh ile Kisâî Arasında Geçen Münâzara	33
3.2. Asma'î ile Kisâî Arasında Geçen Münâzaralar	35
3.2.1. Asma'î ile Kisâî Arasında Geçen Diğer Bir Münâzara	36
3.3. el-Yezidi ile Kisâî Arasında Geçen Münâzaralar	36
3.3.1. el-Yezidi ile Kisâî Arasında Geçen Başka Bir Münâzara	37
3.4. el-Ferrâ ile el-Cermî Arasında Geçen Münâzara	37
3.7. el-Mâzinî ile İbnu's-Sikkît Arasında Geçen Münâzara	38
3.8. el-Mâzinî ile bazı Kûfeliler Arasında Geçen Münâzara	38
4. İKİ EKOL ARASINDA Kİ İHTİLÂF NOKTALARININ TEMEL SEBEBLERİ	39
4.1. Metot Farklılıkları:	39
4.1.1. Semâ' Metodu	39
4.1.2. Kıyas Metodu	40
4.1.3. İstilah Farklılıkları	42
5. MERFÛ' AT KONULARINDAKİ İHTİLÂFLAR	43
5.1. Mübteda	43
5.1.1. Mübtedayı Ref Yapan Âmil	43
5.1.2. Câmîd Olan Haberin Mübteda'ya Raci Zamir Taşınması	45
5.1.3. 'لولا' dan Sonraki Merfû İsmi'nin Âmili	47
5.1.4. 'لو' den Sonraki Merfû İsmi'nin Durumu	49
5.1.5. İstifham Olan 'أَيُّ' nun Âmili	49
5.1.6. Zarf ve Car İle Mecerudan Sonra Gelen İsmi'nin Âmili	50
5.1.7. Mübtedanın Başında Gelen 'لام' (lâm) 'ın Durumu	51
5.1.8. 'مَنْ' ve 'مَنْ' Edatları'ndan Sonra Gelen İsmi'nin Âmili	52
5.1.9. Mübteda ve Haberin Arasında Gelen Zamiri'nin Durumu	54
5.1.10. 'بِئْسَ' ve 'نِعْمَ' Durumu	55
5.1.11. Sebebi Sıfatın Olduğu Yerde Zamiri'nin Açıkta Getirilmesi	56
5.1.12. 'أَنَّ' ve Ma'mûlünden Müevvel Olan Mastarın İ'rabı	59
5.2. Haber	60
5.2.1. Haberi Ref Yapan Âmil	60
5.2.2. Haberin Mübtedadan Önce Gelmesi	61
5.2.3. Haber Olarak Gelen Zarfın Âmili	63
5.2.4. Mübteda, Vâvu'l-Maiyye (و) 'den Önce Geldiğinde Haberi'nin Durumu	64

5.2.5 Başında Nevasıh Bulunan Mastariye Olan İsim Cümlesinin Haber Olması ..	65
5.2.6. Nekire Olan Zaman Zarfları'nın Mastarlara Haber Olması.....	66
5.2.7. Mübteda Mastar Olduğunda ve Ondan Sonra Haber Olmaya Elverişli Olmayan Bir Durum Bulunduğunda, Haberin Vucûben Takdir Edilmesi	68
5.3. Fâil.....	68
5.3.1. Fâili Ref Yapan Âmil.....	68
5.3.2. Fâil Cem'-i Müennes Salim Olduğunda Fiilin Müennes Olması	69
5.3.3. Fâilin Âmilinden Önce Gelmesi	70
5.3.4. Cümlelerin Malum Olan Fiile Fâil Olması	73
5.3.5 Fâil Cem'-i Müzekker Salim Olduğunda Fiilin Müzekker Olması	74
5.3.6. مَيْسَر ve نَيْسَر' nin Fâilleri'nin Durumu	76
5.3.7. Mef'ûle İzafe Edilen Mastarın Fâili	78
5.3.8. Müştak İsmi'nin Munfasıl Zamiri Fâil Olarak Merfû Yapması.....	79
5.4. Naib-i Fâil	81
5.4.1. Nakıs كان'nin Meçhul Kalıbında Gelmesi	81
5.4.2. Müfret Haberin كان ye Naib-i Fâil Olması	81
5.4.3. Zarfın Naib-i Fâil Olması	82
5.4.4. Cümlelerin Meçhul قال Fiiline Naib-i Fâil Olması	83
5.4.5. أعطى Fiilinin İkinci Mef'ûlünün Naib-i Fâil Olması	84
5.4.6. Mef'ûlün bih Varken Başka Mef'ûlün Naib-i Fâil Olması.....	86
5.5. Kane ve Benzerlerinin İsmi.....	88
5.5.1. كَانَ ve Kardeşlerinin İsmi'nin Âmili.....	88
5.5.2. كَانَ 'nin Haberi'nin Ma'mûlû كَانَ 'nin İsminden Önce Gelip Gelmemesi.....	89
5.5.3. لَئِنْ Edatından Sonra Gelen غَدوة Kelimesi Konusunda İhtilâf	89
5.5.4. كَانَ'nin Haberi Müennes Olup İsimden Önce Geldiğinde İsmi'nin Müennes Oluşu.....	90
5.6. İne ve Kardeşlerinin Haberi	91
5.6.1. إِنَّ ve kardeşleri'nin Haberi'nin Âmili	91
5.6.2. إِنَّ Haberi'nin Almadan Önce İsmi'nin Üzerine Yapılan Atfın Hükümü.....	93
5.6.3. إِنَّ'ye Haber Olan Cümlelerin Başında Tenfis (سوف ve س) Harflerine Lamın Dahil Olması	94
5.6.4. إِنَّ ve Kardeşlerinin Haberleri Bilinmesinden Dolayı Hazf Edilmesi.....	95
5.6.5. إِنَّ'nin Haberine İbtidâ لَام'ın Zait Olması	97

5.7. Muzari Fiil.....	98
5.7.1. Muzari Fiilinin Âmili.....	98
5.7.2. Muzari Fiilinin Durumu.....	99

İKİNCİ BÖLÜM

İHTİLÂFLARIN ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ ADLI ESERDE ELE ALINIŞ ŞEKLİ

1. İBN HİŞÂM EL-ENSARÎ	101
1.1. Hayatı	101
1.1.1. Hocaları.....	102
1.1.2. Öğrencileri	103
1.2. Eserleri	104
1.2.1. Yayınlanmış Eserleri	105
1.2.2. Başka Kitaplar İçerisinde Basılmış Olan Eserleri.....	108
1.2.3. Yazma Halinde Bulunan Eserleri	108
1.2.4. Günümüze Ulaşmayan Eserleri	109
2. ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ VE BELLÎ'S-SEDÂ ADLI ESER.....	111
2.1. Şerhu Ketri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ ile Metni Ayırma metodu	111
2.2. Konuları Kısa Tutma Metodu	111
2.3. Bazı Bölümleri Tafsilatlandırma.....	112
2.4. Tercih ve Eleştirme	112
2.5. İbarenin Kolaylık ve Akıcılığı	113
2.6. Şerhte Yararlanılan Kaynaklar.....	113
3. ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	114
4. İHTİLÂFLARIN ŞERHU KATRÎ'N-NEDÂ ESERİNDE İNCELENMESİ	116
4.1. Mübteda ve Haber	116
4.1.1. Mübtedayı Merfû Yapan Âmil	117
4.1.2. Haberi Merfû Yapan Âmil.....	117
4.1.3. بُسْ ve نَعْم' nin Durumu	117
4.1.4. Haberin Mübtedadadan Önce Gelmesi.....	118
4.1.5. Haber Olarak Gelen Zarfın Âmili.....	119
4.1.6. Mübteda, Maiyet Manasında Olan الواء'dan Önce Geldiğinde Haberin Durumu	119

4.1.7. Mübteda Mastar Olduğunda ve Ondan Sonra Habere Elverişli Olmayan Bir Hal Bulunduğunda, Haberin Vucuben Takdir Edilmesi	120
4.2. Fâil	120
4.2.1. Fâil'in Âmilinden Önce Gelmesi	121
4.2.2. Fâil Salim Cem'-i Müennes Olduğunda Fiilin Müennes Olması	121
4.2.3. Fâil Cem'-i Müzekker Olduğunda Fiilin Müzekker Olması	121
4.2.4. نَعَمْ ve بَلَى 'nin Fâillerinin Durumu	122
4.3. Naib-i Fâil	122
4.3.1. Zarfın Naib-i Fâil Olması	123
4.3.2. Me'ûl 'ün bih Varken Başka Me'ûl'ün Naib-i Fâil Olması	123
4.4. Kane ve Benzerlerinin İsmi	124
4.4.1. كَانَ'nin Haberi'nin Ma'mûlû كَانَ'nin İsminden Önce Gelip Gelmemesi	125
4.5. İnne ve Kardeşlerinin Haberi	125
4.6. Muzari Fiil	126
4.6.1. Muzari Fiilinin Âmili	126
SONUÇ	128
KAYNAKLAR	130
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR DİZİNİ

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: bin
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
D.B.A.A.D.	: Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.Ü.İ.F.D.	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: hicrî
hak.	: hakkında
Hz.	: hazreti
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Nşr.	: Neşreden
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
O.M.Ü.S.B.E.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensütesi
ö.	: ölümü
ra	: radiyallahu anh
s.	: sayfa
sy.	: sayı
sav	: sallallahu aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkîk eden
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve bunun gibi

Yay. : Yayını
U.Ü.İ.F. : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Vb. : ve benzerleri
Vs. : vesaire
Yay. : yayınları

ÖNSÖZ

Dil, insanı diğer canlılardan ayıran ölçü; düşünce ve anlamın kalıbı; ilimlerin kendisiyle oluştuğu bir hakikât olduğundan büyük bir öneme sahiptir. Bu öneminden dolayı tarih boyunca dil üzerine çalışmalar yapılmış ve birçok eser yazılmıştır. Bu bağlamda tüm kültür coğrafyalarındaki ilmî branşlar içinde dille ilgili çalışmaların ilk sırada yer aldığını belirtebiliriz.

Aynı şekilde İslâm coğrafyasındaki ilmî çalışmalarda da dile hâkimiyet, ilmin ilk ve vazgeçilmez şartı olarak görülmüştür. Dolayısıyla dille ilgili çalışmaların İslâmın tedvin dönemine hatta daha öncesine kadar gittiğini gözlemlemekteyiz. Ayrıca medrese, tekke, dergâh gibi eğitim-öğretim merkezlerinin, ilim ve irfan taleb eden insanların yetiştirilmesinde, dilin eğitime öncelik vermeleri bir diğer önemli husustur. Kuşkusuz dili ön plana çıkaran bu yaklaşımın temelinde dilin düşünce ve anlamla olan ilişkisi yatmaktadır. Tarih boyunca dille ilgili çalışmaların ana gayesinin doğru düşünce ve anlamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği dönemde Kur'ân-ı Kerimi anlamak için sarf ve nahiv adıyla dilbilimi kategorilerinin tasnif edildiğini hatırlatmak meseleyi ispat sadedinde faydalı olacaktır.

Bu temel çerçevede, nahiv ilminin oluşum sürecinde Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs dil ekollerinin oynadığı rolü gözardı etmemek gerekir. Bölgelerde şekillenen dil ve nahiv çalışmalarına zemin hazırlayan unsurlar, nahiv ekollerinin oluşum sürecini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ilk ekoller diyebileceğimiz Basra ve Kûfe ekollerini ve bazı önemli temsilcilerini tanımak Arap dil üsluplarını kavramak açısından önemlidir.

Temel İslâm bilimlerinin ana malzemesi olan dilbilimini tahlil ederken gözardı edilmemesi gereken önemli bir husus da şudur: Araplar dahi başlangıçta kelime ve kavramları farklı anlayıp farklı değerlendirmiş ve değişik mânalar yüklemişlerdir. Dolayısıyla lafızlarda başlayan bu ihtilâf mânalara da sirayet etmiş ve çeşitli itikâdî ve amelî mezheplerin ortaya çıkmasının önemlisebeplerinden biri görülmüştür.

Bu çalışmada, kelime ve kavram ihtilâflarının temelinde bulunan Basra ve Kûfe Ekolleri'nden ve özellikle de merfû'at konusundaki ihtilâflara değinilmiştir.

Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Arap dili'nin tarihçesi, nahiv İlminin tanımı, Arap dili'ndeki önemi, doğuş süreci ve bu alanda yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Basra ve Kûfe

Ekolleri'nin, “merfû'at” konusundaki ihtilâfları incelenmiştir. İkinci bölümde ise, sözkonusu ihtilâflı konuların, İbn Hişâm el-Ensâri'nin “*Şerhu Katri'n-Nedâ*” adlı eserinde ele alınış tarzı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana akademik bilgi ve tecrübelerini itina ve özveri ile aktaran tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Hasan SOYUPEK'e, fikirleriyle bana ışık tutan değerli hocam Mehmet SAYGIN'a ve birçok hususta kendimi yetiştirmeme sebep olan ilmiyle, fikriyle ve teşvikleriyle daima yanımda olan değerli hocalarım Muhyiddin ÇAKIRCI ve Ahmet BİLMAN'a da teşekkürü borç bilirim.

Fatih ASLAN

Isparta - 2014

GİRİŞ

I. ARAP DİLİNİN TARİHÇESİ

Arapça, Sâmi diller ailesi grubundan olup bunun eski Mısır dilini de içine alan bir Hâmî-Sâmi köke bağlı olduğu belirtilmiştir.¹ Sâmi diller ailesi bu adını Hz. Nuh (a.s)’ın oğlu Sam’dan almıştır. Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Arapça, tarihin eski dillerinden biri olduğu aşikârdır. Aynı kökten gelmeleri nedeniyle aynı aileye mensup olan ve Arapların konuştukları dil olan Arapça bu dillerin içinde en zengin ve en gelişmiş olanıdır.² Tarihe şöyle bir göz atıldığında, Arapçanın her açıdan gelişmiş bir dil olduğu görülür. Arap dilinin ilk dönemleri bilinmemekle beraber zamanımıza kadar diriliğini ve tazeliğini korumuştur.³

Her kabilenin kendisine özgü bir takım lehçeleri bulunmaktadır. Tabiki bu lehçeler arasında birtakım farklılıkların olması doğaldır. Dilde meydana gelen farklılıklar sebebiyle aralarında iletişim kurmaları zorlaşmıştır. Bu zor durum Arapları dil birliğini sağlamaya yönlendirdi. Arap halkları, gerek ticaret, gerekse hac sebebiyle birbirleriyle karşılaştıkları için, kullandıkları lehçeler de zamanla kaynaşmıştır. Şüphesiz ki, bu kaynaşma süreci yüzyıllarca sürmüştür. Çeşitli Arap kabileleri, Mekke yakınlarında kurulan “Ukâz”, “Micenne” ve “Zu’l-Mehâz” gibi panayırlarda bir araya gelip karşılıklı şiirler söylerler, nutuklar atarlar ve fesahat alanında birbirleriyle yarışarlardı. Hutbe ve şiirlerine değer biçip, hangisinin daha üstün olduğuna karar verilmesi için hakemler tayin ederlerdi. Bu hakemler, fesahat ve belâğatin zirvesine ulaşanları belirlerler ve sözcüklerden kulağa hoş gelenleri seçerlerdi. Uygun olmayanları ise terk ederlerdi. Bundan ötürü, şâirler ve hatipler, şiirlerinde ve nutuklarında, kullandıkları sözcüklerin, hem fasih, hem de bütün kabileler nezdinde bilinen lafızlar olmasına gayret ederlerdi. Böylece, Arap dili gittikçe fesahat kazandı, tuhaf ve nadir kullanılan sözcüklerden arındı.⁴

Arap dili şehirde yaşayanlar arasında değil, genel itibarıyla Arabistan Yarımadası’nın ortasında ikamet eden bedeviler arasında biçimlenmiştir. Suyûtî’nin

¹ Çetin, Nihat M., “Arap”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1991, II, 282.

² Küçükkalay, Hüseyin, *Kur’ân Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya 1991, s. 73.

³ Es’âd, Mahmut Seydişehirli, “*Arap Dili*”, (sadeleştiren: Zafer Kızıklı) DBAAD, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 4, s. 164.

⁴ Es’âd, a.g.e., s. 170.

belirttiğine göre, bu karışım, Mekke civarında bulunan Kureyş kabilesi tarafından ortaya konmuştur. Bütün Arabistan Yarımadası'nın halkı, Mekke'ye gelme konusunda birbirleriyle yarıştıkları için her kabilenin zarafet ve inceliği diğerlerince kabul görmüştür. Mekke ve çevresinde oturan Kureyş kabilesinin dili, bu gelişim sürecinin son noktasına ulaşmıştır. Bu kabile, fesahat ve akıcı anlatımda diğer kabilelerden üstün bir konuma yükselmiştir. Kureyş kabilesi sahilden uzak olduğu için, diğer milletlerle iç içe girmemiş, bu nedenle de Kureyşliler'in telaffuzları, öteki kabilelerin hepsinden daha fazla fesahat ve saflığını koruyabilmiştir.⁵

İslamiyet ile beraber Arap dili yeni bir hüviyet kazanmış, Arap lehçelerinin en fasihi olan Kureyş lehçesi ile inen Kur'ân, kısa bir zaman içinde dilde bütünlük sağlamış ve Arap dilinin aslını muhafaza ederek günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Corci Zeydan (ö. 1914); *Arapçadan birçok dil ve bu arada Habeşçe de türemiştir. Eğer Kur'ân olmasaydı, Arapça sayısız kollara ayrılırdı*⁶ demektedir.

İslam, siyaset ve dilde de Arapların birliğine hizmet etmiştir. Kur'ân-ı Kerim, dini tayin ettiği gibi, dili de süslemiş, aynı zamanda Arap dilinin gramerine temel oluşturmuştur.

II. NAHİV İLMİNİN TANIMI VE ARAP DİLİNDEKİ ÖNEMİ

Nahv kelimesi, sözlükte nehâ (نحو), kökünden gelmiş isim ve zarf olarak kullanılan bir kelime olup, “yön, yol, kasıt, yöntem, tarz ve metot” anlamlarına gelir.⁷ Ancak yönelmek, kastetmek, meyletmek gibi mastar olarak kullanımı daha yaygındır.⁸

Bazı Arap dilbilimcileri nahvin terim anlamı üzerine değişik fikirlere sahiptir. Bunların bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

el-Cevherî (ö. 393/1003), nahiv kelimesinin terim anlamını “*Arap kelamının i'râbı*” olarak izâh etmektedir.⁹

⁵ Es'âd, *a.g.e.*, s. 171.

⁶ Corci, Zeydan, *el-Felsefetu'l-Lugaviyye*, Kahire 1967, s. 15.

⁷ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Emin M. Abdulvahap, M. Sadık el-Abidi), Beyrut 1999, IVX, 76.

⁸ el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Ahmed Abdulğafur Attar) Darû'l-İlmi'l-Melayîn, Beyrut 1990, III, 1146.

⁹ el-Cevherî, *a.g.e.*, VI, 2504.

İbn Cinnî (ö. 392/1001) ise, bu kelimenin نَحَوْتُ نَحْوًا (bir yere yöneldim) örneğinde olduğu gibi “yönelmek” anlamında kullanıldığını belirterek ıstılahi manasını “*Tesniye, cem’i, ismi tasgîr, izâfet, nisbet, terkîb vs. gibi durumlarda i’râbı kullanarak Arap kelamının bir kısmına yönelmek*” demektir. Böyle yapmanın gayesi, Arap olmayanların Arapçayı fasih bir şekilde öğrenerek Araplara katılmalarını sağlamaktır.”¹⁰

el-Hazrecî (ö. 646/1248) nahiv ilmini “*Nahiv; Arap dilindeki kelimelerin ve sonlarının değişmesinde ölçüyü bilmektir*”¹¹ şeklinde tanımlar.

İbn Usfur el-İşbili (ö. 669/1270) de “*Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tesbit edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçaların hükümlerini bilmeyi sağlayan bir ilimdir.*”¹²

Nahivcilerin de belirttiği gibi nahiv ilmi, cümlelerin doğruluğunu belirleyen çok hassas bir kıyas ilmidir. Terkipleri analiz etmede, maksadı anlamada kişiye yardımcı olan bir araçtır. Bu açıdan temel olması itibariyle ve kendisine duyulan ihtiyaçtan dolayı dil ilimlerinin başında gelir.¹³

İstılahî açıdan ilk dönemler itibariyle hem morfoloji hem de sentaksı içine alan bir anlamda kullanılmış olsa da, III. /IX. yüzyıldan sonra morfoloji ve sarf adı altında müstakil iki ilim dalına ayrılmıştır. Daha çok gramerin sentaks kısmını ifade eden nahiv ilmi, cümlelerin doğruluğunu tespit eden bir kıyas ilmi olmasının yanı sıra ifadelerin analizine ve konuşan kişinin kastettiği anlamın eksiksiz anlaşılmasına yardım eder.¹⁴

Şimdi de ilme niçin “*nahiv*” adı verildiğine dair nakillere değinelim. Rivâyetlere göre halife Ali b. Ebi Talib (ö. 41/661), nahvin kurucusu sayılan Ebû'l-Esved ed-Dueli (ö. 67/686)'ye gramerde yapılması gereken şeyler hakkında bilgi verir ve أَنَحُوا “*bu yolda yürü!*” demesinden sonra bu ilim nahiv adını almıştır. Başka bir görüşe göre ise Ebû'l-Esved ed-Dueli Arap dili gramerinin esaslarını tespit eder ve أَنَحُوهُ “*bunu örnek alınız!*” gibi bir ifadede bulunur. Nahiv de bu ifadeden tanımını almıştır.¹⁵

¹⁰ İbn Cinnî, Ebu'l- Feth Osman, *el-Hasâis*, (nşr. M. Ali en-Neccar), Beyrut 1952, I, 34.

¹¹ Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv ve Cedelihi*, (thk. Ahmet Subhi Furat), İstanbul 1988, s. 7.

¹² Suyûtî, *a.g.e.*, s. 7.

¹³ Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum 2001, s. 16.

¹⁴ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 16.

es-Suyûtî, Kur'ân-ı kerim'i tefsir edebilmek için müfessirin ihtiyaç duyacağı ilimleri sayarken bunların içerisinde nahiv ilminin önemini şöyle dile getirmektedir: *“İ'râbda müşterek müfretatın açıklanabilmesi için dilin bilinmesi gerekir; zira i'râbın değişmesi ile manalarda değişir. O halde i'râbın üzerinde kurulmuş terkiplerden maksadın ne olduğunu anlamak için i'râbı bütün yönleriyle bilmek kaçınılmaz olur.”*¹⁶

Nahvi ikinci plana itenlere ve küçümseyenlere Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078) şu sözleriyle sert bir şekilde cevap vermiştir. *“Nahivden uzak durmaları yaptıklarının en kötüsüdür.”* Dolayısıyla bu ilmi küçümseyenleri ağır bir dille eleştirmiştir. Hatta bu ilimden yüz çevirmenin hemen hemen Allah'ın kitabı olan Kur'ân-ı kerim'den yüz çevirmekle eş değer olduğunu, zira onu anlamamanın ve manalarını kavramanın nahivle mümkün olacağını ifade etmiştir. Kelimelerin ve manalarının anahtarı durumunda olan nahiv ilmi olmadığı sürece mananın kilitli kalacağını, sözün doğru veya yanlış olduğunun ancak nahiv ilmiyle bilineceğini ve dolayısıyla bunu ancak gerçekleri kendi arzularına karıştıranların inkâr edilebileceğini kaydetmiştir.¹⁷

III. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE GEÇİRDİĞİ SÜREÇ

Araplar ilk devirlerde dillerini yazılı hale getiremedikleri ve okuma yazma oranında düşük olduğu için, sözlü anlatım geleneği yaygındı. Şâirlerin çoğu okur-yazar olmadığı için şiirlerini sözlü olarak söylerlerdi. Söyledikleri bu şiirleri *“ravi”* denilen kimseler ezberleyerek halk arasında yayarlardı. Yerleşik veya göçebe hayat süren Araplar dillerinin kuşaktan kuşağa bozmadan aktarmayı başarmışlardır. Böylece Arap dili nesilden nesile aktarılan bir sözlü edebiyat şeklini almıştır.¹⁸

Bu durum İslamiyet'in ilk yıllarına kadar böylece devam etmiştir. Ancak daha sonra meydana gelen bazı sebeplerden dolayı Arap dilinin saflığı bozulmuş ve Arap dilinde *“Lahn”*¹⁹ meselesi ortaya çıkmıştır. Lahn meselesi henüz Hz. Peygamber hayattayken baş göstermiştir. Bir sahabe Hz. peygamberin huzurunda üslûp hatası yapmış bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): *“Kardeşinizi düzeltin. Çünkü o*

¹⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1911, IV, 213.

¹⁷ el-Cürcani, Abdulkahir, *Delâ'ilü'l-İcâz fî İlmi'l-Ma'ânî*, (thk. M. Reşit Rıza), Beyrut 1984, s. 23.

¹⁸ Şevkî Dayf, *Medârisü'n-Nahviyye*, Darul Mearif, Kahire 1992, s. 11.

¹⁹ Lahn ‘لحن’: sözlükte; dilbigisi hatası, i'rab hatası, okuyuşta yapılan hata, üstü kapalı konuşmak anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise, konuşurken veya okurken yapılan nahiv hatası demektir. (Bkz. el-Cevherî, *a.g.e.*, VI, 2193; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 256.)

yanılmıştır.” buyurmuştur.²⁰ Hz. Peygamberin devrinde lahn’ın bu lafzıyla bilindiğine dair es-Suyûtî (ö. 911/1505) şu hadisi delil getirmektedir. “*Ben Kureyş’tenim Benu Sa’d içinde yetiştim. Ben asla lahn yapmam.*”²¹

Hz. Peygamberin döneminde söz konusu olan lahn meselesi daha sonraki dönemlerde fazlaca gündeme gelmeye başlamıştır. İlk halife Hz. Ebû Bekir, elbise satan birisinin yanına uğrayıp أ تبيع هذا “*Bunu satar mısın?*” diye sorunca adamın لا وَعَافَاكَ اللهُ “*Hayır, satmıyorum Allah iyiliğini versin*” diyeceği yerde, لا وَعَافَاكَ اللهُ “*Allah iyiliğini vermesin*” şeklinde cevap vermesi üzerine Hz. Ebû Bekir لا وَعَافَاكَ اللهُ “*şeklinde desene*” diyerek konuşmasında hata yaptığını belirtmiştir.²² Yine Hz. Ebû Bekir lahn’ın zararına dikkat çekmek amacıyla şöyle demiştir: “*Bazı kelimeleri hafız ederek okumam lahn ederek okumamdan daha iyidir.*”²³

İbn Cinnî’nin rivâyet ettiğine göre vali Ebû Musa el-Eş’ari (ö. 42/662–63), Hz. Ömer’e içinde lahn bulunan bir mektup gönderdi. Bu mektup yanlış olarak مِنْ أَبُو مُوسَى diye hatalı bir şekilde başlıyordu. Doğrusu ise, مِنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ şeklindedir. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebû Musa’ya “*Kâtibini uyar*” diye emir verdi.²⁴ Bazı kaynaklarda Hz. Ömer kötü ok atıp isabet ettiremeyen bir topluluğa raslayıp “*Fena atıyorsunuz*” demiştir. Onlarda “*Biz yeni öğrenen bir topluluğuz*” anlamına gelen نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ diyecekleri yerde قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ kelimesini yanlış okuyarak نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ şeklinde cevap verdiklerinde Hz. Ömer öfkelenerek: “*Allaha yemin ederim ki dilinizdeki hatanız bana okçuluktaki hatanızdan daha ağır geldi.*”²⁵ Ben Allah’ın resulünden bu konuyla ilgili “*Allah dilini ıslah edene merhamet eder*”²⁶ hadisini duydum.

Hz. Peygamber döneminden itibaren lahn meselesi gündeme gelmeye başlamıştır. Hz. Ömer döneminden başlayarak Emeviler ve Abbasiler dönemine kadar süren fetih harekâtları Arapların, farklı din, dil ve kültür’e mensup milletlerle karşılaşması, yine bunların çoğunun İslam’a girip Kur’ân okuma ve Arapça konuşma

²⁰ et-Tantâvî, Muhammed, *Neş’etü’n-Nahv ve Târîhu Eşheri’n-Nuhât*, Darul Mearif, Kahire 1995, s. 16; Dayf, a.g.e., s. 11.

²¹ Suyûtî, Celâuddin b. Ebî Bekr, *el-Câmi’u’s-Sağir fî Ehadisi’l-Beşî’n-Nezir*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 232.

²² Ma’rûf, Nâyif, *el-Edebu’l-İslami fî Ahdi’n-Nübuvve ve Hilafeti’r-Râşidin*, Beyrut 1990, s. 165.

²³ et-Tantâvî, a.g.e., s. 16

²⁴ et-Tantâvî, a.g.e., s. 17; Dayf, a.g.e., s. 11.

²⁵ et-Tantâvî, a.g.e., s. 16

²⁶ Dayf, a.g.e., s. 12.

gayreti içinde olmaları sonucunda dilde bozulmalar meydana geldi ve giderek yaygınlaşmaya başladı.

Fetihler neticesinde yaygınlaşan dil hataları yabancı milletlerle sınırlı kalmayıp Araplar'a da sirâyet etmişti. İbn Haldun (ö. 808/1406) bu durumu mevâlinin yanlış telaffuzlarını işite işite Araplar'daki dil melekesinin bozulması olarak açıklar.²⁷ Konuşma dili yanısıra Kur'ân okurken dahi yanlış okumaların ortaya çıkması, halkla sınırlı kalmamış Haccac b. Yusuf (ö. 96/714), Hasan el-Basri (ö. 110/728) gibi hitabet ve fesahatlarıyla meşhur şahsiyetlerin bazı âyetleri yanlış okuduklarına dair rivâyetler vardır.²⁸ Fasih Arapça'nın öğrenilmesi için yolculuk yapılan çöllerde bile dil yanlışlıkların görüldüğüne dair haberlerle karşılaşırız. el-Câhız (ö. 255/868), çölde ilk lahnın هذه عَصَائِي cümlesinin olduğunu, doğrusunun ise هذه عَصَايَ olması gerektiğini nakleder.²⁹

Bütün bu gelişmeler neticesinde özellikle Kur'ân'ın düzgün bir şekilde okunmasını ve Arap olmayanların Arapçayı Araplar gibi okuyup anlayabilmelerini sağlamak amacıyla Arap dilinin kaidelerini tesbit edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Nahiv ilminin ortaya çıkış sebeplerini inceledikten sonra bu ilmin ilk kurucusunun kim olduğunu ve nasıl geliştiğini belirtelim.

Nahiv ilminin ilk kurucusunun kim olduğu hususu, âlimler tarafından ihtilâflı bir konu olmasıyla beraber ekseriyetin kanaatine göre Ebû'l-Esved ed-Dueli'(ö.69/689) dir.³⁰ Bununla birlikte bazılarına göre nahiv ilminin ilk kurucusu Hz. Ali'dir. Nitekim el-Enbârî (ö. 577/1181), Ebû'l-Esved ed-Dueli'den şöyle bir rivâyet nakletmektedir: “*Müminlerin emiri Ali b. Ebû Talib'in yanına girdim ve onun elinde bir kâğıt parçası vardı. “Ey müminlerin emiri! bu da nedir?” diye sordum. Hz. Ali: “Ben insanların konuşmalarını inceledim. Arapçaya, Arapça olmayan unsurların karışmasıyla dilin bozulmuş olduğunu fark ettim. Bundan dolayı dilin bozulmasını önlemek için müracaat edilebilecek bir takım kurallar ortaya koymaya çalıştım.” diyerek kâğıdı bana verdi. Bu kâğıt parçasında, “kelam; isim, fiil ve harfin tarifleri yazılıydı. Bana dediki : “Bu metodu takip et ve kendi fikirlerini de buna ilave et. Ey eba Esved bil ki isim üç*

²⁷ et-Tantâvî, a.g.e., s. 19

²⁸ Dayf, a.g.e., s. 12.

²⁹ et-Tantâvî, a.g.e., s. 18

³⁰ Dayf, a.g.e., s. 13.

kısımdır; zâhir isim, zamir isim ve zâhir ve zamir olmayan isimdir.” Bundan sonra bende Hz. Ali’nin tesbitlerine ilaveten atıf ve sıfat bablarını sonrada taaccüb ve istifham bablarını yazdım. İnne ve kardeşlerinin babı dışında tümünü yazdım. Bunu Hz. Ali’ye sununca لَكِنَّ ‘yi de yazmamı söyledi. Her yazdığım babı kendisine sunmaya devam ettim ve bana: مَا أَحْسَنَ هَذَا النُّحُو الَّذِي قَدْ نَحَوْتُ “takip ettiğin bu yol ne güzeldir” dedi.”³¹ Rivâyete göre Hz. Ali’yi nahvin kurallarını tesbit etmeye sevk eden şey; bir bedevinin لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُ³² âyetinde ki son kelimeyi الْخَاطِئُ şeklinde okumasıdır.³³

Bir kısım âlimler, nahiv ilminin ilk kurucusunun Nasr b. Asım el-Leysî (ö. 89/708)’nin bazıları da Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735)’ün olduğunu iddia etmişlerdir.³⁴

el-Enbârî, Nasr b. Asım ve Abdurrahman b. Hürmüz’ün nahiv ilminin kuruculuğu hakkında şöyle der: “Bazıları nahivin kurucusunun Nasr b. Asım veya Abdurrahman b. Hürmüz olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sahîh bir bilgi değildir. Çünkü her ikisi de Ebû’l-Esved ed-Duelî’den nahiv ilmini öğrenmişlerdir.”³⁵ Son dönem âlimleri arasında bu ilmin kurucusunun Ebû’l-Esved olduğu ve nahiv ilminin temel prensiplerini Hz. Ali’den aldığı hususunda nerdeyse icma vardır.³⁶ Kaynakların büyük bir bölümü, nahiv ilmini ilk tesis eden kişinin Ebû’l-Esved olduğunu ve bu bilgileri Hz. Ali’den aldığını belirtir.³⁷

Şevki Dayf ise Hz. Ali’nin devlet işleri ve önemli savaşlarla meşgul olduğunu, nahiv tesisinin ise tam bir boşluk ve sükûnete ihtiyaç duyduğunu belirterek ilk temellerinin Hz. Ali tarafından atılmış olması hususundaki şüphelerini ifade eder.³⁸ Ayrıca Ahmed Emin de Hz. Ali’nin Ebû’l-Esved’e bir mukaddime sunması hususunda, mukaddimenin bazı taksim ve sınıflandırılmalar ihtiva ettiği, bu taksim ve sınıflandırmaların ise bu asrın ruhundan uzak olduğu gerekçesiyle bu ilmin kurucusunun Hz. Ali olduğu görüşünü kabul etmez. Ebû’l-Esved’in bunu Hz. Ali’ye

³¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 24; Dayf, *a.g.e.*, s. 13, 14; el-Enbârî, Ebû’l-Berakât Kemalüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü’l-Elîbbâ fî tabakati’l-Ûdeba*, Mektubâtu’l-Menar, Ürdün 1985, s. 18, 19.

³² 69/Hâkka, 37.

³³ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 24.

³⁴ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 23; Dayf, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 21.

³⁶ Dayf, *a.g.e.*, s. 13.

³⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 24; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 17.

³⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 14.

isnad etmesinde ki temel nedenin, Hz. Ali'ye karşı sevgisinden dolayı olabileceğini dile getirir.³⁹

İbnu'n-Nedim (ö. 385/965), Ebû'l-Esved ed-Dueli'nin nahiv ilminin kurucusu olduğunu teyid edici bir olayı *el-Fihrist* adlı eserinde şöyle anlatır: “el-Hadise şehrinde Muhammed b. el-Hüseyn adında İbn Ebû Bure diye tanınan kitap koleksiyoncusu vardı. Nahiv, lügat ve edebiyat hakkında Arapça kitaplarını ihtiva eden bir koleksiyonu vardı. Onun benzerini kimsede görmemiştim. Bana bazı el yazması kitapları gösterdi. Onları inceledim ve çok şaşırdım. Nahiv'in Ebû'l-Esved'ten alındığını kanıtlayan kitabı gördüm. Bu kitapta Ebû'l-Esved'in yazmış olduğu fâil ve mef'ûl konuları Yahyâ b. Yamer (ö. 129/716) hattı ile yazılmıştı.”⁴⁰

Bu açıklamalar ışığında Ebû'l-Esved ed-Dueli'nin nahiv ilminin ilk kurucu olduğu ve bunu Hz. Ali'den aldığı, Nasr b. Asım ve Abdurrahman b. Hüzmü'ün de nahiv ilmini Ebû'l-Esved'ten aldığı gözükmemektedir. Bununla beraber Corci Zeydan, Ebû'l-Esved'de ittifak olduğunu söyler⁴¹.

Ebû'l-Esved ed-Dueli nahvin mucidi, İbn İshak el-Hadrami (ö. 117/735) illetlerini açıklayan kişi, İsa b. Ömer (ö. 149/811) ise bu sahada ilk telif eser veren kişi olarak kabul edilmektedirler.⁴²

Nahiv ilminin kurulmasına öncülük eden Ebû'l-Esved ed-Dueli'nin bu işe başlamasına sebep olan faktöre gelince, bu konuda dilciler arasında birçok farklı görüşler öne sürülmüştür. Biz, burada bu görüşlerin bazılarını nakledeceğiz:

1. Daha önce de belirttiğimiz gibi, el-Enbârî'nin, Ebû'l-Esved ed-Dueli'den rivâyet etmiş olduğu olayda Hz. Ali'nin bu konuda ed-Dueli'yi teşvik etmesi.⁴³

2. Bir rivâyete göre, Hz. Ömer zamanında bir bedevi, bir şahıstan, kendisine Kur'ân okutmasını istemiş, Kur'ân okutan kimse tevbe süresinin şu ayetini okuturken **وَرَسُولُهُ** **اللَّهُ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ** “Allah müşriklerden beridir, Resûlü'de..”⁴⁴ âyetinde **وَرَسُولُهُ** kelimesinin sonunu kesre ile okutmuştu, bunun üzerine bedevi : “Allah, Resûlün'den

³⁹ Emin, Ahmet, *Duha'l-İslam*, Beyrut 1933, II, 285.

⁴⁰ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 8.

⁴¹ Corci, Zeydan, *Tarihu Adabi'l-luğati'l-Arabiyye*, Darul Mektebil Hayat, Beyrut 1983, I, 30.

⁴² ez-Zeyyât, Ahmet Hasan, *Tarihu'l-Edebil'l-Arabi*, Kahire, ty. s. 360.

⁴³ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 24; Dayf, *a.g.e.*, s. 13, 14; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 18, 19.

⁴⁴ 09/Tevbe, 03.

beri mi? Eğer Allah, Resûlün'den beri olmuşsa ben ondan daha beriyim'' demişti. Hadiseyi duyan Hz. Ömer, bedeviyi çağırıp ona hakikatı anlatmış, bedevi de: *“And olsun ki ben, Allah ve Resûlü'nün beri olduğu kimselerden beriyim”* demişti. Bu hadiseden sonra Hz. Ömer Arapça'yı çok iyi bilmeyen kimselerin Kur'ân okutmamalarını, Ebû'l-Esved'e de nahivle ilgili bilgileri vaz etmesini emretmiştir.⁴⁵

3. Tantavi'nin rivâyet ettiğine göre, Ebû'l-Esved, Basra valisi Ziyâd b. Ebih'in yanına gelerek, Araplar ile acemlerin karışması sonucunda Arap dilinin bozulduğunu belirtip bu konuda bir takım kurallar koymak için izin ister. Ziyâd b. Ebih buna izin vermemiştir. Ancak daha sonra Ziyâd b. Ebih'in huzuruna giren bir kişi babasının vefat ettiğini dile getirirken *تُوفِّيَ أَبُونَا وَتَرَكَ بَنِينَ* “*Babamız öldü, geriye erkek oğullar bıraktı*” diyeceği yerde *تُوفِّيَ أَبَانَا وَتَرَكَ بَنُونَ* “*Babamız öldü ve erkek oğullarları bıraktılar*” şeklinde *أَبَانَا* şeklinde, *بَنُونَ* şeklinde yanlıştı telaffuz edince, Ziyâd b. Ebih: “*Babamız öldü ve oğulları mı bıraktılar?*” diyerek bu kişinin sözünü tekrar ettikten sonra “*Bana Ebû'l-Esved'i çağırın*” der. Ebû'l-Esved gelince kendisine hitaben: “*Sana izin vermediğim şeyi yap*” şeklinde bir ifadede bulunarak, ondan nahvin temel kurallarını koymasını ister.⁴⁶

4. Ebû'l-Esved'in kızı bir gün kendisine: *مَا أَحْسَنَ السَّمَاءَ* “*Gökyüzü ne kadar güzel*” diyeceği yerde *مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ* “*Gökyüzünün nesi güzel*” deyince, Ebû'l-Esved : *نُجُومُهَا* “*Yıldızları*” diye cevap verir. Kızı gökyüzünün güzelliğine taaccüb ettiğini söyleyince, bunun üzerine Ebû'l-Esved, kızına “*وَيْلَ السَّمَاءِ* *şeklinde söyle*” der. Bunun üzerine nahivle uğraşmaya başlar ve ilk olarak taaccüb babını ele alır.⁴⁷

5. ez-Zübeydi'nin farklı bir rivâyet ile anlattığı olayda, Ebû'l-Esved kızı ile beraber evlerinin damında otururken, kızı havanın sıcaklığına taaccübünü ifade etmek isteyerek yanlışlıkla istifham manasına *مَا أَشَدُّ الْحَرَّ* “*sıcaklığın en şiddetli olduğu zaman nedir?*” demiştir. Babası ise kızının sorusuna cevaben: “*Kızım yazın sıcaklığın en şiddetli olduğu zamandır ki biz şimdi o günlerdeyiz*” demiştir. Bunun üzerine kızı şaşırılmış ve Ebû'l-Esved onun taaccübünü ifade etmek istediğini anlayınca kızına hitaben: “*o halde*

⁴⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 25; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 19, 20; Yâkût, Muhammed Süleyman, *Nahvü'l-Arabi*, Darul Marife'l-Camia, İskenderiye 1994, s. 10.

⁴⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 26; Dayf, *a.g.e.*, s. 15; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 21; ez-Zübeydî, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*. (thk. M.Ebû'l-Fazl İbrahim), Darul Maarif, Kahire 1984, s. 22; Yâkût, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 26; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 21.

مَا أَشَدَّ الْحَرَّ “hava ne kadar sıcak” de” demiştir. Sonra taaccüb babını, fâil ve mef’ûl un bih bablarını yazmıştır.⁴⁸

Ebû'l-Esved, ilk olarak Kur’ân’ı kolaylaştırmak ve yanlış okumaları engellemek amacıyla Kur’ân kelimelerinin sonlarını harekelemekle işe başlar ve bu şekilde Kur’ân’ı baştan sona harekeler.

Bu olayın şu şekilde olduğu anlatılır: Ebû'l-Esved kendisine bir kâtip seçerek, ondan Fetha yerine harfin üzerine bir nokta, kesre yerine harfin altına bir nokta, zamme yerine harfin önüne bir nokta, sükûn yerine de iki nokta koymasını istemiştir.⁴⁹

Ebû'l-Esved tarafından konulan hareke mahiyetinde ki noktaların Kur’ân’ın yanlış okunmasını tamamen ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Çünkü harflerde henüz noktalar olmadığı için, ن, ث, ت, ب, ج, ح, خ, ز, ر, vb. harfler birbirine karıştırılmaktaydı. İşte birbirine benzeyen bu tür harfleri ayırt etmek için daha sonra, bazı rivâyetlere göre Nasr b. Asım, bazı rivâyetlere göre de Yahyâ b. Ya’mer (ö. 129/749) tarafından bu harfler noktalanır.⁵⁰

Ebû'l-Esved’le başlayıp Nasr b. Asım, Yahyâ b. Ya’mer şahsiyetlerle devam eden bu yöndeki çalışmalar, el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)’le olgunluğuna erişmiştir. Çünkü el-Halîl b. Ahmed Ebû'l-Esved’in koyduğu noktalar yerine, yatık elif, vâv, ve uzatılmış yâ harflerinin küçük şekillerinden bu günkü fetha, damme ve kesreyi bulmuştur. Tenvin, hemze, şedde, revm, işmam gibi imla işaretleri için de ilk defa küçük ve kısaltılmış harfleri kullanmıştır.⁵¹

Nahiv ilminin tarihi sürecini göz önüne aldığımız zaman nahiv ilminin dört döneme ayrıldığını görürüz:

1. Kuruluş ve oluşma dönemi (Basra dönemi)
2. Gelişme ve ilerleme dönemi (Basra ve Kûfe dönemi)
3. Olgunluk dönemi (Basra ve Kûfe dönemi)

⁴⁸ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 21; Yâkût, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁹ İbnü'n-Nedîm, Ebû Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak, *el-Fihrist*, (thk. Rida Teceddüd b. Ali Tahran), Beyrut 1981, II, 60.

⁵⁰ Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum 1998, s. 195.

⁵¹ Çetin, Nihat *a.g.e.*, II, 282.

4. Tercih dönemi (Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam dönemi)⁵²

Birinci dönem, nahivin kurucusu Ebû'l-Esved ile başlar ve Halîl b. Ahmed'e kadar sürer. Bu dönem Emeviler dönemiyle son bulmuştur. Kur'ân ve Nahivi Ebû'l-Esved'den öğrenen bu dönemin önemli şahsiyetlerinden Nasr b Asım el-Leysi, Ebû'l-Esved'in öğrencisi ve aynı zamanda şiir ravi'lerindendir. Diğer taraftan Cerir'in şiirlerini rivâyet eden Anbesetu'l-Fi'l (ö. 100/718), Ebû'l-Esved'den nahiv ilmini öğrenen Yahyâ b. Ya'mer, Basra'da gramer çalışmalarının ilk defa sistemli bir şekilde başlamasında rol almışlardır. Adı geçen bu âlimler aynı zamanda Basra nahiv mektebi temsilcilerin ilk tabakasını oluştururlar.⁵³

Abdullah b. Ebi İshak el-Hadrami (ö. 117/735), onun öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekâfi (ö. 149/766), yedi kıraat âlimden kabul edilen Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/770), Basra'da gramer çalışmalarını yürüten ikinci tabakayı oluşturmaktadırlar. Bu tabakanın âlimleri nahvin pek çok konularını ele alıp araştırmalarını yapmışlar ve sistemlerini kurmuşlardır.⁵⁴

İkinci dönem, Halîl b. Ahmed, Ebû Câfer er-Ruâsi (ö. 187/803) ile başlayıp el-Mâzinî (ö.247/861) ve İbnu's-Sikkit (ö. 244/858) dönemine kadar devam etmektedir.⁵⁵

İkinci dönemde nahiv ilminin konularının çerçevesi çizilmiş, nahiv ilmi belirli bir disiplin altına alınmıştır. Birçok alanda önemli eserler yazılmıştır. Basra ekolüne karşı Kûfe diye yeni bir ekol oluşmuş ve bu iki ekol arasında ilk Münâzaralarda bu dönemde başlamıştır. Sîbeveyh (ö. 180/796), el-Asma'î (ö. 216/831), el-Ahfeş (ö. 215/830), el-Kisa'î (ö. 189/804) ve el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi büyük âlimler bu dönemde yetişmişlerdir.⁵⁶

Üçüncü dönem, el-Mâzinî ve İbnu's-Sikkit zamanından Muberrid (ö. 285/898) ve Sâ'leb (ö. 291/903) dönemine kadar devam eder. Bu dönem, Basra ve Kûfe ekollerinin son temsilcilerini barındırmaktadır. Aynı zamanda bu dönem, yeni oluşacak dil mekteplerinin hareket noktası konumundadır.⁵⁷

⁵² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 36.

⁵³ Et-Tantâvî, *a.g.e.*, s.57, 58.

⁵⁴ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 33.

⁵⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.* s. 41.

⁵⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.* s. 46.

Dördüncü dönem, Basra ve Kûfe ekollerinin son temsileri ile başlayıp Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam ekollerinin sonuna kadar ki süreyi kapsar.⁵⁸ Bu süre tercih ve Bağdat ekolü dönemidir. Bağdat ekolü, Basra ve Kûfe anlaşmazlıklarını gidererek konuları analiz etmeye çalışmıştır. Zamanla bu hareket genişlemiş ve h. IV. asırda kendisine has görüşler ortaya koymuşlardır. Yine bu dönemde Endülüs, Mısır ve Şam bölgelerinde gramer harekâtları devam etmiş ve birçok nahiv âlimi yetişmiştir.⁵⁹

IV. NAHİV İLMİNDE İLK DÖNEMDE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Nahiv ilminin kuruluş döneminde Ebû'l-Esved'ten, başta kendi oğlu Atâ olmak üzere Anbese b. Ma'dân, İbn Ya'mer ve Abdurrahman b. Hürmüz gibi nahiv bilginleri ders almışlardır. Bu süreçte sayfa ve cüzlerin varlığı hakkında bir takım bilgiler olsa da tam bir telif eseri görülmemektedir. Bu zamanda sözlü nakil ve öğretim hâkim olmuştur. İbn Ebû İshak, İsa b. Ömer es-Sekâfi ve Ebû Amr b. Alâ döneminde ise nahiv ilminin konu ve kuralları hakkında tartışmalar başlamış ve açıklamalara ta'lil ve kıyas boyutu eklenmiştir. Bu süreçte Ebû İshak'ın "*Kitâbü'l-Hemz*"i ile Sekâfi'nin "*el-Câmi*" ve "*el-İkmâl*"ı gibi eserler yazılmıştır.⁶⁰ Halîl b. Ahmed bir şiirinde hocasının eserinden övgüyle şöyle bahsetmektedir:

بَطْلَ النَّحْوِ جَمِيعًا كُلُّ غَيْرَ مَا أَحَدَثَ عِيسَى بْنُ عُمَرَ
ذَٰكَ إِكْمَالٌ وَهَذَا جَامِعٌ فَهُمَا لِلنَّاسِ شَمْسٌ وَقَمَرٌ

“İsa b. Ömer’in ihdas ettiği dışında Nahvin tamamı batıl oldu, Şu İkmâl, bu da Câmi’ dir. İkisi de insanlara hem güneş hem aydır.”⁶¹

es-Sekâfi’nin talebesi olan Halîl b Ahmed şu andaki gelişmiş nahiv ilmine yakın bir tarzda bu ilmi geliştirmiş, mevzularını tayin etmiş ve dilin birçok kaidesini tespit etmiştir. Ayrıca luğat alanında "*Kitabu'l-Ayn*"ı telif etmeklede bu alanda ilk luğat yazan kişi olmuştur. Ayrıca kendisine nispet edilen "*Kitabu'l-Cumel fi'n-Nahv*" ve "*el-*

⁵⁸ et-Tantâvî, *a.g.e.* s. 48.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 75-147.

⁶⁰ Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 302.

⁶¹ el-Luğavî, Ebû't-Tayyib, Abdulvahid b. Ali, *Merâtibu'n-Nahviyyin*, (nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim) Kahire 1993, s. 23.

Manzumu'tu'n-Nahviyye el-Mensûbe ile Halîl b. Ahmed” adlı iki eseri daha vardır. Ancak bunların âidiyeti şüphelidir.⁶²

Halîl b Ahmed’in çağdaşı olan Ruâsi’nin *“el-Faysal”* adlı eseri Kûfe ekolünde nahve dair ilk eserdir. Halîl b. Ahmed bu eseri okuduğu gibi öğrencisi Sîbeveyhi de el-Kitabı’nda, *“Kûfi şöyle dedi.”* referansı ile ondan nakiller yapmıştır.

Yine bu dönemde Sîbeveyhi, başta hocası Halîl’den aldığı nakillerden hareket ederek İbn Ebû İshak, Ahfeş el-Ekber, Yunus b. Habib vd. âlimlerden yaptığı nakilleri birleştirerek kendi dehası ve dil yeteneğini de bunların içerisine katarak *“el-Kitab”* adıyla bilimsel açıdan mükemmel bir eser ortaya koymuştur. Bundan daha mükemmelinin yazılamayacağı kanaatine varan âlimler üç asır boyunca şerh, ihtisar, eleştiri, savunma, ikmal vb. çalışmaları yoğunlaşmışlardır.⁶³

Sîbeveyhi’nin öğrencilerinden olan el-Mustenîr (ö. 206/821) *“el-İlel fi’n-Nahv”*, el-Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830) *“Kitabu’l-Arûd, Kitabu’l-Kavafi”* adlarında kitaplar yazmışlardır. Kûfe ekolünün gerçek kurucusu sayılan el-Kisâî (ö. 189/804)’nin *“Kitabu’l-Hudud”*u ile öğrencisi olan el-Ferrâ’nın *“Kitabu’l-Hudud”*u gramer terminolojisinin açıklanmasına dair ilk eserlerdendir.

Basra ekolünün son temsilcisi olan el-Müberrid, dil kurallarını içeren *“el-Kâmil”* ve *“el-Fâdil”* gibi önemli eserler yazmıştır. Kûfe ekolünün son temsilcisi olan es-Sal’eb ise, nahiv, dil, ahhâr ve me’âni’l-Kur’ân alanında önemli bilgileri ihtiva eden *“el-Mecâlis”* ve *“el-Fasîh”* adlı eserleri kaleme almıştır.

V. İHTİLÂFLARI KONU EDİLEN ÇALIŞMALAR

Arap nahiv tarihinde özelde Basra ve Kûfe arasında, genelde ise bütün dilbilimcileri arasındaki ihtilâfları ele alan birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların büyük bir bölümü yazılmış klasik eserler olmakla beraber, son dönemde bazı akademik eserlerde çalışılmıştır. Burada bir kısmını zikretmek istiyorum.

Klasik eser olarak yazılmış ihtilâf kitapları:⁶⁴

⁶² Bulut, Ali, “Sîbeveyh’in ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Doktora tezi), 2003, s. 12

⁶³ Durmuş, a.g.e., XXXII, 303.

⁶⁴ Mansur, Salih Muhammed Ali el-Velidî, *el-Hilafu’n-nahvi fi’l-mansubat*, (1. Baskı), Alem’il-Kutüb’ul-Hadis, Ürdün 2006, s. 16.

1. Ebû Ali Ahmed bin Cafer ed-Deynuri (ö. 289/901)'nin "*el-Muhezzeb fî'n-Nahv*" adlı eseri.
2. Ahmed bin Yahya Sâ'leb (ö. 291/903)'in "*İhtilâfu'n-Nahviyyîn*" adlı eseri.
3. Ebû Hasan b. Kîsân (ö. 299/911)'in "*el-Mesâil alâ Mezhebi'n-Nahviyyîn Mimma İhtelefe fîhi'l-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn*" adlı eseri.
4. İbn Keysân (ö. 320/932)'in "*Ma İhtelefe fîhi el-Basriyyûne ve'l-Kûfiyyûn*" adlı eseri.
5. Ebû Cafer en-Nuhâs (ö. 338/949)'in "*el-Mûknî' fî İhtilâfi'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*" adlı eseri.
6. Ebû Muhammed b. Dürûsteveyh (ö. 347/958)'in "*er-Reddû ela's-Sâ'leb fî İhtilâfi'n-Nahviyyîn*" ve "*en-Nûsratu ela Cemaâti'n-Nahviyyîn*" adlı eserleri.
7. Ubeydullah el-Ezdî (ö. 348/959)'in "*el-İhtilâf*" adlı eseri.
8. Ebû Hasan Ali b. İsa er-Rummânî (ö. 384/994)'nin "*el-Hilâfu beyne'n-Nahviyyîn*" adlı eseri.
9. Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004)'in "*el-İntisâr li's-Sâ'leb*" ve "*Kifâyetu'l-muteallimin fî İhtilâfi'n-Nahviyyîn*" adlı eserleri.
10. Ebû'l-Berakât el-Enbârî (ö. 577/1181)'nin "*el-İnsâf fî Mesâil'il-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*" adlı eseri.
13. el-Mun'im b. Muhammed el-Gırnâtî (ö. 597/1200)'nin "*el-Mesâilu'lletî İhtelefe fîha'n-Nahviyyûn min Ehli'l-Basra ve'l-Kûfe*" adlı eseri.
14. Ebû Muhammed b. İyâz (ö. 681/1282)'in "*el-İsâf fî Mesâili'l-Hilâf*" adlı eseri.
15. Yusuf Kavârânî el-Kurdî (ö. 768/1366)'nin "*ez-Zehebu'l-Mezâhib fî Mezâhibi'n-Nuhât*" adlı eseri.
16. Ebû'l-Bekâ el-Ekberî (ö. 616/1219)'nin "*el-Tebyîn ela Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*" adlı eseri.
17. Abdullatîf b. Ebu Bekir eş-Şerciyyî ez-Zebîdî (ö. 802/1399)'nin "*İ'tilâfu'n-Nûsreti fî İhtilâfi'n-Nuhâti'l-Kûfeti ve'l-Basrati*" adlı eseri.

Son dönemde çalışılmış akademik çalışmalar:⁶⁵

1. Rime Caid'in "*Mesailu'l-hilâf beyne'l-Ferrâ ve'r-Redî*" adlı Doktora Tez çalışması.
2. Muhammed Sebihi'nin "*Mesailu'l-hilâfi'n-Nahviyye fi dev'i'l-İtirad ele'd-Delili'l-akli*" adlı Doktora Tez çalışması.
3. Abdullah Alevine'nin "*el-Hilâfatu'n-Nahviyye ve İhtiyarâtu Ebî Hayyân fi'l-Mensubat fi Kitabi İrtişafi'd-Darbi min Lisâni'l-Arab*" adlı Doktora Tez çalışması.
4. Ali Şehri'nin "*el-Hilâfu'n-Nahvi fi'l-Muktesîd*" adlı Yüksek Lisans Tez çalışması.
5. Abdulmecid Yasin Hamid'in "*Mesâilu'l-Hilâfu'n-Nahvi fi Teshil İbn Mâlik*" adlı Yüksek Lisan Tez çalışması.
6. Şerif Neccâr'ın "*Mevkufu Nuhati'l-Yemen min Hilâfâti'n-Nehviyye mine's-Sadisi'l-Hicri ile'l-Karni't-Tasi'i'l-Hicri*" adlı Doktora Tez çalışması.
7. Hasan b. Hüseyin el-Mâlikî'nin "*Ma İhtelefe fi fîliyetihî ve'l-Harfiyye*" adlı Doktora Tez çalışması.
8. Mesîbe Râkî Şerîf'in "*el-Hilafâtu'n-Nahviyye fi Babi'l-Merfûâtî'l-leti Sekete enha el-Enbârî fi'l-İnsâf min Hilâli İrtişafi'l-Darbi li Ebî Hayyân*" adlı Yüksek Lisans Tez çalışması.

Arap dili ve Nahiv ilmi ile alakalı gerekli bilgileri verdikten sonra, çalışmamızın asıl gayesi olan Kûfe ve basra ekollerini, önemli temsilcileri ve aralarında yaşanmış ihtilâflı konuları ele alalım.

⁶⁵ Şerîf, Mesîbe Râkî, el-Hilafâtu'n-Nahviyye fi Babi'l-Merfûâtî'l-leti Sekete enha el-Enbârî fi'l-İnsâf min Hilâli İrtişafi'l-Darbi li Ebî Hayyân, Medine Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Suudi Arabistan 2012, s. 19.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASRA VE KÛFE EKOLLERİNİN MENSUPLARI ARASINDA Kİ MERFÛ'AT İHTİLÂFLARI

1. BASRA DİL MEKTEBİ

Basra dil mektebi, Arap nahvinin kurucusudur. İlk dil çalışmaları Basra'da yapılmış ve ilk Arap dilcileri bu şehirde yetişmişlerdir. Basra mektebinin temelleri Ebû'l-Esved ed-Düeli tarafından atılmıştır. Bu esnada Kûfe'deki âlimler kıraat, şiir ve ahhâr rivâyeti ile uğraşıyorlardı. Ebû'l-Esved ile başlayan nahiv çalışmalarını öğrencileri; Anbese b. Ma'den el-Fil, Nasr b. Asım el-Leysi, Abdurrahman b. Hürmüz ve Yahyâ b. Ya'mer'in devam ettirdiklerine yukarıda değinmiştik. Adı geçen âlimler aynı zamanda Basra dil mektebi temsilcilerinin ilk tabakasını teşkil ederler.⁶⁶

Abdullah b. Ebi İshak el-Hadrami, öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekâfi ve Ebû Amr b. Alâ Basra dil mektebinin ikinci tabakasını teşkil ederler. Bu tabakanın âlimleri, kıyası kullanmışlardır.⁶⁷ el-Hadrami, nahiv ilminde kıyası ilk uygulayan kişidir. Diğer taraftan öğrencisi es-Sekâfi ile birlikte şiirlerdeki dil hataları yüzünden eski Arap şâirlerini eleştirmişlerdir. Meşhur şâir el-Ferezdâk (ö. 144/732) bile onların eleştirilerinden kurtulamamıştır.⁶⁸ Bu dönemde es-Sekâfi, “*el-Cami*” ve “*el-İkmal*” adlarında iki eser yazmıştır.

Ebû'l-Hattâb el-Ahfeş el-Ekber, Halîl b. Ahmed ve Yunus b. Habib Basra dil mektebinin üçüncü tabakasını teşkil ederler. Bu dönem, Kûfe dil mektebinin kurulduğu dönem olup, Kûfe dil mektebinin birinci tabakasına tekabül etmektedir. Halîl b. Ahmed ele aldığı mevzuların hududlarını, ıstılahatlarını tayin edip, yaptığı bu gibi çalışmalarla luğat ve gramer çalışmalarına yön vererek Arap filolojisine en az yüz yıllık merhale kazandırmıştır.⁶⁹ Kûfe dil mektebinin önemli temsilcilerinden el-Kisâi ile el-Ferrâ, Yunus b. Habib'e öğrencilik yapmışlardır.

⁶⁶ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 37–38; et-Te'vîl, Seyyid Rezek, *El-Hilâf Beyne'n-Nahviyyin*, Mekke 1984, s. 18.

⁶⁷ et-Te'vîl, *a.g.e.* s. 19.

⁶⁸ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 39.

⁶⁹ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 36.

Sîbeveyhi, Ebû Muhammed b. Yahyâ b. el-Yezidi (ö. 202/817) ve el-Asmâ'i (ö. 216/831) Basra dil mektebinin dördüncü tabakasını teşkil ederler. Bu dönem Basra ve Kûfe tartışmalarının ateşlendiği bir dönem olup Kûfe dil mektebinin ikinci tabakasına tekabül etmektedir.⁷⁰ Sîbeveyhi'nin yazmış olduğu "*el-Kitab*" zamanımıza kadar yazılan nahve dair kitapların en meşhuru ve günümüze kadar gelebilenlerin en eskisi olup, daha sonraki çalışmalarda yüksek seviyeli nahiv tedrisatında esas kabul edilmiştir.⁷¹

Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenir (ö. 206/821) ve Ebû'l-Hasan el-Ahfeş el-Avsât (ö. 215/830) Basra dil mektebinin beşinci tabakasını teşkil ederler.⁷² Bu dönem Kûfe dil mektebinin üçüncü tabakasına tekabül etmektedir. el-Ahfeş'in Sîbeveyh'ten ders alanların en bilgili olanı olup, Sîbeveyh'in ders aldığı hocalardan ders aldığı ifade edilmektedir. el-Ahfeş, Sîbeveyh'in "*el-Kitab*"ının ortaya çıkarılıp şöhret kazanmasında en büyük pay sahibidir.⁷³ Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839), Ebû Muhammed et-Tevvezi (ö. 238/866), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 247/861), Ebû Hatim es-Sicistânî (ö. 255/866), Ebû'l-Fadl er-Riyaşî (ö. 257/870) Basra dil mektebinin altıncı tabakasını oluşturup bu dönem, Kûfe dil mektebinin dördüncü tabakasına tekabül etmektedir. Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Müberraîd (ö. 285/898) ve Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd (ö. 321/933) Basra dil mektebinin yedinci ve son tabakası olup Kûfe dil mektebinin beşinci ve son tabakasına tekabül etmektedir.⁷⁴

1.1. Önemli Temsilcileri

1.1.1. Halîl b. Ahmed

Asıl adı Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhîdî el-Basri'dir.⁷⁵ Umman'ın Ezd kabilesinden olup aslen Araptır. Hicri 100 (718) senesinde doğmuş, h. 175(792) yılında vefat etmiştir. Büyümesi, yetişmesi, eğitimi ve tüm hayatı Basra'da geçmiştir. Zamanın hadis, fıkıh, luğat ve gramer âlimlerinden, İsa b. Ömer es-Sekâfî ve Ebû Amr b. Alâ gibi hocalardan dersler okumuştur. Sık sık Arap

⁷⁰ et-Te'vîl, *a.g.e.*, s. 43.

⁷¹ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 38.

⁷² et-Te'vîl, *a.g.e.*, s. 45.

⁷³ et-Te'vîl, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁴ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁵ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 77. el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 45; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 47; Dayf, *a.g.e.*, s. 30.

yarımadasında Necid, Hicaz ve Tihame'deki badiye halklarına seyahatler düzenleyip ve onlardan fasih Arapça konuşmaları dinlerdi.⁷⁶

Araplaşmış halkların ilimlerini, özellikle matematik gibi ilimleri nakil etmiştir. İbn Mukâffâ (ö. 140/756)'nın samimi dostu olduğundan dolayı onun yazmış olduğu tüm tercümeleri, Aristo mantığını, Yunan musiki tercümelerini okumuş ve bu alanda uzmanlaşmıştır. İshak el-Musili'nin nağme ve nakarat hakkında yazmış olduğu kitaba kaynaklık yapan bir kitap yazmıştır. Aruz ilminin mucidi olup, ele aldığı konuların hudutlarını, ıstılahlarını tayin edip bunları sistemli disiplinler haline sokmuş, yaptığı çalışmalarla luğat ve gramer çalışmalarına yön vererek, Arap filolojisine en az bir yüz yıllık merhale kazandırmıştır. Ebû Tayyib el-Luğavi, el-Halîl'in insanların en bilgisi, en zekisi olduğunu belirtir.⁷⁷

el-Halîl, Arap dilinde ilk sözlük olarak kabul edilen “*Mu'cemu'l-Ayn*”ı telif etmiştir.⁷⁸ Kitabü'l-Ayn'ın dışında eserlerinden bazıları şunlardır; “*Meâni'l-Hurûf, Cümletü Âlâti'l-Arab, Hurûfi'l-Lüğa, el-Arûz.*”⁷⁹

1.1.2. Sîbeveyh

Adı Ebû'l-Hasan Amr b. Osman b. Kamber'dir. Haris b. Kâ'b oğullarının'ın mevlasıdır. Sîbeveyh lakabı ile meşhur olmuştur. Buda aslen acemi bir lakap olup Farisidir. Kendisine Sîbeveyh lakabı kim tarafından verildiği kesin bilinmemekle birlikte annesinin onu küçükken “*Sîbeveyh / elma kokusu*” diyerek oynatması, Sîbeveyh'in yanında olan kişinin onda güzel bir koku duyması ve Sîbeveyh'in elma koklamaya düşkün oluşu gibi nedenlerle bu lakabın verildiği söylenir.⁸⁰

Şîrâz'ın Beyzâ köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Sîbeveyh hakkında kitap yazan Ali en-Necdî kaynaklardaki “h. 180 yılında 40 yaşında ölmüştür” şeklindeki rivâyete dayanarak onun h. 130 küsurlu yıllarda doğduğu şeklinde bir sonuca varır.⁸¹ Köyünde

⁷⁶ Dayf, *a.g.e.*, s. 31.

⁷⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 32.

⁷⁸ Bu sözlüğün özelliği, boğaz harflerine göre tertip edilmiş olmasıdır. Bu sebeble boğaz harflerinden olan ع harfiyle başlamakta olduğu için bu ismi almıştır. Bkz. Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s. 33.

⁷⁹ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 50.

⁸⁰ Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât fî Tabâkati'l-Luğaviyye ve'n-Nahviyyîn*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Darul Fikr, y.y., 1979, II, 229.

⁸¹ en-Necdî, Ali Nâsîf, *Sîbeveyh İmâmu'n-Nuhât*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1979, s. 73.

veya Şirâz'da ilk derslerini almıştır. Dini kültürünü artırmak isteyince çocuk yaşta Basra'ya gelmiş, fukaha ve muhaddislerin ders halkalarına katılmıştır.⁸²

Sîbeveyh ilk önceleri hadis ve fıkıh ilimlerine merak sarmış ve meşhur muhaddis Hammâd b. Seleme'nin derslerine devam etmiştir. Bir derste Hz. Peygamber (S.A.V)'in *'Dilersem ashabımdan Ebû'd-Derdâ'nın dışında sitem etmeyeceğim kimse yoktur'* sözünü imlâ ederken, Sîbeveyh *لَيْسَ* şeklinde yanlış yazar. Hammâd, Sîbeveyh'e hata yaptığını çünkü *لَيْسَ* 'nin bu cümlede istisna olduğunu *أَبُو* lafzının *أَبَا* şeklinde olması gerektiğini belirtir. Bu olaydan sonra Sîbeveyh nahiv ilminde daha donanımlı olmaya karar verir.⁸³

İsa b. Ömer es-sakafî, Ahfeş el-Ekber ve Yunus b. Habib gibi âlimlerden nahiv derslerini okumaya başlar. Özellikle Halîl b. Ahmed'in yanında nahiv ilminin tüm inceliklerini öğrenir. Nahiv, sarf, fonetik ve lügat konularında büyük mesafeler kat eder. el-Kitab'ındaki bilgilerin çoğunu ondan yapılmış alıntılar teşkil eder. Eserde açık veya kapalı şekilde 608 yerde Halîl b. Ahmed'e yönelik referanslar tesbit edilmiştir.⁸⁴ Sîbeveyh'in dil malzemesi toplamak maksadıyla çöllere gidip gitmediği tartışılmalıdır. Kaynaklarda çöle gittiğine dair açık bir ifade yoktur. Ancak el-Kitab'taki *"Bazı Araplardan şöyle işittik"*, *"Arapların bu şiiri okuduklarını duyduk"*, *"Onlardan işittik"*, *Araplar şöyle söylerler"* vb. ifadeleri çöle gidip bizzat Araplarla görüşüp onlardan dil malzemesi aldığını gösterir.⁸⁵

Hocası Halîl b. Ahmet vefat etmeden onu ders halkasına tayin etmiştir, hocası vefat edince ders halkasının başına geçmiş ve meşhur eseri *"el-Kitab"*ı kaleme almıştır. Onun yıldızı nahivin yurdu Basra'da değil bilakis Bağdat'ta çabucak parlamaya başlamıştır. Devletin başkenti Bağdat'a davet edilerek Kûfe nahiv mektebinin lideri ve Hârûn Reşîd (ö. 193/809)'in saray hocası olan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) ile gramer tarihinde *"Zunbûriyye meselesi"* diye geçen bir münâzarada bulunur. Muhtemelen Emin (ö. 200/813) ile Me'mûn (ö. 218/833)'un hocası olması sebebiyle Kisâî'nin itibarını koruma gayreti olarak önceden ayarlanmış olan bedevilerin hakemliği ile münâzarada Sîbeveyhi mağlup ilan edilir. Bu olaydan sonra derin bir üzüntü

⁸² Dayf, *a.g.e.* s. 57; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 66.; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 57.

⁸³ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁴ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 60.

⁸⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 58.

içerisinde Bağdat'tan Basraya döner, arkadaşı ve öğrencisi Ahfeş'e olup bitenleri anlatır. Daha sonra Ahvâz veya Şîrâz'a gider. Ağır üzüntüye bağlı olarak mide hastalığına yakalanarak h. 180 (796) vefat eder. Kabrinin şîrâz'da olduğu kaydedilir.⁸⁶

Eseri, “*el-Kitab*” Arap dilinin nahvi, sarfı ve fonetiği alanında ölümsüz bir eserdir. Ana malzemelerini Halîl b. Ahmed'e ait bilgilerin şekillendirdiği eser, müellifin başka âlimlerden yaptığı nakillerle bedevilerden dinlediği bilgilere kendi fikirlerini de katıp meseleleri tertip ve tasnif etmesiyle meydana getirmiştir.⁸⁷

1.1.3. el-Ahfeşü'l-Evsât

Esas adı Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî'dir.⁸⁸ Sîbeveyh gibi aslen Farisi olup Basra'da yaşamıştır. Mücâşî' b. Dârim oğullarının âzatlısıydı. Ahfeş el-Ekber (el-Kebîr) diye bilinen Ebû'l-Hattâb'dan sonra bir müddet Ahfeş el-Asğar (es-Sağîr) lakabı ile anıldı. Ancak bu unvan daha sonra yetişen Ali b. Süleyman'a verilince kendisi tabakat yazarlarınca Ahfeş el-Evsât diye anılmaya başlandı ve nahiv sahasındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelen o oldu. Tahsilini Basra'da tamamladı. En meşhur hocası, yaşça kendinden küçük olan Sîbeveyhi'dir. Hocasının hocalarından da okumuştur.⁸⁹

Ahfeş el-Evsât, Sîbeveyhi'nin en güçlü ve en meşhur talebesidir. Bütün nahiv bilgilerini ondan almış ve el-Kitab'ının yegâne rivâyetçisidir. Çünkü onun dışında başka birinin bu kitabı Sîbeveyhin yanında okuduğu bilinmiyor. Kendisinin ifadesine göre: “*Ben el-Kitap da bana müşkül olan konuları, Sîbeveyh'e sorardım ve oda, bana zor gelen yerlerin açıklamasını yapardı*”.⁹⁰ demektedir.

Hocasının ölümünden sonra da onun el-Kitâb'ını talebelerine yazdırmış, şerh etmiş ve açıklamıştır. Ebû Muhammed el-Mâzinî ve Ebû Ömer el-Cermî “*el-Kitab*”ı kendisinden almışlardır. Sîbeveyhi, Bağdat'ta el-Kisâî ile yaptığı meşhur münâzarada yenik sayılınca Basra'ya döndü ve uğradığı haksızlığı Ahfeş'e anlattı. Ahfeş de Kisâî ile görüşmek üzere Bağdat'a hareket etti. Kisâî'ye yönelttiği sorularla onu zor durumda bırakmasına rağmen, Kisâî'nin yakın ilgisini gördü ve onun isteği üzerine yanında

⁸⁶ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 69. Dayf, *a.g.e.*, s. 58.

⁸⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 60.

⁸⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 94; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 72; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 107, et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 104.

⁸⁹ Dayf, *a.g.e.*, s. 94.

⁹⁰ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 73.

kalarak çocuklarına ders verdi. Kendisine de Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ını okuttu. Yine Kisâî'nin ısrarı üzerine “*Me'âni'l-Kur'ân*” adlı eserini yazdı. Daha sonra Kisâî ile talebesi el-Ferrâ bu eseri örnek alarak aynı isimdeki kitaplarını yazdılar.⁹¹

Nahivden başka kelâm, tefsir ve aruzla da meşgul oldu. Bununla beraber çalışmalarının ağırlık noktasını dil konuları teşkil etti. Halîl b. Ahmed'in on beş bahirlik aruz sistemine el-habeb veya el-mütedârik adıyla bir bahir daha ekleyerek aruz bahirlerini on altıya çıkardı. Sîbeveyhi'ye birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. Bu görüşlerin birçoğunu benimseyen Kûfeli dil âlimleri daha sonra Kûfe dil mektebini meydana getirdiler.⁹² Talebeleri arasında Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hatim es-Sicistânî, Riyâşî ve Kisâî gibi âlimler vardır. Muhtelif kaynaklarda (210/ 825), (215/830) veya (221/836) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.⁹³

Ahfeş'in eserleri şu şekildedir; “*Kitâbü'l-Kavafî, Me'âni'l-Kur'ân, Kitâbü'l-Aruz, Kitâbü'l-Evsât fi'n-nahv; Kitâbü'l-Mekâyis fi'n-Nahv, Kitâbü'l-Mesâ'ili'l-Kebîr; Kitâbü'l-Mesâ'ili's-Sağîr*”⁹⁴

1.1.4. Ebû Osman el-Mâzinî

Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî 175'te (791) Basra'da doğdu. Basra halkından olan Mazin b. Şeybân kabilesine mensuptur. Basra ekolünün önde gelen simalarından olup Basra'da nahiv ve luğat âlimlerinin yanında yetişmiştir.⁹⁵ Ahfeş el-Evsât'ın yanında kalarak Sîbeveyh'in el-Kitâb'ını kendisinden okumuştur. Ahfeş ve el-Cermî vefat edince Basrada nahiv ve sarfın tek temsilcisi olmuştur. el-Mâzinî, halife Mu'tasım döneminde Bağdat'a gelip birçok kişi kendisinden ders almış ve daha sonra da vatanına dönmüştür.⁹⁶

Halife Vâsik-Billâh'la (ö. 842-847) tanışması, şu şekilde gerçekleşmiştir: Bir cariye, halifenin huzurunda Umeyye b. Ebu's-Salt'ın;

أُظْلِمَ إِنَّ مَصَابِكُمْ رَجُلًا أَهْدَى السَّلَامَ إِلَيْكُمْ ظُلْمٌ

“*Ey Züleym, size selam hediye eden bir adama zarar vermeniz zülumdür.*” şiirini

⁹¹ el-Luğavi, *Meratibu'n-Nahviyyin*, s. 68

⁹² ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 73.

⁹³ Koçak, inci, “Ahfeş el-Evsat”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 526.

⁹⁴ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 74.

⁹⁵ el-Luğâvi, *a.g.e.*, s. 77; Dayf, *a.g.e.*, s. 115, et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 109, ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁶ Dayf, *a.g.e.*, s. 115.

okumasından sonra orda hazır bulunanlardan meşhur luğat âlimi et-Tevazzi, cariyе'nin hatalı okuduğunu çünkü رَجُلٌ mansup olarak okunamayacağını إِنَّ 'nin haberi olduğu için رَجُلٌ şeklinde merfû okuması gerektiğini iddia etmiştir. Oysaki إِنَّ 'nin haberi beytin sonundaki ظَلَّمَ 'dur. Cariye bunu kabul etmeyeceğini ve sözünü değiştirmeyeceğini nitekim söz konusu kelimeyi Basra'nın en büyük âlimi Ebû Osman el-Mâzinî'nin de aynı şekilde okuduğunu söylemesi üzerine Sâmerâ'da saraya davet edilmiştir. Ebû Osman el-Mâzinî, halifenin huzurunda et-Tevâzzi ile şiir üzerinde tartışıp onu yenmiştir. Bu olaydan sonra Basraya geri dönmüştür. Halife Vâsik-Billâh, Basra valisine Ebû Osman el-Mâzinî'ye her ay 100 dinar maaş verilmesini bir mektupla bildirir. Sarayla irtibatı Mütevekkil-Alellah (ö. 847-861) zamanında da devam eder.⁹⁷

Kaynaklar, Ebû Osman'ın nahiv ve lûgat konusunda Basra âlimlerinin en meşhurlarından biri olduğunu zikretmekte, talebesi olan el-Müberrid, Sîbeveyhi'den sonra nahvi en iyi onun bildiğini söylemektedir.⁹⁸ Câhız'a göre de zamanının üç büyük nahivcisinden biridir.⁹⁹ Güçlü bir diyalektiğe sahip olan Ebû Osman yaptığı tartışmalarda daima galip gelmiş, bu arada birçok konuda Ahfeş el-Evsaf la tartışıp onu susturmuştur. Tabakat kitaplarında onun yaptığı tartışmalardan çeşitli örnekler mevcuttur.¹⁰⁰

Ebû Osman el-Mâzinî nahivden ziyâde sarfla ilgilenmiş, daha önce nahivle birlikte ele alınan sarfı müstakil bir ilim halinde tedvin eden ilk dilci olmuştur. Dilde kıyasa büyük önem vermiş, kıyasa uymayan şeyleri Kur'ân'da bile olsa reddetmiştir.¹⁰¹

Vefatı hakkında ihtilâf vardır. Ancak ağırlıklı görüşe göre h. 249'da Basrada vefat etmiştir.¹⁰²

Birçok meselede Sîbeveyhi ve Halîl b. Ahmed'e muhalefet eden Ebû Osman el-Mâzinî'nin değişik konularda yazdığı eserleri içinde en önemlisi “*et-Taşrîftir*.” Bir sarf mukaddimesi olan bu eser, Sîbeveyhi'nin ‘el-Kitab’ındaki sarfla ilgili dağınık meseleleri bir araya getirmiştir. Diğer eserleri şunlardır: “*Kitâb fi'l-Kur’ân, ’İlelü'n-nahv, Tefsîru*

⁹⁷ Dayf, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁸ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 79.

⁹⁹ el-Luğâvi, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰⁰ Elmalı, Hüseyin, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 209.

¹⁰¹ el-Luğâvi, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰² Sîrâfî, Ebû Saîd, *Ahbarü'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Muhammed İbrahim el-Benna) Kahire 1985, s. 85-95.

Kitabi Sibeveyhi, Kitâbü'l-Elif ve'l-lâm, Kitâbü'l-Arûz, Kitâbü'l-Kavâfi.”¹⁰³

1.1.5. el-Müberrid

Adı, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberrid el-Ezdî'dir. H. 208 diğer bir rivâyete göre h. 195 tarihinde Basra'da doğmuştur. Yemen'den kuzeye göç eden Ezd kabilesinin yukarı Hicaz'da yerleşen Sümâle koluna mensuptur.¹⁰⁴

Lakabının Müberrid mi yoksa Müberred mi olduğu ihtilâfıdır. Genel kanaata göre; Müberrid olup bu ismi ona hocası el-Mâzinî vermiştir. el-Mâzinî yazmış olduğu “*el-Elif ve'l-Lâm*” adlı kitabın ince ve çetin noktalarını ona sormuş, doğru, güzel ve gönül'e serinlik veren isabetli cevaplar alınca da el-Mâzinî, kendisine, gerçeği ortaya koyan, hakkı ispatlayan anlamında “*Sen el-Müberrid'sin*” demiştir. Ancak muhalif ekole mensup Kûfe mektebi mensuplarının “Ra” harfini fethalayarak harekeyi değiştirmişler ve “*gerçek yüzüne vurulan kişi*” anlamıyla onun söylediklerinde isabetsiz ve yalancı olduğunu kastederek alay etmek amacıyla “*el-Muberred*” şekline dönüştürdükleri rivâyet edilmiştir.¹⁰⁵

el-Muberrid, Basra'da yaşamış, eğitimini burada sürdürmüş, dönemin ileri gelen âlimlerinden lügat ve nahiv dersleri almaya başlamıştır. Basralı âlimlerden Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839) ve Ebû Osman el-Mâzinî'nin derslerine devam etmiştir. Sibeveyh'in “*el-Kitâb*”ının bir kısmını el-Cermî'den okumaya başlamış ve el-Cermî'nin ölümünden sonra geriye kalan kısmını da el-Mâzinî'nin yanında tamamlamıştır.¹⁰⁶ Sibeveyhi'nin “*el-Kitab*” adlı esereine yönelik eleştirisine dair “*Mesâ'ilü'l-ğalat*”ını bu devrede kaleme almıştır. Mâzinî'den ders aldığı sırada Ebû Hatim es-Sicistânî'nin derslerine de devam ediyordu. Câhız'la ilgisini vefatına kadar sürdürdü. Ondan şiir, hikemiyat, bedevilere ve tarihî şahsiyetlere dair ahhâr rivâyet etti. Ebü'l-Fazl er-Riyâşiden de Asmaî'den yaptığı dil, tarih ve şiirle ilgili rivâyetlerini topladı. Üstün zekâ, hafıza, anlayış ve muhakeme gücü sayesinde küçük

¹⁰³ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁰⁴ el-Luğâvî, *a.g.e.*, s. 83; Dayf, *a.g.e.*, s. 123; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁰⁵ Tâhir, Ahmed Mekkî, *Dirâsât fî Mesâdirî'l-Edeb*, Kâhire, 1986, s. 216.

¹⁰⁶ İbn Hacer, Şihabeddin b. Ahmet el-Askalânî, *Tezhibu't-Tezhib*, Dâru Sadır, Beyrût, ty., VII, 47.

yaşta lügat ve nahiv sahalarındaki geniş bilgisini etrafına kabul ettirdi ve ünü kısa zamanda Basra dışına yayıldı.¹⁰⁷

Halife Vâsık-Billâh (ö. 227/842) devrinde vezir Feth b. Hâkân el-Fârisî'den aldığı davetle Sâmerrâ'ya giderek, sarayda düzenlenen ilmî ve edebî Münâzaralara katıldı, gösterdiği üstün başarı sebebiyle zengin hediyelere nail oldu.¹⁰⁸

Halife Mûtevekkil-Alellah (ö. 232/847) ile veziri Feth b. Hâkân'ın öldürülmesi yüzünden yardım ve ihsanların kesilmesi üzerine Sâmerrâ'dan ayrılıp Bağdat'a gitti. Kûfe mektebinin lideri olan rakibi Sâ'leb'le karşılaşması ve ilk Münâzarası bu sırada cereyan etti. Kısa zamanda onun etrafında büyük bir öğrenci ve dinleyici kitlesinin toplandığını gören Sâ'leb, öğrencileri Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö.311/923) ile Ebû Bekr İbnu'l-Hayyât (ö. 320/932)'ı göndererek ders halkasını dağıtmalarını istedi. Ebû İshâk ez-Zeccâc, sorduğu sorulara ikna edici cevaplar alınca bir daha Sâ'leb'in yanına dönmedi ve el-Müberrid'in derslerine devam etti. Sâ'leb'in diğer öğrencilerinin birçoğu da hocalarını terkedip el-Müberrid'in yanına gitti. el-Müberrid, Sîbeveyhi'nin "el-Kitab"ını okutup müşkillerini çözmekte tek otorite haline geldi. Çeşitli ilim dallarında birçok öğrenci yetiştirdi.¹⁰⁹

el-Müberrid, Bağdat'ta emîr ve vezirlerden, özellikle Bağdat valisi Muhammed b. Abdullah b. Tâhir (ö. 270/883) ile kardeşi Ubeydullah (ö. t.y.)'tan saygı gördü, bunların ihsanlarına nail oldu. Sâ'leb'le yaptığı tartışmalarda güzel konuşması, nüktedanlığı, hazırcevaplığı ve şâirane tabiatıyla lehine bir atmosfer oluşturduğu kaydedilir. Vali bu meclislerin ardından Sâ'leb'i oğluna, el-Müberrid'i de kendine hoca tayin etti.¹¹⁰

Aralarındaki tartışmalara rağmen iki âlim arasında husumet yoktu. el-Müberrid, Kûfeliler'in en âliminin Sâ'leb olduğunu söyleyerek ona iltifat ederdi. Kendisi vefat edince de Sâ'leb onun için mersiye yazmıştır. ez-Zeccâc ile İbn Dürüsteveyh, el-Müberrid'i, Ebû Bekir el-Enbârî ile İbn Fâris ise Sâ'leb'i savunmuş ve her biri bu konuda eser yazmıştır.¹¹¹

¹⁰⁷ Durmuş, İsmail, "Muberred" *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 432.

¹⁰⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁰⁹ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 110.

¹¹⁰ el-Bustânî, Butros, , *Udebâu'l-Arab fi'l-Asri'l-'Abbâsî*, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1979, II, 282.

¹¹¹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 59.

Basra dil mektebinin Sîbeveyhi'den sonra ikinci otoritesi olan el-Müberrid, h. (285/889) veya (286/900) tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.¹¹²

Başlıca eserleri; “*el-Kâmil fi'l-Edeb*” el-Müberrid'in en meşhur eseri olup Câhız'ın “*el-Beyân ve't-tebyin*”i, İbn Kuteybe'nin “*Edebü'l-kâtib*”i ve Ebû Ali el-Kâlî'nin “*el-Emali*”siyle birlikte klasik Arap edebiyatının dört temel eserini teşkil eder. Diğer eserleri ise, “*el-Muktedib*”, “*el-Fâzıl ve'l-mefzûl*”, “*el-Belâğa*”.¹¹³

2. KÛFE DİL MEKTEBİ

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Basralı âlimler Arap dilinin grameri ile uğraşırken, Kûfeli âlimler¹¹⁴ kıraat, şiir ve ahbâr rivâyeti ile uğraşıyorlardı. Bilindiği kadarıyla Kûfe'de gramer çalışmaları, Basra dil mektebinin ikinci tabakasını oluşturan Ebû Amr b. el-Alâ ve İsa b. Ömer es-Sekâfi gibi âlimlerden ders aldıktan sonra Kûfe'ye gelen Ebû Câfer er-Ruâsi Kûfe dil mektebini kurmuştur.¹¹⁵

Kûfe dil mektebinin birinci tabakasını oluşturan ve kurucusu olan er-Ruâsi, Kûfe'ye yerleştikten sonra öğrencileri için “*Kitabu'l-Faysal fi'n-Nahv*” adlı eserini yazmıştır. Kûfe mektebinin ilk temsilcilerinden olan ve er-Ruâsi'nin amcası olan Mu'âz b. Müslim el- Herrâ (ö. 187/802) da Kûfe'de sarf dersleri vermiştir.¹¹⁶ Bu dönemde Basra ve Kûfe mektepleri arasında çok küçükte olsa ilk ihtilâflar, er-Ruâsi ile Halîl b. Ahmed arasında ferdi olarak başlamıştır.

Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî, Kûfe dil mektebinin ikinci tabakasını teşkil eder. Bu tabaka Basra dil mektebinin dördüncü tabakasına tekabül eder. el-Kisâî, Basra'ya giderek Halîl b. Ahmed'ten ders almış, onun şiir rivâyetinden etkilenip, şiir rivâyetini genişletmek amacıyla çöllere seyahatler düzenlemiştir.

el-Kisâî, peygamberden rivâyet edilen yedi kıratın unutulmasından korktuğu için şaz ve nadir kelimeleri de kıyas kapsamına almıştır. Kûfe mektebinin temellerini atmış ve ilklerini belirlemiş olması nedeniyle bu mektebin öncüsü sayılmıştır. Bu dönem ve

¹¹² Dayf, *a.g.e.*, s. 125.

¹¹³ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹⁴ Dayf, *a.g.e.*, s. 135.

¹¹⁵ el-Luğâvî, *a.g.e.*, s. 24.

¹¹⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 113.

sonraki dönemlerde Basra ve Kûfe arasında cereyan eden muhalefet ve münâzaralar doruk noktasına çıkmıştır.¹¹⁷

Ebû'l-Hasan Ali b. el-Mubârek el-Ahmer (ö. 194/809), Ebû Zakeriyâ el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû'l-Hasan el-Lihyânî (ö. 220/835) el-Kisâî'den sonra Kûfede nahiv çalışmalarını sürdüren üçüncü tabakasını temsil ederler. Bu tabaka Basra mektebinin beşinci tabakasına tekabül eder. el-Ahmer, el-Kisâî'den aldığı bilgileri derleyen ilk kişi olup nahivde şâhid olarak kullanılan kırk bin beyt ezberlemiştir. Kûfe mektebi, el-Kisâî ve öğrencisi el-Ferrâ ile Basra mektebinden tamamen bağımsız hale gelmiştir. Özellikle el-Ferrâ tarafından ortaya konan özgün terimler, kurallar ve ölçülerle Kûfe mektebi gramerde kemâle ulaşmıştır. Bu bakımdan Kûfe mektebinin gerçek kurucusu el-Ferrâ sayılır.

Ebû Câfer Muhammed b. Sa'dân ed-Darir (ö. 231/857), Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tuvvâl (ö. 243/857), Ebû Yusuf Yakub b. İshak as-Sikkât (ö. 244/858) ve Ebû Câfer Muhammed b. Abdillâh b. Kâdim (ö. 251/856) Kûfe dil mektebinin dördüncü tabakasını temsil ederler. Bu dönem Basra mektebinin altıncı tabakasına tekabül eder.¹¹⁸

Ebû'l-Abbas es-Sâ'leb (ö. 291/903) Kûfe mektebin son temsilcisidir. Bu dönemden sonra, Bağdat, Endülüs ve Mısır mekteplerinin filizlendiği ve gramer tarihine girdikleri bir dönemdir.¹¹⁹

2.1. Önemli Temsilcileri

2.1.1. Ebû Câfer er-Ruâsi

Asıl adı Muhammed b. Hasan'dır.¹²⁰ Nahiv ilmini, Basra ekolü mensuplarından olan Ebû Amr b. el-Alâ ve İsa b. Ömer'den almıştır. Amcası Muâz b. Müslim el-Herrâ ile birlikte Kûfe mektebinin temellerini atmıştır. el-Kisâî ve el-Ferrâ gibi âlimleri yetiştirmiştir. Kûfe nahiv ekolünün ilk eserleri olan '*el-Faysal*' ve '*el-Cem ve'l-İfrad*'

¹¹⁷ et-Te'vîl, *a.g.e.*, s. 39.

¹¹⁸ Bakırcı - Demirayak, '*Arap dili gramer tarihi*' s. 48.

¹¹⁹ Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 49.

¹²⁰ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 115; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 50; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 125.

gibi eserleri yazmıştır. Sîbeveyh'in 'el-Kitab'ında 'Kûfeli şöyle dedi' ifadelerinden maksat er-Ruâsî'dir. H. 187 (802) yılında Kûfe'de vefat etmiştir.¹²¹

2.1.2. Muâz b. Müslim el-Herrâ

Adı Ebû Müslim (Ebû Alî) Muâz b. Müslim el-Herrâ' el-Kûfî'dir. H. 685(705) yılında Kûfe'de doğdu. Kûfe dil mektebinin birinci tabakasına mensup olup Kûfe nahvinin kurucusu sayılan Ebû Ca'fer er-Ruâsî'nin amcasıdır. Herat yapımı elbise ticaretiyle meşgul olduğundan "Herrâ" lakabıyla anılmıştır. Muâz ilk Kûfeli dilciler gibi Basra'ya gitmiş ve buranın önde gelen âlimlerinin derslerine devam etmiş, ardından Kûfe'ye dönmüştür. Yeğeni Ruâsî ile birlikte uzun bir süre burada ders vermiştir. Kûfe dil mektebinin en tanınmış iki dilcisi olan Ali b. Hamza el-Kisâî ile Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ onun öğrencilerindendir.¹²²

Sarf ilmiyle çok meşgul olan Muâz özellikle kelimelerin kalıpları üzerinde çağdaşlarıyla tartışmalar yapmıştır. Bundan dolayı onu sarfın kurucusu kabul edenler olmuştur.¹²³ Bu ilmin kurucusu sayılmasa da Muâz'ın nahivden ziyâde sarf ilminde uzman olduğu ve bu ilmin gelişmesinde önemli hizmetler yaptığı bir gerçektir.¹²⁴

Nahiv ilmine dair yazdığı söylenen eserlerinin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Muâz ömrünün sonlarına doğru gittiği Bağdat'ta h. 187 (802) yılında vefat etmiş ve uzun ömrü şiirlere konu olmuştur.¹²⁵

2.1.3. el-Kisâî

Adı Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfidir. H. 119 (737) yılı civarında Bağdat'ın kuzeyinde Evânâ ile Hazîre arasında bulunan Bâhamsâ köyünde dünyaya gelmiştir. Kûfe'de doğduğu da ileri sürülmüştür.¹²⁶

¹²¹ el-Luğâvî, *a.g.e.*, s. 24; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 96; Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, I, 82.

¹²² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 115; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 50; ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin*, s. 125.

¹²³ Sarf ilminin (sistematik bir şekilde olmasa da) daha önce Basra'da Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ında nahiv içinde toplanmış olması, ayrıca sarfa dair eserlerde Muâz b. Müslim el-Herrâ'ya nisbet edilmiş önemli bir görüşünün bulunmaması onun sarf ilminin kurucusu olduğu yolundaki iddiaları zayıflatmaktadır. Bkz. el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 50.

¹²⁴ Yavuz, Mehmet, "Muâz b. Müslim el-Herrâ", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 340.

¹²⁵ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 125.

¹²⁶ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 116; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 58; ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 130; Dayf, *a.g.e.*, s. 172. Kaynaklarda Kisâî diye meşhur olmasının sebebi açıklanırken değişik rivayetler zikredilmiş olup, bunların çoğu onun abâ giymesiyle ilgilidir. Bkz. ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 127; Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, II, 162; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 98.

Küçük yaşta Kûfe'ye giderek Hasan el-Basrî (ö.110/728) kıraatinin ravisi Süleyman b. Erkam, Asım b. Ebi'n-Nucûd (ö. 127/745) kıraatinin ravisi Ebû Bekr b. Şu'be b. Ayyaş (ö. 193/809), ve Abdullah b. Kesîr (ö. 120/738) kıraatinin ravisi Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) gibi kıraat âlimlerinin ders halkalarına katılarak onlardan ders almıştır. Kur'ân'ın i'râbını öğrenmedikçe Kur'ân'ı Kerîm kıraatinde mahir olamayacağını düşünmüş ve Ebû Câfer er-Ruâsî'den ders alarak onun "*el-Faysal*" isimli kitabını okumuştur. Ancak aradığını bulamamış ve Badiye'ye ilk yolculuğunu yapmıştır.¹²⁷

Arapçayı hocalarından dinlemedikçe öğrenemeyeceği kanaatine vardığından, Basra'daki Arapça hocalarına giderek İsa b. Ömer, Ebû Amr b. el-Alâ ve Yunus b. Habîb'in derslerine katılmıştır. el-Halîl b. Ahmed'in derslerini dikkatle takip ederek onun Arap şiiri ve rivâyetleriyle ilgili sözleri çok hoşuna gitmiştir. Ona bir gün bu rivâyetlerin kaynağını sordu. O da ona, bunun Necid, Hicaz ve Tihâme'deki badiye halkıyla ilişkileri neticesinde olduğunu söylemiştir. Beraberine aldığı on beş şişe mürekkeple birlikte bu badiye insanlarına ikinci bir yolculuk gerçekleştirmiştir. Onlardan işittiği her şeyi yazmaya ve tedvin etmeye başladı. Ezberlediklerinden başka yanında bulunan on beş şişe mürekkebi bitirinceye kadar işittiklerini yazmıştır. İkinci badiye yolculuğundan döndüğünde el-Halîl'in vefat etmiş olduğunu öğrenince onun yerine Yunus b. Hatîb'in derslerine devam etmiştir. Aralarında geçen müzakere ve münâzaralarda Yunus b. Hatîb, onun üstünlüğünü kabullenmiş ve ders vermek üzere yerine onu geçirmiştir.¹²⁸

Bu seyahatten sonra tekrar doğum yeri olan Kûfe'ye dönmüştür. Fasih konuşma melekesi kazanmış ve Arapçası düzgün hâle gelmiştir. Bu kazandığı melekeleri, hocası Hamza'nın kıraati üzere güzel bir şekilde Kur'ân okuyuşunda ortaya koymuştur.¹²⁹

Kisâî'nin ilmî kişiliği üzerinde çelişkili değerlendirmeler yapılmıştır. İmam Şafîî, nahivde derinleşmek isteyenlerin Kisâî'ye muhtaç olduğunu söylemiş, İbnü'l-Enbârî onu nahiv ilmine devrinde en çok vukufu olan, garîb kelimeleri ve Kur'ân ilmini en iyi bilen

¹²⁷ Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s. 172.

¹²⁸ Dayf, a.g.e., 173; Suyûtî, *Buğyetul Vu'ât*, II, 162.

¹²⁹ Dayf, a.g.e., s. 174; el-Enbârî şöyle der: "el-Kisâî'de başkalarında bulunmayan birçok özellikler vardı. Kur'ân hususunda insanların gözdesiydi. İnsanları toplar bir kürsüye oturur, Kur'ân'ın başından sonuna kadar okur, onlar da dinlerlerdi. Bazıları onun kıraatine göre Mushafları noktalarlar, âyetlerin başlangıç ve bitişlerini takip ederler, bunları defterlerine ve kitaplarına resmederlerdi. Nahivde insanların en bilgini, garib (şaz ve nadir dilbilgileri) konusunda tek gözdeleri idi." Bkz. el-Enbârî, a.g.e., s. 60.

âlim olarak nitelemiştir. Sâ'leb de kendisini zamanında rivâyeti en çok ve ilmî birikimi en geniş âlim diye tanımlar.¹³⁰

el-Merzubani şöyle demiştir: “*el-Kisâi Muhammed b. El-Hasan’la aynı günde Rey’de Ranbuya denilen yerde 189 senesinde vefat etmiştir.*” Ebû Amr ed-Dani’nin (ö. 444/1052) ifadesi şöyledir: “*el-Kisâi Hârûn er-Reşid ile Horasan’a doğru giderken Rey şehri köylerinden Ranbuya köyünde 189 senesinde vefat etmiştir.*” İbnu’l-Cezeri şöyle demiştir: “*el-Kisâi’nin ölüm tarihi tartışmalıdır. Ulema ve hafızlardan birçoğunun onun ölümü hakkında yazdığı tarihlerin doğrusu 189’dur.*”¹³¹

Müteşâbihü'l-Kurân, Mâ telhanü fi-hi'l-cavâm ve Kırâ’atü'l-Kisâ’i adlı eserleri telif etmiştir.¹³²

2.1.4. el-Ferrâ

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ h. 144 (761 -62) yılında Kûfe’de doğdu. Aslen Deylem kabilesinden olup Farisidir. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Kûfe’de geçti. Lakabı olan Ferrâ her ne kadar “*kürk yapan, kürk satan*” anlamına geliyorsa da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair bilgi yoktur. Bu lakabın ona kelâmı (sözü) tahlil ve tetkik ettiği için verildiği söylenmektedir.¹³³

İlköğrenimini Kûfe’de Ebû Câfer er-Ruâsi’den almış, istemiş olduğu ilmi tam anlamıyla bulamayınca Basra’ya göç ederek Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden ders okumuştur. Kaynaklarda belirtildiğine göre el-Ferrâ, Halîl’den ziyâde Yûnus b. Habîb’in derslerine devam etmiştir. Basra’da Arap dili, tefsir ve kıraat alanlarındaki tahsilini tamamlayıp Kûfe’ye döndüğünde, bu muhitte nahivle meşgul olanların kendilerine rehber edindikleri er-Ruâsi’nin ‘*Kitabu’l-Faysal*’ını iyice öğrenmiş bulunuyordu.¹³⁴

er-Ruâsi’nin tavsiyesiyle Bağdat’a gittiği zaman şehrin en yetkili âlimi olan Kisâi ile yaptığı ilmî tartışmada nahivdeki üstünlüğünü görünce onun gözde talebeleri arasında yer almıştır. Daha sonraki yıllarda saraya ve devlet adamlarının çevresine

¹³⁰ Öztürk, Mürsel, “Kisâi, Ali b. Hamza”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 69.

¹³¹ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 128.

¹³² ez-Zübeydî, a.g.e., s. 129.

¹³³ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 132; et-Tantâvî, a.g.e., s. 118; el-Enbârî, a.g.e., s. 81; Dayf, a.g.e., s. 192; el-Luğâvî, a.g.e., s. 86; İbnü’n-Nedim, a.g.e., s. 104.

¹³⁴ Dayf, a.g.e., s. 172.

¹³⁴ Dayf, a.g.e., s. 174.

girmesi ve buralarda tanınması da hocası vasıtasıyla olmuştur. el-Ferrâ'nın Bağdat'a gidişi ve Kisâî ile tanışması hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Onun faydalandığı pek çok âlim ve râvinin başında Kisâî gelmektedir. Kisâî'den daha ziyâde kıraata dair rivâyetleri ve nahvin inceliklerini öğrenmiştir. Nahiv alanında ayrıca el-Ruâsî'den, lügat konusunda Yûnus b. Habîb'den, dil ve edebiyat konusunda fesahatiyle meşhur bedevilerden olan Ebû'l-Cerrah, Ebû Servân ve Ebû Ziyâd el-Kilâbî'den, şiir ve ahhâr alanında da Mufaddal ed-Dabbî'den istifade etmiştir.¹³⁵

el-Ferrâ kendini çevresine kabul ettirmiş ve halifenin huzuruna davet edilecek derecede şöhret ve itibar sahibi olmuştur. Bununla beraber gerek nahiv, gerekse Kur'ân ilimleri alanında dönemin en önemli şahsiyeti sayılması Kisâî'nin ölümünden sonraya rastlamaktadır. Kisâî, vefat edince arkadaşlarının ısrarı üzerine onun yerine geçmiş ve o tarihten itibaren hocalık hayatı başlamıştır. *Meâni'l-Kur'ân*'dan sonra yazmaya başladığı *el-Hudûd*'un telifine dair rivâyetler de onun Bağdat'taki ilmî itibarını açık şekilde göstermektedir. Bu rivâyetlerden birine göre Halife Me'mûn ondan, nahiv usulüne ve bedevilerden derlenmiş fasih Arapça'ya dair malzemeyle ilgili bir eser telif etmesini istemiş, sarayda kendisine bir yer ayırtmış, her türlü ihtiyacını karşılayacak ve ona hizmet edecek kimseler tayin ettirerek, eserini yazdıracağı verrâklar tahsis etmiştir. II. (VIII.) yüzyılın sonu ile III. (IX.) yüzyılın ilk yıllarında Kur'ânî ilimler sahasında Bağdat'ta en büyük otorite olarak kabul edilen el-Ferrâ'nın dersleri ve imlâ meclisleri büyük rağbet görüyordu. Me'mûn'un oğullarına da hocalık yapan el-Ferrâ'nın yetiştirdiği pek çok talebesi olmuştur. el-Ferrâ, Bağdat'ta ikamet etmekle beraber Kûfe ile ilgisini kesmez, senenin sonu yaklaşınca Kûfe'ye giderek yakınlarının arasında kırk gün kalır ve kazandıklarını onlara dağıtırdı.¹³⁶

Her şeyden önce bir nahiv âlimi olan el-Ferrâ, hocası el-Kisâî'yi bile zamanla gölgede bırakmıştır. Nitekim kendisi henüz hayatta iken Kûfeliler onu bu ilimde Kisâî'den daha büyük bir âlim olarak kabul etmişlerdir. Öğrencisi Seleme b. Asım'ın, Ferrâ daha büyük bir nahiv âlimi olduğu halde onun Kisâî'yi kendisinden büyük telakki etmesine hayreti bu yüzdendir. "*Nahiv Ferrâ'dır ve Ferrâ nahivde Emîrû'l-Mü'minîndir*" şeklindeki yaygın kanaat de bunu göstermektedir. Her ne kadar eski müellifler, Kûfe mektebinin tarihî seyrinde ve kıraat alanındaki önemli yeri dolayısıyla

¹³⁵ Tüccar, Zülfikar, "Ferrâ" *DİA*, İstanbul 1995, XII, 406.

¹³⁶ Tüccar, *a.g.m.*, XII, 209.

Kisâ'i'yi nahivde de birinci, Ferrâ'yı ise ikinci şahsiyet olarak kabul ederlerse de Zübeydî ve İbnü'l-Kıftî, yalnız dil konusundaki ilmî seviyesini dikkate alarak onu "Kûfiyyûn'un en üstünü ve en âlimi" diye nitelendirirler. İbn Hallikân da Ferrâ'yı nahivde, luğatta ve edebiyatın çeşitli dallarında bu şekilde tavsif eder.¹³⁷

Arapça'nın özelliklerinin ve kurallarının tesbit edilmesinde Ferrâ'nın büyük hizmeti olmuştur. Sâ'leb'in kanaatine göre Arapça'yı unutulup kaybolmaktan koruyan odur. Çünkü münakaşa konusu olan bu dil hakkında herkes dilediği iddiada bulunuyor, birçok kimse aklının erdiği, kabiliyetinin el verdiği kadar konuşuyor ve o günün âlimleri de diğer ilim adamlarının sözlerini tekrarlamaktan öte bir şey yapmıyorlardı. Tenkitsiz ve değerlendirilmeden nakledilen bu sözler de halledilmemiş problemler halinde kalıyordu. İşte böyle bir durumda el-Ferrâ, gerek kendisinden öncekilerin, gerekse çağdaşlarının fikir ve kanaatlerini karşılaştırmakla yetinmemiş, bunları tenkit ederek kendi görüşüne göre birleştirmiş ve meseleleri uyumlu bir sistem haline getirmiştir. Kûfe mektebine mensup olmasına rağmen Basriyyûn'un doğru bulduğu görüşlerini de benimser ve savunurdu. Bu sebeple kendisi, Basra ve Kûfe mekteplerini mezceden Bağdat mektebinin kurucusu olarak da kabul edilir.¹³⁸

Hicri 206 (822) yılında hacca giden el-Ferrâ, ziyaretini Mekke'de geçirdikten sonra dönüşünde 207 yılının başlarında vefat etmiştir.¹³⁹

Kaynaklarda el-Ferrâ'nın yirmi beş kadar eserinden söz edilmektedir. Ancak bunlardan sadece dördü günümüze kadar ulaşabilmiştir. "*Mecâni'l-Kuisân*" ve "*Tefsîru müşkili icrâbi'l-Kurân*" diye adlandırılan eseri onun en tanınmış iki kitabından biridir. el-Ferrâ'nın, talebelerine on altı yılda imlâ ettiği "*el-Hudûdü'n-nahv*" adlı eseri sadece onun değil, bütün Kûfe mektebi mensuplarının nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi kabul edilmektedir. Müellif, eserini, her birine "*had*" (tarif) adını verdiği kırk altı bölüme ayırmış ve her bölümde Arapça'nın çeşitli meselelerini ele almıştır. Daha sonra gelen bazı dil âlimleri nahve dair teliflerinde bu eseri örnek almışlardır.¹⁴⁰

¹³⁷ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 130.

¹³⁸ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 131.

¹³⁹ Dayf, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁰ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 131.

2.1.5. Sâ'leb

Esas adı Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yaser eş-Şeybânîdir. Babası beni Şeybânî'lerin müttefikidir. Sâ'leb lakabıyla anılmasının sebebiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Hicri 200 (815) yılında Bağdat'ta doğmuş ve burada yetişmiştir.¹⁴¹

Babası onu çocukluğunda yazıyı öğrenmesi için kâtiplere vermiş Kur'ân'ı ezberlemiş ve şiirler hıfz etmiştir. Dokuz yaşına girince Arap dili ve luğat ilmiyle ilgili şiir ve şiirdeki garib kelimeler üzerine ders almıştır. Nahiv eğitimini el-Ferrâ'nın öğrencilerden öğrenmiş ve özellikle Seleme b. Âsım'ın halka derslerine katılarak el-Ferrâ'nın kitabını öğrencilere çok güzel yorumlamıştır. On altı yaşında iken el-Ferrâ'nın bütün kitaplarını okumuş ve yirmi beş yaşına geldiğinde Ferrâ'nın bütün eserlerini ezberlemiştir.¹⁴² Luğat ilmini Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî'den on küsur yıl, Asmâ'i, Ebû Ubeyde ve Ebû Zeyd el-Ensârî gibi âlimlerin halka derslerine devam etmiştir.¹⁴³ Ebû Amr b. Alâ'nın oğlu Amr'dan babasının kitaplarını okuyup rivâyet etmiştir. Böylece derin bir kültüre sahip olarak henüz yirmi beş yaşında iken Kûfe dil mektebinin nahiv ve luğat alanında lideri konumuna yükselmiştir.¹⁴⁴

Dil ve edebiyat ilimlerinde yoğunlaşmakla beraber kıraat, hadis, fıkıh, şiir ve tarihi bilgilere de ilgi duymuş ve bu alanda meşhur âlimlerden dersler okumuştur. Muhaddis Ubeydullah b. Kavariri'nin hadis derslerini okumuştur. Meşhur muhaddis ve fıkıhçı Ahmed b. Hanbel'in derslerine devam etmiş ve ondan fıkıh ilmini öğrenmiştir. Ayrıca Ömer b. Sebbe ve el-Cermî gibi âlimlerden tarihi haberler ve Arap şiirlerini öğrenmiştir.¹⁴⁵

Sîbeveyh'in "*el-Kitab*"ını okuyarak Basra mektebinin görüşlerine de vakıf olan Sâ'leb, Müberrid ile çeşitli dil meselelerine dair tartışmalar yapmıştır.¹⁴⁶ Müberrid'in,

¹⁴¹ ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-Nahviyyin*, s. 141; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 120; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 173; Dayf, *Medârisu'n-Nahviyye*, s. 224; Luğâvî, *Meratibu'n-Nahviyyin*, s. 95; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 116.

¹⁴² ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴³ Dayf, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴⁴ Yâkût, *Nahvu'l-Arabî*, s. 190.

¹⁴⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴⁶ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 148.

“*Kûfeliler’in en âlimi Sâ’leb’dir. Ferrâ onun onda biri bile olamaz*” dediğini nakledilir.¹⁴⁷

Hicri 291(904) yılında Bağdat’ta bir atlının çarpması sonucu vefat etmiş ve şehrin Babüşşam tarafındaki kabristana defnedilmiştir.¹⁴⁸

“*Kitabü’l-Fasih*”, Sâ’leb’in şöhretini sağlayan en önemli eseridir. Bunun dışında ‘*Kâva’idü’ş-şî’r*’, ‘*Mecâlisü Sâ’leb*’, ‘*Me’âni ve feva’idi*’ ve ‘*el-Kasîdetü’l-hâliyye*’ adlı eserlerini de zikredebiliriz.¹⁴⁹

3. İKİ EKOL ARASINDA YAŞANMIŞ MÜNÂZARA ÖRNEKLERİ

Basra ve Kûfe ekollerine mensup nahivciler arasında, nahiv meseleleri üzerine cereyan etmiş Münâzara ve tartışmalar pek çoktur. Bunların bazıları şunlardır;

3.1. Sîbeveyh ile Kisâî Arasında Geçen Münâzara

Nahiv gramer tarihinde “*Zunbûriyye Meselesi*” diye adlandırılan meşhur münâzara, örneği vardır. el-Ferrâ’dan nakledildiğine göre Sîbeveyh, Bermekîlere uğrar. Vezirlerden biri olan Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (ö. 237/805), Sîbeveyh’i kendi evinde misafir eder ve onu el-Kisâî ile buluşturup, münâzara ettirmeğe karar verir. Buluşma yerinde el-Ferrâ, Ali b. el-Mubârek el-Ahmer ve başkalarıda hazır bulunur. Daha sonra Sîbeveyh de gelip, yerine oturur. el-Kisâî’nin en önde gelen talebelerinden biri olan el-Ahmer, Sîbeveyh’e birtakım sorular sormaya başlar. el-Ahmer, Sîbeveyh’in verdiği cevapların hepsini hatalı bulur. Sîbeveyh, verdiği cevapların el-Ahmer tarafından hatalı bulunmasına çok kızar ve el-Ahmer’e yaptığı şeyin doğru olmadığını bildirir. Bu sefer, el-Ferrâ, Sîbeveyh’in yanına gelir ve ona el-Ahmer’in hırçın ve aceleci olduğunu söyler ve kendisi soru sormaya başlar. O da Sîbeveyh’in verdiği cevapların hepsini yanlış olarak değerlendirir ve onun isabetsiz cevaplar verdiğini söyler. Sorular çoğalınca Sîbeveyh, yorulur ve kızar. el-Ferrâ ve el-Ahmer’e kendileriyle tartışmayacağını, el-Kisâî ile münâzara etmek istediğini söyler. Daha sonra, el-Kisâî gelir ve Sîbeveyh’e, “*Sen mi bana soru soracaksın, yoksa ben mi sana soru sorayım?*” der. Sîbeveyh de onun soru sormasını ister. el-Kisâî:

¹⁴⁷ Durmuş, İsmail, “Sâ’leb” *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 26.

¹⁴⁸ Dayf, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁴⁹ ez-Zübeydî, *a.g.e.*, s. 150.

فَقَدْ كُنْتُ أَظُنُّ الْعَقْرَبَ أَشَدُّ لَسْعَةً مِنَ الزُّنْبُورِ فَإِذَا هُوَ هِيَ

“Akrep sokmasının eşek arısının sokmasından daha şiddetli olduğunu zannediyordum. Bir de ne göreyim, o da onun ta kendiymiş.”, ifadesinde *فَإِذَا هُوَ* mi, yoksa *إِيَّاهَا* mi demesi gerektiğini sorar. Sîbeveyh *فَإِذَا هُوَ* şeklinde zamirin ref’ halinin kullanılması gerektiğini, nasb halinin caiz olmadığını anlatınca, el-Kisâî, ona lahn ettiğini söyler. Sonra, *خَرَجْتُ فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ لَقَاءٌ* “Dışarı çıktım, bir de baktım Abdullah ayakta,” cümlesinde, “el-kâim” kelimesinin mansub mu yoksa merfû mu, okunması gerektiğini sorar. Sîbeveyh, mansub değil, merfû olarak okunacağını ifade eder. el-Kisâî, bunun Arabın sözü olmadığını, Arabın hem merfû hem de mansub okuduğunu söyler. Sîbeveyh ise, el-Kisâî’nin görüşünü kabul etmez.¹⁵⁰

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî onların her ikisine, kendi çevrelerinin reisi olduklarını söyler ve aralarında kimin hakemlik yapabileceğini sorar. el-Kisâî de, Yahyâ b. Hâlid’e, ülkenin her tarafından gelmiş, kapıda bekleyen ve dilleri en fasih olan Arapların hakemliğine başvurabileceklerini söyler. Sîbeveyh de onların hakemliğini kabul eder. Çünkü hem Basralılar, hem de Kûfeliler, Arapça hususunda onlara müracaat ederlerdi. Yahyâ b. Hâlid, bedevîlerin meclise getirilmesini emreder. Hakemliğine müracaat edilen bedevîler şunlardır: Ebû Fak’as, Ebû Disâr, Ebû’l-Cerrâh ve Ebû Servân. Bu bedevîlere, el-Kisâî ile Sîbeveyh arasında cereyan eden meseleler sorulur. Bedevîler, el-Kisâî’nin görüşlerini isabetli bulurlar. Yahyâ b. Hâlid, Sîbeveyh’e yönelip bedevîlerin söyledikleri hakkında bir diyeceği olup olmadığını sorar. Sîbeveyh de boynunu bükerek. Bunun üzerine el-Kisâî, Yahyâ b. Hâlid’e yaklaşıp, Sîbeveyh’in bir şeyler umarak memleketinden geldiğini, onu eli boş olarak göndermemesi gerektiğini söyler. el-Kisâî’nin bu teklifinden dolayı, Yahyâ b. Hâlid, kendisine, on bin dirhem verilmesini emreder. Sîbeveyh İran’a gider, bir daha Basra’ya dönmez ve ölünceye kadar orada kalır.¹⁵¹

el-Kisâî ve Sîbeveyh arasında vuku bulan mezkûr münâzara uzayınca, bedevîlerin hakemliğine müracaat edildiğini belirtmiştik. Neticede el-Kisâî’nin galip, Sîbeveyh’in mağlûp ilân edildiği bu münâzarada kaynaklar, hakemliğine müracaat edilen kişilerin durumu ve münâzara hakkında farklı rivâyet ve yorumlara yer

¹⁵⁰ Hatibu’l-Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târihu’l-Bağdâd*, Kahire 1931, XII, 104–105; el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Udebâ*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1980, XIII, 186.

¹⁵¹ el-Hamevî, *a.g.e.*, XIII, 186–188.

vermişlerdir. Bu rivâyetlerin birçoğunda Sîbeveyh'e haksızlık yapıldığı dile getirilmiştir.¹⁵²

3.2. Asma'î ile Kisâî Arasında Geçen Münâzaralar

el-Kisâî'nin el-Asma'î ile olan münâzaraları da Hârûn er-Reşîd'in huzurunda meydana gelmiştir. Bir gün Hârûn er-Reşîd, şâir er-Râî'nin aşağıdaki beytini el-Kisâî ve el-Asmâ'î'nin bulunduğu bir mecliste okur:

فَقَتَّلُوا ابْنَ عَفَّانَ الْخَلِيفَةَ مُحْرِمًا وَدَعَا فَلَمْ أَرِ مِثْلَهُ مَخْذُولًا

“Masum olduğu halde Halife Osmân b. Affân'ı öldürdüler. Yardım istemişti, fakat onun gibi yardımsız bırakılan hiçbir kimseyi görmedim.” Hârûn Reşîd, beyitteki “muhrimen” kelimesinin manasının ne olduğunu sorar. el-Kisâî, *أحرم بالحجّ* “Hac için ihrama girmişti, bu haldeyken öldürdüler, manasında” olduğunu söyler, el-Asma'î, bu beyitte kastedilen mananın “*hacda ihramlı iken*” manasına gelmediğini, aynı şekilde “*haram aya girmişken*” manasının da kastedilmediğini söyleyerek, el-Kisâî'nin verdiği cevabın yanlış olduğunu belirtir.

el-Kisâî, el-Asma'î'ye, “muhrimen” kelimesinin manasının ne olduğunu ve bununla şâirin neyi kastettiğini sorar. el-Asma'î de ‘Adî b. Zeyd’in şu sözüyle kastettiği mana olduğunu söyler:

فَقَتَّلُوا كِسْرَى بَلِيلٍ مُحْرِمًا فَتَوَلَّى لَمْ يُمَتَّعْ بِكَفْنٍ

“Masum olduğu halde, bir gece Kısra'yı öldürdüler. Dünyadan kefensiz olarak ayrıldı.”

el-Asma'î, “*Kısra ihramlı mıydı?*” diye sorar. Hârûn Reşîd de ‘muhrimen’ kelimesinin buradaki manasını sorar. el-Asma'î, cezayı gerektirecek herhangi bir işi yapmayan herkesin ‘muhrim’ yani ‘masum’ olduğunu söyler. Bunun üzerine Hârûn Reşîd, el-Kisâî'ye “*şiiir söz konusu olunca el-Asma'i'den sakın*” diyerek mukabele eder.¹⁵³

¹⁵² Konu ile ilgili rivayetler için Bkz. Tanç, İbrahim, “el-Kisâî'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar,” *Atatürk Üniversitessi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, Erzurum 2002, sayı: 18, s. 115–119.

¹⁵³ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 59.

3.2.1. Asma'î ile Kisâî Arasında Geçen Diğer Bir Münâzara

Her iki alim arasındaki diğer bir münâzarada el-Kisâî, el-Asma'î'ye karşı başarılı olmuştur. münâzarası da vardır. Genellikle, el-Kisâî ve el-Asma'î, Hârûn er-Reşîd makamına geldiği zaman, onun huzurunda beraber bulunurlar, Hârûn er-Reşîd'in ayrılmasıyla da ayrılırlardı. el-Kisâî, Hârûn er-Reşîd'in huzurunda aşağıdaki şiiri okur:

أَمْ كَيْفَ يَنْفَعُ مَا تُعْطِي الْعُلُقُ بِهِ رِئْمَانُ أَنْفٍ إِذَا مَا ضُنَّ بِاللَّبَنِ

“Sütünü vermedikten sonra yavrusunun derisini doldurup, dişi deveye koklatmak ne işe yarar?” el-Asma'î رِئْمَانُ أَنْفٍ şeklinde “ri'mân” kelimesinin mansub olarak okunması gerektiğini söyler. el-Kisâî, el-Asma'î'nin bu cevabına karşılık, “sus, senin aklın ermez.” diyerek onu susturur. Sonra, merfû, mansub ve mecrur olarak üç şekilde okumanın caiz olduğunu açıklar.¹⁵⁴

3.3. el-Yezidi ile Kisâî Arasında Geçen Münâzaralar

Basra ekolünden olan Ebû Muhammed el-Yezîdî, Hârûn er-Reşîd'in huzurunda, el-Kisâî'ye

مَا رَأَيْنَا خَرَبًا بَقَرٌ عَنْهُ الْبِضْ صَقَرٌ

لَا يَكُونُ الْعَيْرُ مُهْرًا لَا يَكُونُ الْمُهْرُ مُهْرٌ

“Bir şahinin - içinden şahin yavrusu çıkarmak için – hiçbir toy kuşunun yumurtasını deldiğine şahit olmadık. Nitekim hiçbir zaman yaban eşeği tay olmaz. Zira tay taydır” şeklinde bir şiir okur ve bu şiirde bir kusur bulunup bulunmadığını sorar.

el-Kisâî, şâirin hareke hatası yapmış olduğunu söyler. el-Yezîdî, el-Kisâî'den tekrar şiire bakmasını ister. O, hareke hatasının olduğunu, ikinci (مُهْرٌ) kelimesinin (كان)'nin haberi olmak üzere mansub olması lâzım geldiğini açıklar. el-Kisâî'nin bu cevabı karşısında el-Yezîdî, sevincinden şapkasını yere vurup, “Ben Ebû Muhammed'im” diyerek, şiirdeki, الْمُهْرُ الْمُهْرُ ifadesinde birinci (المُهْرُ) kelimesi mübteda olduğu için, ikinci (مُهْرٌ) kelimesinin haber olarak merfû okunması gerektiğini söyler. Bu hadise karşısında Hârûn er-Reşîd, el-Yezîdî'ye, “mü'minlerin emirinin huzurunda künyeni söylüyor ve başını mı açıyorsun? Allah'a yemin olsun ki benim nazarımda, el-

¹⁵⁴ ez-Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Kitâbu'l-Cûmel fi'n-Nahv*, (nşr. AliTevfik), Beyrut 1984, s. 34-35; el-Hamevî, a.g.e., XIII, 183, 184.

Kisâi'nin terbiyeli olarak hatalı cevabı, senin terbiyesiz olarak doğru cevabından daha makbuldür,” der. Bu söz üzerine el-Yezîdî, galibiyet lezzetinin edepli davranmasına mani olduğunu söyler.¹⁵⁵

3.3.1. el-Yezidi ile Kisâi Arasında Geçen Başka Bir Münâzara

Yine Hârûn er-Reşîd'in tertip ettiği bir mecliste el-Yezidi ile el-Kisâi bir araya gelmişler ve Hârûn er-Reşîd (الشَّرَّاء) kelimesinin maksûr mu yoksa memdûd mu olduğunu sormuştur. el-Kisâi kelimenin sadece maksûr olduğunu, Yezidi ise hem maksûr hem memdûd olduğunu söyler. Kisâi ona bu hükme nasıl vardığını sorunca Yezidi;

لا يَغْتَرَّ بِالْحَرَّةِ عَامَ هِدَائِهَا وَلَا بِالْأَمَةِ عَامَ شَرِّائِهَا

“Hür kadının evlenildiği, cariyesinin satın alındığı yılda kendilerine itimat edilmesin.” Şeklindeki atasözüne dayanarak bu hükme vardığını söyler. Kisâi buna karşın: *“Böyle basit bir şeyi bilmeyen bir kimse bulunacağını zannetmiyorum”* diyerek hafife alınca Yezidi: *“Emiru'l-mü'minin'nin huzurunda böyle bir yalanı atacak kimse bulunacağını zannetmiyorum”* şeklinde cevap verir.¹⁵⁶

3.4. el-Ferrâ ile el-Cermî Arasında Geçen Münâzara

Kûfe mektebi mensubu el-Ferrâ ile Basralı el-Cermî bir araya gelmişlerdi. el-Ferrâ, el-Cermî'ye رَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde (رَيْدٌ) kelimesini niçin merfû okuduklarını sormuş, el-Cermî bu kelimeyi ibtidâ nedeniyle ref ettiklerini söylemişti. el-Ferrâ *“İbtidâ ne demek”* diye sorunca, el-Cermî, kelimenin bütün âmillerden soyutlanmasıdır” diye cevap verir. el-Ferrâ *“İbtidâyı göster”* diyerek ısrar etti. el-Cermî *“Bu bir manadır, gösterilmez”* deyince o, *“Örneğini göster”* diyerek ısrar eder, el-Cermî *“Örneği de gösterilmez”* deyince, el-Ferrâ, *“Bugüne kadar gösterilmeyen ve örneği de verilmeyen bir âmil görmedim”* şeklinde mukabele etti.

Tartışma bu haliyle kalmayıp el-Cermî, el-Ferrâ'ya رَيْدٌ ضَرَبْتُهُ cümlesinde (رَيْدٌ) kelimesinin niçin ref ettiklerini sorunca o, bu kelimeyi âid zamiri nedeniyle ref ettiklerini söyler. el-Cermî ise bu zaminin isim olduğunu, bir ismin diğer bir ismi nasıl ref ettiğini sorunca el-Ferrâ, *“Biz buna önem vermeyiz, biz ancak رَيْدٌ مُنْطَلِقٌ cümlesinde olduğu gibi mübteda ve haberden her birini bir diğerinin âmili olarak kabul ederiz”*

¹⁵⁵ el-Enbârî, a.g.e., s. 82-83; el-Hamevî, a.g.e., XIII, 178-179.

¹⁵⁶ Bakırcı - Demirayak, a.g.e., s. 53.

dedi. el-Cermî, “Bu رَيْدٌ مُنْطَلِقٌ gibi cümlelerde caiz olabilir, çünkü her iki isim kendi zatında merfûdur, böylece birinin diğerini ref etmesi mümkündür. Fakat ضَرْبُهُ رَيْدٌ cümlesinde ki (هـ) zamiri nasb mahallindedir ve ismi nasıl ref eder?” deyince, el-Ferrâ, (رَيْدٌ) kelimesini bu zamir ile değil, âid ile ref ettiklerini söyler, el-Cermî de “âid nedir?” diye sorunca o, “Bir manadır” şeklinde cevap verdi. Fakat el-Cermî, onu göstermesini ve örneklendirmesini isteyince, el-Ferrâ gösterilemeyeceğini ve örneklendirilemeyeceğini belirtir. Bunun üzerine el-Cermî, el-Ferrâ’ya “kazdığın kuyuya kendin düştün” şeklinde mukabele eder.¹⁵⁷

3.7. el-Mâzinî ile İbnu’s-Sikkât Arasında Geçen Münâzara

Halife el-Mutevekkil, bir ilim meclisinde el-Mâzinî ile İbnu’s-Sikkât’e bir mesele üzerinde konuşmalarını istemiş, el-Mâzinî, İbnu’s-Sikkât’e Yusuf suresinin 63. âyetinde geçen نَفْعَلٌ kelimesinin veznini sormuş. İbnu’s-Sikkât hemen kelimenin نَفْعَلٌ vezninde olduğunu söylemiş, el-Mâzinî, ona iyice düşünerek cevap vermesini hatırlatınca İbnu’s-Sikkât, düşünmüş ve نَفْعَلٌ vezninden olduğunu söyler. Ancak el-Mâzinî ona “نَفْعَلٌ kelimesi dört harfli, نَفْعَلٌ ise beş harflidir. Rubaiyi nasıl humasi ile takdir ediyorsun?” deyince İbnu’s-Sikkât, şaşırıp kalmış, cevap verememiştir.

el-Mütevekkil, el-Mâzinî’den meselenin açıklanmasını isteyince el-Mazini de “lafzın vezni aslında نَفْعَلٌ’dir. Zira lafzın aslı نَفْعَلٌ’dir. İllet harfi olan (ي) harekeli olup, kendisinden önceki harf fetheli olunca (ي) harfi elife dönüşmüş ve kelime نَفْعَلٌ şeklinde gelmiştir. Kelimenin başına cezmedici edat gelince de kelime نَفْعَلٌ olmuştur. Böylece kelimenin vezni نَفْعَلٌ’dir”¹⁵⁸ şeklinde bir izah yapmıştır.

3.8. el-Mâzinî ile bazı Kûfeliler Arasında Geçen Münâzara

Basra mektebi nahivcilerinden Ebû Osman el-Mâzinî ile Kûfeli bazı nahivciler halife el-Vasık (ö.232/847)’ın meclisinde bir araya gelmişlerdi. el-Mâzinî, meryem süresinin 28. âyetinde وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا “senin annen bir iffetsiz değildi.” de بَغِيًّا kelimesinin müennese sıfat olmasına rağmen, niçin بُغْيَةً şeklinde gelmediği hususunda bir mesele ortaya atmış, Kûfeli nahivciler bu soruya tatmin edici cevaplar vermeyince, el-Vasık, meseleyi el-Mâzinî’nin izah etmesini istemiştir. O da meseleyi “eğer بُغْيِي

¹⁵⁷ el-Enbârî, a.g.e., s. 145.

¹⁵⁸ ez- Zübeydî, a.g.e., s. 89.

kelimesi فَاعِلَةٌ manasına gelen فَعِيل takdirinde olsaydı كَرِيمَةٌ ve ظَرِيفَةٌ örneklerinde olduğu gibi kendisine (ة) bitişirdi. Oysa (ة) harfî اِمْرَأَةٌ قَاتِلَةٌ ve كَفٌّ خَصِيبٌ örneklerinde olduğu gibi sadece مَفْعَلَةٌ manasında olduğu zaman hazfedilebilir. Bu nedenle بَغْيٌ kelimesi burada فاعِل değil, فَعُول manasında olup bu kelimeye اِمْرَأَةٌ شَكُورٌ örneğinde olduğu gibi, müennes vasfında (ة) bitişmez, بَغْيٌ kelimesinin takdiri بَغْوِيٌّ olup (و) harfî (ي) 'ye dönüşmüş, sonra (و) harfî (ي) nin içinde idğam edilmiş ve سَيِّد ile مَيَّة kelimelerinde olduğu gibi ağır bir (ي) ortaya çıkmıştır.” şeklinde izah edince, el-Vasık, el-Mâzinî'nin cevabını beğenmiştir.¹⁵⁹

4. İKİ EKOL ARASINDA Kİ İHTİLÂF NOKTALARININ TEMEL SEBEBLERİ

4.1. Metot Farklılıkları:

4.1.1. Semâ' Metodu

Semâ' (السماع), dile ait materyali, konuşandan direkt olarak almaktır. Konuşandan alınan bu metaryal dinleme ve işitme aracılığıyla ağızdan derlenerek alındığından kendise bu isim verilmiştir. Ayrıca nahivde kendisiyle delil getirilen kaynaklardan olup; nahiv kâidelerinin büyük çoğunluğunun üzerine kurulduğu temellerden biridir. es-Suyûtî, semâ' hakkında şöyle der: *Semâ' ile fesahatine güvenilen kimselerin kelâmından tespit edilen şeyleri, Kur'ân ve hadis ile Hz. Peygamberin gönderilmesinden önce, Peygamberliği esnasında ve muvelledlerin çoğalmasıyla dilin bozulduğu, Hz. Peygamberden sonraki döneme kadar ki devrede müslüman veya müslüman olmayan Arapların, gerek şiir, gerek nesirden teşekkül eden kelâmını kastediyorum.*¹⁶⁰

Fasih Arapçanın kaynağı bedevi Arapları olduğu için, Basra ve Kûfe âlimleri çöllerde yolculuklar yaparak dil ile ilgili malzemeleri derlemişlerdir. Basra'nın çöle yakın olmasından dolayı Basralılar bu konuda daha şanslıydılar. Basra âlimlerinden Ebû Amr b. Alâ, Asma'î ve Halil b. Ahmet gibi âlimler hayatlarının büyük çoğunluğunu çöllerde geçirmişlerdi. Basralı âlimler dil ile ilgili derledikleri malzemelerde en fasih ve lisana en kolay gelen lafızları seçtiler. Bu seçim için de yabancılarla temas etmemiş,

¹⁵⁹ el-Enbârî, a.g.e., s. 185; ez-Zübeydî, a.g.e., s. 89.

¹⁶⁰ es-Suyûtî, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûlî'n-Nahv*, (thk. Muhammed Süleyman Yâkut), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'eti, İskenderiye 2006, s. 20.

dillerine herhangi bir karışma vuku bulmamış, dilleri fitratları üzerine kalmış ve lehçeleri fasih kabileleri kaynak olarak ittihaz ettiler. Ayrıca Basralı âlimler kendilerinden dil ile ilgili malzeme rivâyet edilen bedevi Arapların dillerinin bozulup bozulmadığına ve kendilerine rivâyet edilenlerin güvenilir kişiler olup olmadığına büyük bir özen gösterdiler.¹⁶¹

Kûfeli âlimler ise dil ile ilgili derledikleri malzemelerin derlenmesinde kabileler arasında herhangi bir ayırım yapmadılar. Ayrıca Kûfeliler, Basralıların almadığı kimselerden dille ilgili malzeme derlemek sûretiyle semâ'nın dairesini genişletmişlerdi. Öte taraftan Basra'ya göre Irak'ın daha iç kesimlerinde yer alan Kûfe yabancılarla temas ve karışma daha müsait olup, burada yaşayan bedevilerin dilleri Basra'daki bedevilerin dili kadar sıhhatli değildi.¹⁶²

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Basralı âlimlerin gerek malzemeyi bizzat çöllere giderek bedevilerden almaları, gerekse derlenen malzemenin sıhhatine ve râvilerin güvenilir olmasına aşırı özen göstermişler. Kûfeli âlimler ise her işittiklerini almışlar. Şehirlerde veya şehirleşmiş bölgelere yakın yerlerde ikâmet eden bedevilerden de malzeme derlemişlerdir. Aldıkları malzemenin sıhhati veya râvinin güvenilir oluşu hususunda Basralı âlimlerin gösterdikleri özeni göstermemişlerdir.¹⁶³

4.1.2. Kıyas Metodu

Kıyas,¹⁶⁴ Arap gramerinin en önemli iki kaynağından biri olup, nahiv kaidelerinin çoğu kıyas yöntemiyle belirlenmiştir. Bu sebeple Kûfe dil mektebinin ilk önderlerinden olan Ali b. Hamza el-Kisâî, bir manzumesinde nahvi “*uyulan kıyastır/kurallardır.*” Şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁵ Diğer bir ifadeyle nahiv, Araplar'ın sözlerinin dikkatle incelenmesinden çıkarılan mikyaslar (kıyaslar/kurallar/ölçüler/ölçekler) ilmidir.¹⁶⁶ Bundan dolayı dilcilerin hemen hepsi, dilde kıyası benimsememeyi nahiv ilmini kabul etmemekle eşdeğer görmüştür.

¹⁶¹ İbn Cinnî, Osman, *el-Hasâ'is*, (nşr. M. Ali en-Neccar), Beyrut 1952, II, 13.

¹⁶² el-Hemevî, *a.g.e.*, XIII, 191.

¹⁶³ Bakırcı - Demirayak, *Arap dili Grameri Tarihi*, s. 57.

¹⁶⁴ Aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik ve sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye (kelimeye, kullanıma, cümle ögesine...) benzerlerinin hükmünü vermektir. Bkz., el-Hemevî, *a.g.e.*, XIII, 191.

¹⁶⁵ el-Hemevî, *a.g.e.*, XIII, 191.

¹⁶⁶ Tüccar, Zülfikar, “Kıyas” *DİA*, İstanbul 2005.VXX, 539; Sûyutî, *el-İktirâh fî 'İlmi Usûlî'n-Nahv*, s. 55.

Kıyas, nahiv ilminin kurucusu Ebü'l-Esved'den başlayarak ilk dilcilerden itibaren kullanılan bir yöntemdir. Kıyas asıl, fer'i, illet ve hüküm olmak üzere dört temel üzere bulunur. Dilde yaygın kullanımları esas alarak kıyas uygulamalarına ağırlık veren İbn Ebi İshak el-Hâdrami kıyas ve mikyas kelimelerine ilk defa ağırlık veren dil âlimi kabul edilir.¹⁶⁷ Kıyasa aşırı önem gösteren İbn Ebî İshak, el-Ferazdak (ö.114/732) gibi, Arap keliminde hüccet kabul edilen şâirleri bile tenkit etmekten çekinmemiştir. Nitekim İbn Ebî İshak'ın el-Ferazdak'ı, birçok beyitlerinde gramer kaidelerine uymadığı için tenkit ettiğini, el-Ferazdak'ın onun hakkında:

فَلَوْ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ مَوْلَى هَجَوْتُهُ وَلَكِنَّ عَبْدَ اللَّهِ مَوْلَى مَوَالِيَا

“Eğer Abdullah köle olsaydı onu hicvederdim, ancak Abdullah kölelerin kölesidir.” Şeklinde şiir söyleyince İbn Ebî İshak'ın “ yine hata etti, çünkü مَوْلَى مَوَالِيَا demesi gerekiyordu.” diyerek el-Ferazdak'ı kıyasa uymadığı için eleştirmiştir.¹⁶⁸

Basralı âlimler, dilin belli kaidelere bağlanmasını ve bu suretle korunmasını amaçlamışlardır. Bundan dolayı şaz ve çok az kullanılan lafız ve kuralları nazarı itibara almamışlar. Eğer bu lafız ve kuralların sıhhatı sabit ise bunları şaz olarak adlandırmışlar ve bunların korunması gerektiğini, ancak bunlarla kıyas edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Kıyasta metod olarak Basralılar ilk önce en çok kullanılanlardan en nadir olana kadar bir hiyerarşi izlemektedirler. Kullanacakları kelime veya lafız daha önce kullanılanlarla çelişmiyorsa, mukayese etmişler. Eğer daha öncekilerle çelişiyorsa bunu ya te'vil etmişler veya şaz yahut nadir olarak kabul etmişler ve bunların kullanılamayacağını ancak muhafaza edilebileceğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁹

Kûfeli âlimler ise, kendilerinin Basralı hocalarından aldıkları kurallar dışında, malzeme derlemeleri esnasında Basralıların kurallarına uymayıp her kabileden ve herkesten dille ilgili malzeme derlemelerine bu malzemelerin veya râvilerinin sıhhat güvenilirliğine özen göstermemelerine bağlı olarak, derledikleri malzemenin tasnifinde de belli bir metoda bağlı kalmamışlardır.¹⁷⁰

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Basra ve Kûfe dil mekteplerinin her ikisi de dil incelemelerinde semâ ve kıyasa dayanmakla birlikte Basralıların kıyas sistemi daha

¹⁶⁷ el-Enbârî, a.g.e., s. 26.

¹⁶⁸ ez-Zübeydî, a.g.e., s. 33.

¹⁶⁹ et-Tantâvî, a.g.e., s. 113.

¹⁷⁰ Bakırcı - Demirayak, a.g.e., s. 63.

sağlamdır. Çünkü onlar kıyaslarında, fasih bedevilerden titizlikle seçtikleri dil malzemeleri arasında sadece yaygın biçimde kullanılanları esas almışlardır. Nadir kullanılan ve şaz olan dil olgularına itibar etmemişlerdir. Kûfeliler ise semâ'ın kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi nadir ve şâz'da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesned yapmışlardır.¹⁷¹

4.1.3. İstilah Farklılıkları

Basra-Kûfe ekolleri arasındaki bir diğer ihtilâf, ıstılahların kullanımı noktasından çıkmaktadır. Her iki ekol mensupları aynı mevzu veya mesele için farklı ıstılahlar kullanmışlardır.

Her iki ekol mensuplarının, aynı mevzu için kullandıkları farklı ıstılahların bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür.

1- Basralıların kullandığı *sıfat* ıstılahını, Kûfeliler *na't* olarak kullanmıştır.

2-Basralıların *bedel* ıstılahına karşı Kûfeliler *tercüme* demişlerdir.

3-Basralıların *zarf* ıstılahına karşı Kûfeliler *mahal* veya *sıfat* ıstılahını kullanmışlardır.

4- Basralı dilciler binâ alâmetlerini *fetha*, *zamme*, *kesre* ve *sukûn* olarak, i'râb alâmetleri için ise; *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* olarak adlandırmışlarken, Kûfeli dilciler ise, hem binâ hem de i'râb için *ref*, *nasb*, *cer* ve *cezm* terimlerini kullanmışlardır.

5- Basralıların kullandığı *harfu'l-cer*, Kûfeliler de *hurûfu'l-hafd* veya *hurûfu's-sıfât* adını almıştır.

6- Basralılar *munsarif/gayru'l-munsarif* ıstılâhını kullanırken, Kûfeliler bunun yerine *mucrâ/gayru'l-mucrâ* kavramını kullanmıştır.

7- Basralıların *vâvu'l-ma'iyye* dediğine, Kûfeliler *vâvu's-sarf* adını vermiştir.

8- Basralıların kullandığı *şân zamiri*, Kûfe ıstılâhında *mechûl zamir* terimiyle karşılanmıştır.

9- Basralıların kullandığı *temyîz* terimi için Kûfeliler *tefsîr* terimini tercih etmiştir.

¹⁷¹ Tüccar, *a.g.m.*, VXX, 540.

10- Mübtedâ-Haber arasına giren zamire Basralılar *zamîru'l-fasl* derken, Kûfe dilcileri *zamîru'l-imâd* olarak adlandırmışlar.

11- Basralıların *ismu'l-işâre* ıstılahına karşı Kûfeliler *et-takrîb* demişlerdir.

12- Basralıların *zamir* ıstılahına karşı Kûfeliler, *el-ismu'l-meknî* demiştir.

13- Basralıların kullandığı *atf harfleri* ıstılahının karşılığı Kûfelilerde *hurufu'n-nakıs*'tır.¹⁷²

5. MERFÛ'AT KONULARINDAKİ İHTİLÂFLAR

İrab yönünden mutlaka merfû olması gereken isimlere merfû isimler denir. Merfû isimlerin toplandığı katagoriye merfû'at denilir. Merfû'at bölümünde şu merfû isimler bulunur; Mübteda, Haber, Fâil, Naib-i Fâil, Kane ve benzerlerinin isimleri, İnne ve kardeşlerinin haberi, Cinsi nefî eden لا'nın haberi, لَيْسَ harfine benzeyen ما, لا ve لا'tin İsmi ve muzari fiil.

5.1. Mübteda

Mübteda, takdiri veya lafzî olsun her çeşit âmilden soyutlanarak kendisine isnad yapılan merfû isimdir.¹⁷³

5.1.1. Mübtedayı Ref Yapan Âmil

Mübtedanın neyle merfû olduğu tartışmalıdır. Basralılara göre mübteda, ibtidâ ile merfûdür. Kûfe ekolüne göre ise, mübteda, haberi; haber ise mübtedayı ref eder.¹⁷⁴

Basra ekolüne göre; mübteda, her ne kadar lafzî âmillerden soyutlanma anlamına gelmiş olsa da ibtidâ ile merfûdür. Bu konudaki delillerini şu şekilde zikredebiliriz:¹⁷⁵

¹⁷² Bakırcı - Demirayak, *a.g.e.*, s. 66-68; Bu farklılıklarla ilgili Bkz. Ergin, M. Cevat, "Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi DUİFD*, 2003, c: 5, sy: 1, s. 51-65; Bulut, Ali "el-Ferrâ'nın, Meâni'l-Kur'ân'ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu'na Ait Terimler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi AUİFD*, 2003, sy. 14-15, s. 327-336.

¹⁷³ er-Radî, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiye* (thk. Yusuf Hasan Umer), Bingazi 2008, I, 223.

¹⁷⁴ ez-Zebdî, Abdullatîf b. Ebu Bekir eş-Şerciyî, *İ'tilâfu'n-Nusreti fî İhtilâfi'n-Nuhâti'l-Kûfeti ve'l-Basrati*, (thk. Tarık Cenabi), (1. Baskı), Beyrut 1987, s. 30.

¹⁷⁵ el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilaf Beyne'l-Nahviyyin el-Basriyyine ve'l-Kufiyyin*, Darul İhyai Turasil Arabi, 1999, I, 44.

1. İbtidâ, isme has kılınmış bir mana olup, fiil gibi âmil olur. İbtidâ'nın manası şudur ki, kendisi ilktir ve ikinciye ister. İlk olup ikinciye istemek ikincide amel etmeyi gerektirip bu da ibtidâ'nın âmil olduğunu gösterir.

2. İsimlerin ilk özelliği, musnedun ileyhi olmalarıdır. Cümlelerde bu özelliklerinden dolayı merfû olurlar. Fâil'in musnedun ileyhi olup, fiil ile merfû olması gibidir. Yani mübteda da musnedun ileyhi olup, ibtidâ ile merfû olur.¹⁷⁶

3. İbtidâ hissi bir âmil olmayıp, ateşin yakıcılığı, suyun boğuculuğu ve bıçağın kesiciliği vs. örneklerde görüldüğü gibi sözcükler üzerinde hissi amel etmezler. Bu gibi yerlerde i'râb delalet ve belirtilerdir. Delalet bir şeyin varlığıyla olabileceği gibi yokluğuyla da mümkündür. Örneğin kişinin yanında iki elbise olduğunu düşünelim. Birini diğerinden ayırmak isteyen kişi, birini boyayıp diğerini olduğu gibi bırakır. Dolayısıyla boyamamak, diğer elbisenin işaret ve belirtisi olur. Bu örnekte görüldüğü gibi lafzî âmillerden soyutlanmak âmil yerine geçer.¹⁷⁷

Kûfe ekolüne göre ise, mübtedayı ref eden âmil hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre mübtedayı merfû yapan âmil, haberdir, Aynı zamanda haberi de merfû yapan âmil mübtedadır. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerini merfû yaparlar. İkinci görüşe göre; mübtedayı merfû yapan âmil, haberde bulunup mübteda'ya dönen bir zamirdir. Buna delil olarak şunu göstermişlerdir.¹⁷⁸

Mübteda, habere ihtiyaç duyduğu gibi haberde mübteda'ya ihtiyaç duyar. Biri, diğeri olmadan bir anlam ifade etmediği gibi, her ikisi olmadan kelam da tamamlanmaz. زَيْدٌ أَخُوكَ denildiğinde, bunlardan her biri tek başına bir anlam ifade etmez. Ancak anlam ifade etmesi için birinin diğerine ihtiyaç duyduğu görülür. Her iki cüz birbirlerine böyle ihtiyaç duyarlar ise her ikisinin bir birinde amel etmesi gerekir. Aynı zamanda her birinin hem âmil, hem ma'mûl olması konusunda herhangi bir sakınca yoktur. Nitekim bu durum Kur'ân'da çokça rastlanmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Ebu'l-Bekâ, Abdullah el-Hüseyn el-'Ukberî, *el-Tebyîn 'ala Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*, (thk; Abdurrahman b. Süleyman Usmeyn), Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1986, s. 224.

¹⁷⁷ en-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 46-47.

¹⁷⁸ en-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 47.

¹⁷⁹ en-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 48-50.

Örneğin : أَيْمًا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى “Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O’nundur.”¹⁸⁰ Geçen âyette تَدْعُوا fiili, mef’ûlu olan أَيْمًا mensub yapmıştır. أَيْمًا de تَدْعُوا fiilini meczum yapmıştır. Görülüyor ki her ikisi de bir birinde amel etmişlerdir.

Bir diğer örnekte, (أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ) “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşacaktır.”¹⁸¹ Âyetinde تَكُونُوا fiili, mef’ûlu olan أَيْنَمَا’yi mansub yapmıştır. أَيْنَمَا da تَكُونُوا fiilini meczum yapmıştır.

Basra ve Kûfelilerin getirmiş oldukları delilleri göz önüne aldığımızda, Kûfe ekolünün iddiaları etkisiz kalmaktadır. Çünkü mübteda haber ile merfû olursa, haberin fâil olması gerekir ki, fâil, fiilden önce gelmez. Bundan dolayı Basra ekolünün delilleri daha sağlam olduğu görülmektedir.

5.1.2. Câmîd Olan Haberin Mübteda’ya Raci Zamir Taşması

Câmîd isim; herhangi bir isimden ya da fiilden türememiş, doğrudan varlıklara ad olarak konulmuş olan isimlere denir. Mesela: “Deniz” manasındaki بَحْرٌ; “Kapi” manasındaki بَابٌ; “Adam” manasındaki رَجُلٌ gibi isimler câmîd isimlerdir. Zira bu isimler, herhangi bir isimden ya da fiilden türememiş, doğrudan varlıklara ad olarak konulmuş olan isimlerdir.¹⁸²

Müştak isim ise, herhangi bir fiil, ya da isimden türemiş olan isimlere denir. Örneğin: طَالِبٌ “Öğrenci” demektir. Bu isim, “istedi” anlamındaki طَلَبَ fiilinden türemiştir. Dolayısıyla طَالِبٌ müştak bir isimdir.

Müştak olan isim, fiil manasını taşıdığından dolayı içinde zamir barındırır. Câmîd olan isim ise, halis bir isim olduğundan dolayı, fiil manasını taşımadığı gibi, içinde zamir barındırmaz. Nahivciler, câmîd olan haberin, mübteda’ya racî bir zamir taşıyıp taşıması konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Basralılar, haberin mübteda’ya zamir taşması için mutlaka müştak olması gerektiğini, aksi takdirde zamir

¹⁸⁰ 17/İsra, 110.

¹⁸¹ 4/Nisa, 78.

¹⁸² ez- Zebdî, a.g.e., s. 31.

taşımayacağını söylemişlerdir. Kûfeliler ise, câmid olan bir haberin mübteda'ya dönen bir zamir taşıdığını iddia etmişlerdir.¹⁸³

Basralılara göre, mübtedanın haberi, câmid olursa mübteda'ya dönen bir zamir taşımaz.¹⁸⁴ Buna delil olarak şu zikredilmiştir;

Haber olan câmid'in mübteda'ya dönen zamir taşınamaması, câmid'in halis bir isim olması sebebiyledir. Fiile benzerlik yönü yoksa kendisinde zamir yoktur. Çünkü zamiri taşıma ancak fiille mümkündür. İsimlerde zamir taşıma işi ancak fiile olan benzelikleri sebebiyledir. ضَارِبٌ ve حَسَنٌ ve كَرِيمٌ gibi isimler fiile benzedikleri için zamir taşırlar. زَيْدٌ أَخُوكَ dendiğinde أَخُوكَ bir şahsa delalet ederki o da زَيْدٌ kelimesidir. Bunda da fiile delalet eden bir şey yoktur.¹⁸⁵

Kûfe ekolüne göre mübtedanın haberi halis bir isim - yani câmid – olursa mübteda'ya dönen bir zamir taşır. Buna şunları delil olarak göstermişlerdir.¹⁸⁶

1. Mübtedanın haberi câmid olduğunda, mübteda'ya dönen biz zamir taşır. Çünkü aslında câmid, müştak anlamındadır. زَيْدٌ قَرِيبٌ cümlesi زَيْدٌ أَخُوكَ anlamındadır. قَرِيبٌ sıfatı müşebbehe olduğu için zamir taşır. Şâyet bu gibi yerlerde haber mübteda'ya ait zamir taşımasa, o zaman mübteda'ya dönen bir zaminin haberde olması vacip olur.

2. Bu konuda Arapların şu sözleri vardır; مَرَرْتُ بِقَاعِ عَرَفَجِ كُلِّه *“tamamı sert olan bir oavadan geçtim”*

كلِّه lafzını عَرَفَجِ kelimesinin te'kîdi yapamıyoruz. Çünkü عَرَفَجِ marife ise nekiredir. Marifeyi nekrete te'kîd yapamadığımız için عَرَفَجِ kelimesinde zimmen bulunun zamire te'kîd yaparız. Bu da gösteriyor ki عَرَفَجِ kelimesi câmid olmamasına rağmen içerisinde zamir bulundurmaktadır.¹⁸⁷

مَرَرْتُ بِقَوْمِ عَرَبِ أَجْمَعُونَ *“Tamamı Arap olan bir toplumun yanından geçtim”*

Cümlede geçen أَجْمَعُونَ kelimesini عَرَبِ kelimesine te'kîd yapamayız. Çünkü أَجْمَعُونَ marife olup عَرَبِ ise nekiredir. Marife bir kelimeyi, nekre bir kelimeye te'kîd yapamadığımızdan dolayı أَجْمَعُونَ lafzını عَرَبِ kelimesinin içerisinde zimnen bulunan bir

¹⁸³ Hâmid, Fâtima Muhammed Tâhir, “Usesu'l-Ceyh fi Kutubi li Hilafi'n-Nahv”, Câmiatu Ummul Kurâ, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Suudi Arabistan 2009, s. 285.

¹⁸⁴ İbn Yaîş, *Şerhu Mufasssal*, Beyrut ty. I, 87.

¹⁸⁵ en-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 55.

¹⁸⁶ İbn Yaîş, *a.g.e.*, I, 88.

¹⁸⁷ İbnü'l-Hacib, *el-İdâh fi Şerhi'l-Mufasssal*, (thk. Musa Benai) Bağdat ty. s.83.

zamire te'kîd yaparız. Buda gösteriyor ki عرب câmid olmasına rağmen içerisinde zamir bulundurmaktadır.¹⁸⁸

Câmid bir isim içerisinde zaminin bulunup bulunmama konusunda iki ekolün delillerine baktığımız zaman, Basra ekolünün delilleri daha sağlamdır. Çünkü zamiri bulundurma fiil veya fiil manasına gelen müştak isimlere özgüdür. Kûfe ekolünün delilleri ise câmid olan bir ismi müştaka tevil yoluna gidilmiş ve müştak konumunda incelenmiştir. Basra ekolünün görüşü nahiv ilmine daha uygundur.

5.1.3. 'dan Sonraki Merfû İsmi'nin Âmili

لولا genel bir harf olup, kendisinden sonra hem isim hemde fiil gelebilir. لولا edatı, kendisinden sonra isim gelip fiil cümlesi gelmediğinden burada şart edatı olma özelliğinde değildir. لولا'dan sonra gelen ismin ne ile merfû olduğu konusu ihtilâflıdır. Basra ekolü لولا'dan sonra gelen ismin ibtidâ ile merfû olduğunu iddia etmişlerdir. Kûfeliler ise bu ismi merfû yapanın لولا'nın kendisi olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁹ لولا'dan sonra gelen isim لولا'nın ismi olur. لولا'nın haberi, موجود şeklinde olup gizlidir.

Basra ekolüne göre, لولا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ ifadesinde لولا'dan sonra gelen isim ibtidâ ile merfû olmuştur. Bu görüşlerine Câmûh ez-Zâferî'nin şiirini delil olarak getirmişlerdir.

قُلْتُ أَمَامَهُ لَمَّا جِئْتُ زَائِرَهَا هَلَّا رَمَيْتُ بِنَعْصِ الْأَسْهُمِ السُّودِ
لِلَّهِ دُرُّكَ إِنِّي قَدْ رَمَيْتُهُمْ لَوْلَا حَدِثْتُ وَلَا عُذْرِي لِمَحْدُودِ

“ Ziyaretçisinin yanına geldiğim zaman umame dediki; siyah okların bir kısmını atmaz mısın?!

Aferin sana! Şâyet engellenmeseydim, kesinlikle onlara atmıştım. Engellene'nin mazereti olmaz.”

Şiirinde geçen لَوْلَا حَدِثْتُ ibaresinde لولا edatından sonra fiil gelmiştir. Yukarıda vermiş olduğumuz (لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ) örneğinde ise لولا'dan sonra isim gelmiştir. Bu durum لولا'nın özel bir harf olmadığını göstermektedir. Bir harf, isim ve fiilden birine özel

¹⁸⁸ İbnü'l-Hacib, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁸⁹ Ebu Bekâ el-Ebkerî, *el-Lubâb*, (thk. Abdullillah Nebhani) Şam 1995, I, 131; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Abdullatif Muhammed Hatib), (1. Baskı), Kuveyt 2000, I, 103.

Şiirde geçen “أَمَّا أَنْتَ ذَا نَفَرٍ” ifadesi *إِنْ كُنْتَ ذَا نَفَرٍ* takdirindedir. Fiil hazfedilip, onun yerine *مَا* getirilmiştir. *مَا*’nın fiilin yerine gelişinin delili ise, fiil ile birlikte zikredilmesinin caiz olmamasıdır. Zira yerine geçen ile yerine geçilen bir arada gelmez. Ayrıca *لَا كَرَمُكَ* *لَوْ* dan sonraki ismin ibtidâ ile değil de fiille merfû olduğunun delili, *زَيْدَا* *أَنْ* edatının gelmesi ve *زَيْدَا* kelimesinin mansûb okunmasıdır. Eğer ibtidâ ile ref mahallinde gelmiş olsaydı *إِنْ* edatının elifi mecrûr olması vacip olurdu.¹⁹⁵

Kûfe ekolüne göre; fiili takdir etmek doğru değildir. Çünkü fiilin hazf edilebilmesi için onu gösteren şeyin bulunması gereklidir. Oysa Kûfelilerin delillerinde işaret eden mevcut değildir. Sonuç olarak bu konuda Basra ekolünün delillerinin uygunluk içinde olması nedeniyle Basra ekolü’nün görüşü öne çıkmaktadır.

5.1.4. *لو*’den Sonraki Merfû İsmi Durumu

لو ve benzerlerinden sonra gelen ismi ref yapan âmil konusunda ihtilâf vardır. Basralılar *لو* ve benzerlerinden sonra gelen ismin âmilinin ibtidâ olmasıdır derken, Kûfeliler mahzûf bir fiil tarafından merfû olduğunu ifade etmektedirler.

Basralılar *لو*’den sonra gelen ismin mübteda olduğunu ve mübtedayı merfû yapan âmilin de ibtidâ olduğunu ifade etmektedirler. *ذاتُ لو ذاتُ سوارٍ لطمتني* örneğinde *ذاتُ* kelimesinin mübteda olduğunu, haberi konusunda ise iki farklı görüş bildirmişlerdir. Bir kısmı, mübtedanın haberi yoktur derken diğer bir kısmı haberinin mahzûf olduğunu ve *موجود* kelimesinin takdir edildiğini söylemişlerdir. Kûfeliler ise bu ismin mahzûf olan *ثَبَّتَ* fiilinin fâili olduğunu ve fâillikten dolayı da merfû olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca fâili merfû yapan âmilinde fiil olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁹⁶

Fiilin hazf edilebilmesi için onu tefsir eden bir şeyin bulunması gereklidir. Bu durumda Kûfelilerin söylemiş olduğu *ثَبَّتَ* fiiline delalet eden bir şey olmaması sebebiyle Basralıların görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.1.5. İstifham Olan *أَيُّ*’nun Âmili

Basra ve Kûfe ekolüne göre, *أَيُّ* istifham olduğunda, onu ref yapan âmil konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Basralılar, *أَيُّ* edatının mübteda ve âmilinin

¹⁹⁵ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 72-78.

¹⁹⁶ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 59.

ibtidâ olduğunu söylemişlerdir. Kûfeliler ise mahzûf olan bir fiil ile merfû olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹⁷

Yine Basralılara göre, أَيُّ merfû olup mübtedadır. Onu merfû yapan âmil ibtidâdır. Haberi ise mahzûf olan bir fiil olup, muhattabın sözü ona işaret etmektedir. Yani أَيُّ قَامَ denildiğinde, takdiri أَيُّ قَامَ'dır. Basralılar أَيُّ nun merfû olabilmesi için mutlaka merfû olan bir isimden ibaret olması gerektiğini şart koşmuşlardır. Bu konuda illeri sürülen deliller şu şekildedir:¹⁹⁸

1. أَيُّ cümlede sadaret (başta gelme) hakkı olan bir isimdir. Cümlenin başında gelir ki buda onun mübteda olduğunun göstergesidir. أَيُّ جَاءَ ve أَيُّ قَامَ örneklerinde olduğu gibi.

2. Şâyet takdir edilmiş bir fiil ile merfû olmuş olsaydı, istifham edatından önce gelmiş bir fiilin fâili olur ve bu durumda cümlenin başında gelmemiş olur ki bu da istifham edatı için caiz değildir.

Kûfelilere göre ise; أَيُّ edatını merfû yapan âmil, takdir edilmiş bir fiildir. أَيُّ edatı mahzûf olan fiilin fâili olur. أَيُّ ibaresinde أَيُّ fâil olup, fiil ile merfû olmuştur. Çünkü burada أَيُّ müsbet istifham olduğundan dolayı sadaret istememektedir.¹⁹⁹ Bu konuyu şöyle yorumlamışlardır:

أَيُّ edatının âmili takdir edilmiş bir fiil olması, soru soran kişinin sorusuna uygundur. Örneğin أَيُّ قَامَ diye bir soru sorulursa ona, sadece أَيُّ diye cevap verilir ki takdirinde أَيُّ قَامَ olarak kullanılır. Bu da أَيُّ edatının fâil olma durumudur.²⁰⁰

5.1.6. Zarf ve Car İle Mecrurdan Sonra Gelen İsmi Âmili

Cümle içerisinde şibih cümle olarak gelen zarftan sonra ki isim merfû olur. Bu ismi merfû yapan âmil konusunda ihtilâf vardır. Basralılar, bu ismi merfû yapan âmilin

¹⁹⁷ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf el-Endelusî, *İrtişâfu'd-Derb min Lisânîl Arab*, (1. Baskı) (thk. Receb Osman Muhammed), Mektubetu Haneci, Kahire 1998, II, 681.

¹⁹⁸ el-Ezherî, Halid, *Şerhu't-Tasrîh ela't-Tevdih*, Darul Fıkr, Beyrut ty. II, 283.

¹⁹⁹ Huderî, Muhammed b. Mustafa, *Hâşiyetu'l-Huderî ela İbn-i Akîl*, (thk. Muhammed Bakaî), Darul fikr, Beyrut 1995, II, 219.

²⁰⁰ Huderî, a.g.e., II, 219.

ibtidâ olduğunu söylerken Kûfeliler âmilin zarf olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰¹ Basralılar görüşlerini teyit etmek için şu delilleri illeri sürmüşlerdir.²⁰²

1. Zarftan sonra gelen ismi, merfû yapacak lafzi bir âmil olmadığından dolayı âmil ibtidâ olur.

2. Şâyet zarftan sonra gelen isme ibtidâ'nın dışında lafzi bir âmil takdir edilecek olursa Zarfın o isim üzerinde herhangi bir tasarrufu söz konusu olamaz. Çünkü zarfın âmil olması iki cihetten sakıncalıdır. Birincisi; zarfta asıl olan şey amel etmemektir. Ancak fiilin makamında geldiğinde zarf amel eder. Burada zarf, fiil makamında geldiğinden dolayı amel edecek olursa, kendisi üzerine âmilin dâhil olmaması gerekir. Çünkü bir âmilin üzerine diğer bir âmil gelmez. Hâlbuki زَيْدٌ أَمَامَكَ ve إِنَّ أَمَامَكَ عَمْرًا denilmektedir. إِنَّ ve ظَنَّ âmildirler. أَمَامَكَ ve خَلْفَكَ zarflarını da âmil kabul edersek iki âmil birbiri üstünde gelmiş demektir ki bu da caiz olmaz.²⁰³ İkincisi; şâyet zarf, âmil olsaydı زَيْدٌ بِكَ زَيْدٌ ifadesinde olduğu gibi زَيْدٌ isminin بِكَ ile merfû olması gerekirdi ki bu da icmâ ile caiz değildir.

Kûfelilere göre, ismin başında gelen zarf, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi onu merfû yapar.²⁰⁴

1. حَلَّ فِي الدَّارِ عَمْرُو ve حَلَّ أَمَامَكَ زَيْدٌ ifadelerinin aslı; وَفِي الدَّارِ عَمْرُو ve أَمَامَكَ زَيْدٌ şeklindedir. Fiil hazf edilerek zarfla yetinilmiştir. Fiilin boşluğunu zarf doldurduğu için ondan sonra gelen isim, zarf ile merfû olmuştur.

2. Zarflar haber, sıfat, hâl, sıra cümlesi olabildiğine göre, âmil olması da mümkündür. İki ekolün öne sürdükleri delilleri göz önüne aldığımızda, Basra ekolünün savunmuş olduğu delillerin tutarlı olmasından dolayı görüşleri öne çıkmaktadır.

5.1.7. Mübtedanın Başında Gelen لَام (lâm)'ın Durumu

Mübtedanın başında gelen lâm hakkında iki ekol arasında ihtilâf vardır. Basralılara göre; mübtedanın başında gelen lâm ibtidâ lâmıdır. Kûfelilere göre ise لَام

²⁰¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, (thk. Abdullatif Muhammed Hatib), (1. Baskı), Kuveyt 2000, IV, 168-169.

²⁰² el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 51-52.

²⁰³ Ebu'l-Bekâ, *et-Tebyin*, s. 233-235.

²⁰⁴ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 51-55.

kasemin cevabında gelen lâm'dır.²⁰⁵ Basralılar kendi görüşlerini şu delille desteklemişlerdir.²⁰⁶

Mübtedanın başında gelen lâm, ظننت fiilinin mef'ûlu'nün başında geldiğinde, ظننت fiili'nin amelini bozar. ظننت زيدًا قائمًا “zeyd'i ayakta sandım” örneğinde, haberin başında ibtidâ lâm'ını getirdiğimizde لَزَيْدٌ قائمٌ olur. Görülüyor ki cümlede geçen زَيْدٌ kelimesi ibtidâ ile merfû olmuştur. Bu da لام'ın ibtidâ için olduğunun bir göstergesidir.

Kûfe ekolüne göre; لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو örneğinde geçen lâm'ın ibtidâ lâmı olmayıp, kasemin cevabının başında gelen lâmdır. Cümlelerin takdiri; وَاللّٰهُ لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو şeklinde olup, yemin hazf edilip lâm ile yetinilmiştir. Kûfeliler görüşlerine şunu delil göstermiştir.²⁰⁷

Mübtedanın başında gelen lâmın kasemin cevabının başında gelen lâm olduğuna dair mef'ûle bitişmesidir. لَطَعَامَكَ زَيْدٌ أَكَلْتُ “zeyd senin yemeğini yiyiyor” örneğinde لَطَعَامَكَ mef'ûl olup, başına lâm gelmiştir. Şâyet bu lâm, ibtidâ lâm'ı olsaydı mef'ûlun mansub olmaması gerekirdi.

İki ekol arasında ki bu ihtilâfta, Kûfelilerin getirdikleri örnekte; لام mübteda olan زَيْدٌ kelimesinin başında gelmediğinden Basralıların görüşü daha kabul edilir gözükmetedir.

5.1.8. مُنْذُ ve مُنْذُ Edatları'ndan Sonra Gelen İsmi'nin Âmili

مُنْذُ ve مُنْذُ edatları bir zamanın başlangıcı anlamında olduklarında isim, فِي anlamında olduklarında ise harftirler. مُنْذُ çoğu zaman isim olarak geldiği halde مُنْذُ genellikle harf olarak kullanılmaktadır. Bu edatlardan sonra bazen merfû bir isim gelebilmektedir. Bu durumda bu ismin âmilinin ne olduğu tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda Basralılara göre; مُنْذُ ve مُنْذُ isim olarak geldiğinde kendileri mübteda olur ve kendilerinden sonra gelen isim bunların haberi olarak merfû olur. Şâyet bu edatlar harf olurlarsa, o zaman kendilerinden sonra gelen isim, bu edatlarla mecrur olur. Kûfelilere

²⁰⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, III, 285-355.

²⁰⁶ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 399-404.

²⁰⁷ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 399-400.

göre ise, مُنْ ve مُنْ den sonra gelen isim, hazfedilmiş olan bir fiilin takdir edilmesiyle merfû olur.²⁰⁸ Basralılar görüşlerine şu örneği delil olarak getirmişlerdir:

وَأَمْدُ ve وَأَمْدُ إِنْقِطَاعِ الرُّوْيَةِ يَوْمَانَ مَا رَأَيْتُهُ مُنْ يَوْمَانَ وَمُنْ لَيْلَتَانِ ifadelerinin takdirleri: وَأَمْدُ إِنْقِطَاعِ الرُّوْيَةِ يَوْمَانَ مَا رَأَيْتُهُ مُنْ يَوْمَانَ وَمُنْ لَيْلَتَانِ şeklindedir. Bu örneklerde الْأَمْدُ mübteda olup ibtidâ ile merfû olmaktadır. Bu sebepten dolayı الْأَمْدُ isminin yerine gelen مُنْ ve مُنْ edatlarında isim olup ibtidâ ile merfû olmuşlardır. Aynı zamanda mübteda olmaları sebebiyle kendilerinden sonra gelen isimlerin de haber olmaları zorunlu hale gelmiştir.²⁰⁹

وَأَمْدُ ve وَأَمْدُ edatlarının mebni olmalarının sebebi içerlerinde zımmen إلى ve إلى harfî cerlerin manalarını taşıdıkları içindir. مَا رَأَيْتُهُ مُنْ يَوْمَانَ cümlesi sanki مَا رَأَيْتُهُ مِنْ أَوَّلِ هَذَا cümlesi gibi. مَا رَأَيْتُهُ مُنْ يَوْمَانَ cümlesinin mebni olmasının sebebi, mebnilik hususunda asıl olanın sükûn üzerine mebni olmasıdır. وَأَمْدُ edatının zamme üzerine mebni kılınması iki sakın hareketinin yan yana gelmesin diye hareketlenmiştir. وَأَمْدُ edatının son harfinin hareketlenmesine gelince ilk harfî damme hareketi ile hareketlendiğinden aralarındaki uyum sebebiyle damme hareketiyle hareketlenmiştir.²¹⁰

وَأَمْدُ ve وَأَمْدُ edatlarından sonra gelen isim, hafz edilmiş bir fiilin takdir edilmesiyle merfû olur görüşünde olan Kûfeliler, şu delilleri illeri sürmüşlerdir:

وَأَمْدُ ve وَأَمْدُ edatları مِنْ ve مِنْ edatlarından dönüşmüştür. مِنْ deki hemze hafz edilip مِنْ ile birleştirilerek مِنْ olmuştur. Daha sonra bunların ilk durumları ile şimdiki durumları arasında bir fark olsun diye zamme ile hareketlenerek مِنْْ şekline getirilmiştir. Arapların şu anda مِنْْ şeklinde telaffuz etmeleri مِنْْ ve وَأَمْدُ edatlarının aslı مِنْْ ve مِنْْ edatlarından geldiğinin delilleridir. مِنْْ edatı fiilden önce gelebilir. Konuyla ilgili şu örneği verebiliriz, مَا رَأَيْتُهُ مِنْْ يَوْمَانَ cümlesinin takdiri يَوْمَانَ مَضَى يَوْمَانَ مَا رَأَيْتُهُ مِنْْ يَوْمَانَ şeklindedir. Yani مِنْْ edatından sonra bir fiil takdir edilmiştir. مِنْْ'den sonra gelen isimde takdir edilen fiille merfû olmuştur. مِنْْ ve وَأَمْدُ den sonra gelen isimlerin mecrur olması ise bunların aslında var olan مِنْْ harfî cerrinden dolayıdır.²¹¹

Kûfe ekolünün delilleri tutarsız gözükmemektedir. Çünkü وَأَمْدُ ve وَأَمْدُ'nün مِنْْ ve مِنْْ'den oluştuğunu iddia etmeleri hiçbir delile dayanmamaktadır. Bazı Arapların وَأَمْدُ edatını

²⁰⁸ Sabbân, Ebû İrfan Muhammed, *Haşiyetu's-Sabbân ela Şerhi Eşmûnî*, Beyrut 1998, II, 197.

²⁰⁹ el-Ezheri, a.g.e., I, 198.

²¹⁰ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, IV, 244-253.

²¹¹ el-Enbârî, *el-İnsâf*, I, 382-390.

zamme yerine مِنْدُ şeklinde kesre ile okumaları nadir bir uygulamadır. Luğatları incelediğimizde مِنْدُ şeklinde bir edata raslamadık. Bu durum Kûfelilerin delilini çürütmektedir. Bunlardan dolayı Basralıların görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.1.9. Mübteda ve Haberin Arasında Gelen Zamirin Durumu

Mübteda ile haber arasında gelen munfasıl zamirin i'râbında ihtilâf vardır. زَيْدٌ هُوَ örneğinde زَيْد ile هُوَ arasında gelen هُوَ zamiri için Kûfeliler iki görüş illeri sürmüşlerdir. Birinci görüşe göre, bu zamirin i'râbı kendisinden önce gelen mübtedanın i'râbı gibidir. İkinci görüşe göre ise bu zamir kendisinden sonra gelen haberin i'râbı gibidir. Basralılara göre ise, bu zamiri fasıldır ve i'râbta yeri yoktur.²¹²

Basralıların fasıl zamiri demesinin sebebi mübteda ve haberin arasını ayırdığı içindir. Bunlara göre ذَلِكَ ve تِلْكَ ismi işaretlerdeki ك harfi, hitab harfi olması nedeniyle nasıl ki i'râbta yeri yoksa fasıl zamiri de mübteda ve haberi birbirinden ayırmak için gelmiştir. Bu sebepten dolayı i'râbta yeri yoktur.²¹³

Kûfelilere göre ise, buradaki zamir âmeden olarak isimlendirilmektedir. Kendinden önce gelen mübtedanın i'râbı ile i'râblanmaktadır. Kûfeliler görüşlerine şunları delil olarak getirmişlerdir.²¹⁴

Fasıl zamirin kendisinden öncekinin i'râbı ile i'râblanmasının sebebi, kendisinden önceki ismin te'kidî olmasından dolayıdır. Örneğin جَانِيٌّ زَيْدٌ نَفْسَهُ denildiğinde نَفْسَهُ nasıl ki te'kid olup kendisinden önceki ismin hükmündeysen, زَيْدٌ هُوَ denildiğinde de zamir bedel olduğundan, kendisinden önceki ismin i'râbını alması gerekmektedir.

Kûfelilerin ikinci görüşü, bu zamirin kendisinden sonrakinin i'râbı ile i'râblanmasıdır. Bu görüşlerini şu şekilde açıklamışlardır:²¹⁵ “Fasıl zamiri, kendisinden sonra gelen isim ile beraber tek isim gibidir. Madem fasıl zamiri kendisinden sonra gelen isim ile beraber tek isim gibi ise, bu isimle beraber aynı hükümde olmaları gerekir.”

²¹² ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 67.

²¹³ İbn Yaîş, *a.g.e.*, I, 340.

²¹⁴ er-Radî, *a.g.e.*, II, 22; el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 270.

²¹⁵ el-Enbârî, *el-İnsâf*, II, 707.

Zamirin isme te'kîd olması uygun olmamasından dolayı Kûfe ekolünün birinci görüşü zayıf kalmaktadır. Zamirin kendisinden sonraki ile beraber bir isim gibi olması, zamirden sonra gelen isim zamire taalluk edemeyeceğinden dolayı Kûfe ekolünün ikinci görüşü de zayıf kalmaktadır. Bu durumda Basra ekolünün görüşü ağırlık kazanmıştır.

5.1.10. نِعَم ve بَيْسَ Durumu

نِعَم ve بَيْسَ'nin durumu konusunda iki ekol arasında ihtilâf vardır. Basralılara göre; نِعَم ve بَيْسَ mazi fiil olup çekimleri yoktur. Kûfelilere göre ise, نِعَم ve بَيْسَ ikiside isim olup mübtedadırlar.²¹⁶ Basralılar bu konuda şu delilleri illeri sürmüşlerdir:²¹⁷

1. Merfû zamir, mutasarrıf olan fiile bitiştiği gibi نِعَم ve بَيْسَ 'ye de bitişir. Çünkü Araplar نِعَمًا رَجُلَيْن ve نِعَمُوا رَجُلًا gibi ifadeleri kullanırlar. Bu kullanımlarda gösteriyor ki bunlar fiildirler.

2. نِعَم ve بَيْسَ 'den sonra gelen isimlerin merfû oldukları görülür. نِعَم الرَّجُلُ زيد ve بَيْسَ الرَّجُلُ ve نِعَمُ الغلامُ عمرو örneklerinde görüldüğü gibi. Burada الرَّجُلُ ve الغلامُ kelimeleri نِعَم ve بَيْسَ fiilleri tarafından merfû yapılmıştır.

3. Mazi fiillerine bitişen müenneslik tâ'sı, نِعَم ve بَيْسَ fiillerinede bitişmektedir. نِعَمَتُ المرأة ve بَيْسَتُ الجارة örneklerinde görüldüğü gibi müenneslik tâ'sı نِعَم ve بَيْسَ 'ye bitiştiğine göre bunlar fiil olmaktadır.

نِعَم ve بَيْسَ'nın isim olup cümle de mübteda olarak geldiklerini savunan Kûfeliler, görüşlerin şu şekilde açıklamışlardır.²¹⁸

1. Harf-i cerler, sadece isimlere özgü bir özelliktir. نِعَم ve بَيْسَ 'nin cer harflerini alması bunların isim olduklarını gösterir. Bu konuyla ilgili Hasan b. Sabî'tin şu şiirini delil olarak getirmişlerdir:

أَلَسْتُ بِنِعَمِ الْجَارِ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ أَخَافِلَةً أَوْ مُعْدِمَ الْمَالِ مُصْرِمًا

“azlık geçeni (Fakiri), malı olmayanı (yoksul), ümidi kalmamış evine ısındıran, güzel bir komşu değilmiyim.”

Örnekte görüldüğü gibi نِعَم'nin başına ب harfi ceri gelmiştir.

²¹⁶ ez-Zebdî, a.g.e., s. 115.

²¹⁷ el-Ezherî, a.g.e., II, 117; Sabbân, a.g.e., III, 23; el-Eşmûnî, a.g.e., IV, 192.

²¹⁸ el-Enbârî el-İnsâf, I, 104-110.

2. Yine Araplardan nakledilen نِعَمَ السَّيْرِ عَلَى بَيْسَ الْعَيْرِ ibaresinde بَيْسَ'nin başına نِعَمَ harf-i ceri gelmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi نِعَمَ ve بَيْسَ'nin başına harf-i cerlerin gelmesi bunların isim olduğu gösterir.

3. Nida harfleri isimlere özgüdür. نِعَمَ ve بَيْسَ'ye nida harflerinin eklenmesi onların isim olduklarını gösterir.²¹⁹

بَيْسَ ve نِعَمَ, şu örnekte görüldüğü gibi Araplar nida harfini, نِعَمَ ya نِعَمَ الْمَوْلَى يا نِعَمَ النَّصِير 'nin başında getirmişlerdir.

Yine Kûfeliler “نِعَمَ ve بَيْسَ kelimeleri fiil değildir. Fiil olmadıklarına göre bunlar isimdirler.” Şeklinde fikir illeri sürmüşlerdir. Fiil olmadıkları ile ilgili şu fikirleri dile getirmişlerdir.²²⁰

1. Fiillerde bulunan zaman mefhumu, bunlarda yoktur. بَيْسَ الرَّجُلِ أَمْسَ şeklinde denilmez.

2. Fiiller, mutasarrıf (çekimli) olmaları ile bilinirler. Oysa نِعَمَ ve بَيْسَ'nin herhangi bir çekim kipi yoktur.

3. Araplardan nakledilen نِعَمَ الرَّجُلِ زَيْدٌ ifadesinde نِعَمَ , نِعَمَ şeklinde gelmiştir. نِعَمَ şeklinde bir fiil kullanımı bulunmamaktadır.

Bu konuda Kûfelilerin getirmiş oldukları delillerin tutarlılığı görüşlerini güçlendirmektedir. Bundan dolayı Kûfe ekolünün görüşü ağırlık kazanmıştır.

5.1.11. Sebebi Sıfatın Olduğu Yerde Zamirin Açıktan Getirilmesi

Hakiki sıfat İsmi fâil kalıbında gelebilir. زَيْدٌ قَاتَمٌ örneğinde haber olan قَاتَمٌ kelimesi ismi fâil olup, içerisinde mübtedaya dönen bir zamir bulundurmaktadır. İsmi fâil, sebebi sıfat olarak da gelebilir. زَيْدٌ ضَارِبُهُ عمرو örneğinde geçen عمرو mübteda olup ضَارِبُهُ kelimesi haberdur. ضَارِبُهُ kelimesinde bulunan zamir, زَيْدٌ kelimesine dönmektedir.²²¹ Bu hususta iki ekol arasında ihtilâf vardır. Acaba buradaki zamirin ortaya çıkması gerekiyor mu gerekmiyor mu? Basralılara göre, zamirin açığa çıkması gerekirken Kûfelilere göre gerekli değildir.

²¹⁹ ez-Zebdî, a.g.e., s. 115.

²²⁰ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 97-104.

²²¹ İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Muhammed, *Şerhü 't-Teshîl*, (thk. Abdurrahman Seyyid), Beyrut 1998, I, 308.

Basralılara göre; sıfat, sebebi sıfat olduğu zaman ister karışıklık korkusu olsada olmasada zamir mutlaka ibraz edilir. Görüşlerine şu şekilde açıklık getirmeye çalışmışlardır.

1. Amelde asıl olan fiildir. Fiil hakiki sıfat veya sebebi sıfat olsada mutlaka zamir bulunur. İsmi fâil, fiilin bir fer'i olduğu için hakiki sıfat olduğunda içerisinde zamir bulundurulur. Fakat sebebi sıfat olduğunda zamiri taşımakta zayıf kaldığı için zamiri ibraz eder.²²²

2. Fiilde fâile delalet eden alametler mevcuttur. İsmi fâilde ise fâile delalet eden alametler mevcut olmadığı için zamir ibraz edilir. Şâyet ismi fâilde zamir ibraz edilmeyecek olursa karışıklık meydana gelir. Şu örnekte olduğu gibi *زَيْدٌ عَمْرُو ضَارِبُهُ* denilir.²²³

Sıfatın olduğu yerde zamir ibraz edilmez görüşünde olan Kûfeliler, bu görüşlerini şu deliller ile açıklamışlardır:²²⁴

1. Âyeti kerime : *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنِّيهِ* : “Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber’in evlerine girmeyin”²²⁵

Âyeti kerimede geçen *غَيْرٍ* kelimesi nasb olarak okunduğu zaman, *تَدْخُلُوا* fiilinin fâilinden hal olur. *غَيْرٍ* kelimesi mecrur olarak okunduğunda ise, *طَعَامٍ* kelimesine sebebi sıfat yapmış oluruz ki burada zamir de açık olarak gelmemiştir.

2. *“Biz dilersek, onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar.”*²²⁶ Âyetinde *خَاضِعِينَ* kelimesi *أَعْنَاقُ* kelimesinin sebebi sıfatı olmuştur. Burada zamir de açık olarak getirilmemiştir.

3. Şiirden de A’sâ’nın şu mısralarında geçen sıfatı görüşlerine delil olarak getirmişlerdir.²²⁷

وَأَنَّ امْرَأَ اسْرَى إِلَيْكَ وَدُونَهُ فَيَافٍ تَنُوقَاتٍ وَبِيدَاءُ خَيْفُ

²²² er-Radî, a.g.e., II, 436.

²²³ el-Müberrid, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr, *Muktedib*, (thk. Halık Azimet), (2. Baskı) Kahire 1979, s. 23-54.

²²⁴ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbüh*, (thk. Abdulcelil Abduhu Şelbi), Beyrut 1988, II, 346.

²²⁵ 33/Ahzab, 53.

²²⁶ 26/Şuara, 4.

²²⁷ el-Enbârî, a.g.e., I, 58.

لَمَحْقُوقَةٌ أَنْ تَسْتَجِيبَ لِصَوْتِهِ وَأَنْ تَعْلَمِي أَنَّ الْمَعَانَ مَوْقُوفٌ

“ Şübhesiz ki önünde çöl ve çorak bir arazi olduğu halde geceleyin sana gelen adam, çağrısına karşılık verilmeye layıktır ve yardım edilenin başarılı olacağını bilmen gerekir.”

Şiirde geçen مَحْقُوقَةٌ kelimesi, إِنَّ'nin haberi olmaktadır. Bu kelime şiirde zikredilmeyen muhataba durumunda olan bir bayanın sıfatı olup امرأ kelimesine sebebi sıfat olmuştur ve kendisinde de zamir açık olarak getirilmemiştir. Şâyet zamir açık gelmiş olsaydı şöyle denilirdi: أَنْتَ لَمَحْقُوقَةٌ.

4. Kûfeliler görüşlerini desteklemek için Vâfir'in şiirinden şu örneği de getirmişlerdir.²²⁸

تَرَى أَرْبَاقَهُمْ مُنْقَلِدِيهَا إِذَا حَمِيَ الْحَدِيدُ عَلَى الْكَمَاةِ

“Yiğitlerin üzerinde demir zırh parladığı zaman, düşmanların boyunlarına ilmiklerin takıldığını görürsün.”

Beyitte geçen مُنْقَلِدِيهَا kelimesi, تَرَى fiilinin ikinci mef'ûludur. Aynı zamanda مُنْقَلِدِي ifadesinin sıfatı olmaktadır. Sıfat olan bu kelimeye zamir açık olarakta gelmemiştir. Şayet zamir açık olarak gelseydi, مُنْقَلِدِيهَا هُمْ şeklinde olacaktı.

5. Kûfe ekolünden olan el-Ferrâ, Arapların rivâyetlerini şöyle nakl etmiştir: “ كل رأيت زيدا مع امرأة محسن إليها ve ذي عين ناظرة إليك ” Birinci örnekte geçen ناظرة kelimesi, كل kelimesinin sebebi sıfatı olup zamir açık olarak getirilmemiştir. İkinci örnekte geçen محسن kelimesi de امرأة'nin sebebi sıfat olup burada da zamir açık olarak getirilmemiştir.²²⁹ Kûfeliler, ayrıca şöyle bir yorumda getirmişlerdir.²³⁰

Amelde asıl olan fiildir. Fiil ister hakiki sıfat olsun, ister sebebi sıfat olsun mutlaka zamir taşır. İsmi fâilde fiilin bir fer'i olduğu için oda hakiki zamir taşır. Öyleyse ismi fâil, fiile benzediğinden dolayı sebebi sıfat olduğunda zamiri açık gelmesi gerekir.

İki ekolün delillerine baktığımızda, Kûfe ekolünün delillerinin semâ ağırlıklı olduğundan dolayı Kûfe ekolünün görüşü ağırlık kazanmaktadır.

²²⁸ Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve't-Tekmil*, IV, 21.

²²⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve't-Tekmil*, IV, 21.

²³⁰ Hâmid, *a.g.t.*, s. 288-290.

5.1.12. أَنْ ve Ma'mûlünden Müevvel Olan Mastarın İ'rabı

Şart edatı olan لَوْ'den sonra gelen أَنْ ve ma'mûlû, mastar olarak tevil edilir. Basra ekolüne göre; mastar teviline giren أَنْ ve ma'mûlû ibtidâ makamında olup, mübteda olmaktadır. Kûfelilere göre ise takdir edilmiş bir fiilin fâilidir.²³¹

Basra ekolüne göre; لَوْ'edatından sonra isim cümlesi gelmez. İsim cümlesinin gelebilmesi için başında أَنْ ile beraber gelmesi gerekir. لو أَنَّكَ ذَاهِبٌ örneğinde أَنْ'nin ismi ve haberi müevvel mastar olup, mübtedadır. Haberide vucûben mahzuftur. Bu konuda ki semâ delillerini şu şekilde zikredebiliriz:²³²

1- وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ -1 “Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²³³ Âyette geçen أَنَّهُمْ صَبَرُوا mastar müevvel olup mübtedadır. Haberi vucûben mahzuftur. Takdiri ise, صَبَرُوهُمْ ثَابِتٌ şeklindedir.

2. وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Eğer onlar iman edip Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakınmış olsalardı, Allah katında kazanacakları sevap kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi!”²³⁴ Âyette geçen آمَنُوا müevvel mastar olup mübtedadır. Haberi vucûben mahzuftur. Takdiri ise, إِيمَانُهُمْ ثَابِتٌ şeklindedir.

Kûfe ekolüne göre; لَوْ'den sonra gelen أَنْ ve ma'mûlû, müevvel mastar olup mahzuf olan تَبَيَّنَ fiilinin fâili olur. Bu konuda ki görüşlerini desteklemek için şu örnekleri vermişlerdir.²³⁵

1- وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ -1

Âyette geçen أَنَّهُمْ صَبَرُوا müevvel mastar mahzuf olan bir fiilin fâili olur. Takdiri ise, لَوْ تَبَيَّنَ صَبَرُهُمْ şeklindedir.

2. وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

²³¹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III, 1257.

²³² Şerîf, *a.g.t.*, s. 228-236.

²³³ 49/Hucurat, 5.

²³⁴ 02/Bakara, 103.

²³⁵ İbn Yaîş, *a.g.e.*, I, 83; el-Ezheri, *a.g.e.*, IV, 98.

Bu âyette geçen *أَنَّهُمْ آمَنُوا* yukarıdaki örnekte olduğu gibi mastar tevilinde olup mahzûf olan fiilin fâili olmaktadır. Takdiri; *لَوْ تَبَيَّنْتُ أَوْ وَقَعَ إِيْمَانُهُمْ* şeklindedir. Bu konudaki kıyasî delilleri de şu şekilde zikretmişlerdir.²³⁶

1. *لَوْ* fiil cümlelerinin başına geldiğinden dolayı, kendisinden sonra isim cümleleri gelecek olursa fiil takdir edilir. Âyetlerde geçen *لَوْ*'den sonra isim cümlesi geldiğinden dolayı, fiil takdir edilmiştir.

2. *لَوْ* şart edatıdır. Şart edatı ancak fiil cümlelerinin başında gelir. Şâyet fiil bulunmazsa bu durumda fiil takdir edilir.

Günümüz uygulamalar ve kullanılan üsluplarda da Kûfe ekolünün görüşü tercih edilmektedir. Çünkü Basralıların da kabul ettiği *لَوْ*'den sonra fiil gelmesi gerekiyor. Madem fiil yoksa öyleyse fiil takdir edilir. Bunlar göz önüne aldığı zaman, ağırlıklı olarak Kûfelilerin görüşü daha isabetlidir.

5.2. Haber

Haber, isnad yoluyla hüküm verilmiş isimden bahseden cümle veya müfret merfû isimdir.²³⁷

5.2.1. Haberi Ref Yapan Âmil.

Haberin ne ile merfû olduğu tartışmalıdır. Basra ekolü, haberi merfû yapan âmil konusunda üç farklı görüş belirtmişlerdir. 1. Haberi merfû yapan âmil ibtidâdır. 2. İbtidâ ile mübteda birlikte haberde âmildirler. 3. Haberi merfû yapan âmil mübtedadır. Kûfeliler ise haberi merfû yapan âmilin mübteda olduğu konusunda fikir birliğindedirler.²³⁸

Basra ekolüne göre, âmil ibtidâdır diyenlerin delili şudur:²³⁹

İbtidâ mübtedada amel ettiği gibi haberde de amel eder. Nasıl ki *إِنَّ* ve *كَانَ* isim ve haberlerinde âmil iseler, ibtidâ da böyledir. Yani hem mübteda hemde haberde âmildir.

Haberin âmili ibtidâ ile mübteda ikisi beraber âmildir diyenlerin delili ise şudur:

²³⁶ el-Ezheri, *a.g.e.*, IV, 98.

²³⁷ er-Radî, *a.g.e.*, I, 223.

²³⁸ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 30.

²³⁹ el-Ezheri, *a.g.e.*, I, 189.

“ *Kabilenin en cömerdi Ummul Ehyadır. Komşularına vefalı insanların en mağdurudur.* ”

Bu şiirde أَلَأُمُّ الْأَحْيَاءُ mukaddem haber olup muahher mübteda olmaktadır. Yine وَأَغْدَرُ النَّاسِ mukaddem haber olup وَاِيهَا muahher mübtedadır. Bu örneklerde görüldüğü gibi mübteda ve haber müsavi olmakla beraber haber, mübtedadan önce gelmiştir.

3. Yine Basralılar, el-Ferazdak'ın şiirinden de görüşlerine destek olarak şu mısrayı delil olarak getirmişlerdir:²⁴⁵

بُنُونَا بَنُو أَبْنَانِنَا وَبَنَانُنَا بَنُو هُنَّ أَبْنَاءُ الرَّجَالِ الْأَبَاعِدِ

“*Bizim erkek çocuklarımızın erkek çocukları bizim çocuklarımızdır. Bizim kızlarımızın erkek çocukları ise yabancı erkeklerin çocuklarıdır.*”

Bu mısrada بَنُونَا mukaddem haber olup, بَنُو أَبْنَانِنَا ise muahher mübteda olmaktadır. Bunun aksi düşünülemez. Çünkü şâirin kast ettiği mana, erkek çocukların kendi öz çocukları gibi olmasıdır.²⁴⁶

Basralılara göre, haberin ma'mûlû mübtedadan önce gelebildiğine göre, haberinde mübtedadan önce gelmesi aklen mümkün olduğu görüşündedirler ve Şemmâh'ın şiirini delil olarak getirmişlerdir.

كَلَّا يَوْمِي طُؤَالَةً وَصَلُّ أَرْوَى ظَنُّونُ أَنْ مُطَرَّحُ الظَّنُّونِ

“*Tuvalenin her iki gününde ervaya ulaşmak, zannidir (kesin değildir.)*”

Artık zannı (şüpheleri) atma zamanı gelmiştir.” Beyitte geçen وَصَلُّ أَرْوَى mübteda olup ظَنُّونُ ise haberdir. كَلَّا يَوْمِي طُؤَالَةً ifadeleri ise zarf olup mutaallıkı haberdir. Haberin ma'mûlû, mübtedadan önce gelebiliyorsa haberinde gelmesi gerekir.²⁴⁷

Kûfe ekolüne göre haber mübtedadan önce gelemez. Delil olarak şunu zikretmişlerdir.²⁴⁸

²⁴⁵ er-Radî, *a.g.e.*, I, 257.

²⁴⁶ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 33.

²⁴⁷ İbn Yaîş, *a.g.e.*, III, 101.

²⁴⁸ Hâmid, *a.g.t.*, s. 293-294.

Mübteda mahkûmun aleyhi (hüküm edilen) olduğu için hükümden önce gelir. Haber ise mahkûmun bihi (uygulanan hüküm) olup sonda gelir. زَيْدٌ قَاتَمٌ da olduğu gibi gelmelidir.

Basra ekolünün semâî delillerinin çokluğu ve Kûfe ekolünün delillerinin zayıf kalışı nedeniyle Basra ekolünün görüşü ağırlık kazanmıştır.

5.2.3. Haber Olarak Gelen Zarfın Âmili

Mübtedanın haberi merfû gelir. Bu haberin doğasında var olan bir özelliktir. Zarf, mübteda'ya haber olduğunda mansub olur. Zarfı mansub yapan âmil konusunda iki ekol ihtilâf etmiştir.²⁴⁹ Basralılara göre; zarfın âmili takdir edilmiş bir fiil veya ismi fâil olur. Kûfelilere göre ise, zarfın doğasında merfû olan habere muhalif olma, olduğundan dolayı mansub olur görüşündedirler.

Basra ekolüne göre; zarfın âmili hakkında iki görüş vardır. Birincisi zarf haber olduğu zaman, takdir edilmiş bir fiil ile mansub olur. İkincisi ise zarf takdir edilmiş bir ismi fâil (مُسْتَقَرٌّ) ile mansub olur.²⁵⁰

Basralılar, birinci görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:

Örneklerde isim cümlelerinin haberleri zarf olduğu için takdiren bir fiille mansup olmuşlardır. زَيْدٌ أَمَامَكَ ve زَيْدٌ وَرَائَكَ ibarelerinin takdirleri; زَيْدٌ فِي أَمَامِكَ , زَيْدٌ فِي وَرَائِكَ şeklinde. Zarflarda فِي manası bulunmaktadır. فِي harfi cer olup bir fiil veya fiil manası taşıyan bir şeye mutaallık olması gerekir. Fiilde bir zamir bulunur ki fiil ile ismi birbirine bağlar. Bundan dolayı zarfın, bir isimle bağlantı kurabilmek için bir fiile mutaallık olması gerekir. Şâyet مِنْ زَيْدٍ ve عَجِبْتُ إِلَى عَمْرٍو örneklerinde مِنْ زَيْدٍ kelimesi عَجِبْتُ fiiline, إِلَى عَمْرٍو kelimeside نَظَرْتُ fiiline muteallık olurlar. Şayet مِنْ زَيْدٍ ve زَيْدٌ أَمَامَكَ ve زَيْدٌ فِي أَمَامِكَ ve زَيْدٌ وَرَائَكَ ve زَيْدٌ فِي وَرَائِكَ örnekleride ancak زَيْدٌ فِي أَمَامَكَ ve زَيْدٌ فِي وَرَائَكَ fiilinde var olan zamir, زَيْدٌ ve عَمْرٍو isimlerine döner mübteda ile haber arasında bir bağlantı oluştururlar. Aynı zamanda زَيْدٌ فِي وَرَائَكَ fiili, zarfı mansub yapan âmil olmuştur. Kendisi hazf olununca, zarf onun yerine gelmiştir.²⁵¹

²⁴⁹ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, I, 265.

²⁵⁰ Sabbân, *a.g.e.*, I, 194.

²⁵¹ el-Enbârî *el-İnsâf*, I, 244.

1. Âyeti kerimede: *فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ , مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ , إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ* (Ey müşrikler!) Ne siz ve ne de taptıklarınız, cehenneme gireceklerden başkasını kandırıp Allah'ın yolundan saptırabilirsiniz.²⁵⁶

“إِنَّ” nevasihten²⁵⁷ olup isim cümlesinin başına gelir. *فَإِنَّكُمْ* Örneğinde, *إِنَّ*'nin isminden sonra vâvu'l-maiyye anlamına gelen (الواو) gelmiş olup haberi ise mahzuftur.

2. Ayrıca Basralılar İmru'l-Kays'in şu şiiride delil olarak göstermişlerdir:²⁵⁸

فَكَانَ تَنَادَيْنَا وَعَقْدَ عَذَارِهِ وَقَالَ صِحَابِي قَدْ شَأَوْنَاكَ فَاطْلُبِ

“(Kadınlar) ar damarını bağlamak için toplandılar. Dostum dediki; muhakkak onlar senin gayendir onları iste” Şiirinde geçen *كَانَ*'nin ismi *تَنَادَيْنَا* kelimesidir. *كَانَ* vâvu'l-maiyye'den önce geldiği için haberi mahzuftur. Burada *الواو* kendisinden sonra gelen *عَقْدَ* ile beraber haberin yerine geçmiş sedde mesedde haber olmuşlardır.

Kûfe ekolüne göre ise, vâvu'l-maiyyeden önce mübtada geldiğinde habere ihtiyaç duymamaktadır. *كُلُّ رَجُلٍ وَضِيعُهُ* örneğinde mübtada olan *كُلُّ*, herhangi bir habere ihtiyaç duymaz. Kûfeliler yukarıdaki örneklerdeki görüşleri şu şekilde yorumlamışlardır:²⁵⁹

Haberin gelme sebebi, istenilen muradı ortaya koymaktır. Verilen bu örneklerde mübtada, kendinden istenileni vâvu'l-maiyye ile birlikte gerçekleştirmiş olup, bir habere gerek duymamıştır.

Basra ekolünün getirmiş oldukları delillerin daha sağlam olduğundan dolayı öne çıkmaktadır.

5.2.5 Başında Nevasih Bulunan Mastariye Olan İsim Cümlesinin Haber Olması

إِنَّ, nevasih edatıyla birlikte ismi ve haberi mastar olarak yorumlanır ve isim cümlesinin haberi olarak gelmiştir. Hicazilere göre; başında *إِنَّ* ve *مَا* gibi nevasih bulunan cümlelerde isim cümlesi kapsamına girmektedir. *زَيْدٌ إِنَّهُ قَائِمٌ* ve *زَيْدٌ مَا هُوَ قَائِمًا* örneklerinde *زَيْدٌ* mübtada olur. *زَيْدٌ* ve *إِنَّهُ قَائِمٌ* mastar tevillerindedirler. Basralılara

²⁵⁶ 37/Saffat, 161-162-163.

²⁵⁷ Mübtada ve haberin başına gelip onların adlarını, i'rablarını ve mübtadanın yerini değiştiren kelimelerdir. Nevasih denilmesinin sebebi, isim cümlesinde bir değişiklik meydana getirdikleri içindir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Uzun, Taceddin, *Arapça sarf-Nahiv Terimler Sözlüğü*, Konya 1997, s. 107.

²⁵⁸ Şerîf, a.g.t., 28.

²⁵⁹ Şerîf, a.g.t., 28-29.

göre, bu örneklerde ki **إِنَّ** ve **مَا** kendilerinden sonraki cümleyle beraber mahallen merfû olarak haber olmuştur. Kûfelilere göre ise, mübtedanın başında nevasih olan bir cümleyi kendisine haber olarak alması caiz değildir.²⁶⁰

Basra ekolüne göre, nevasih ile mastar olan isim cümleleri **زَيْدٌ مَا هُوَ** ve **زَيْدٌ إِنَّهُ قَائِمٌ** örneklerde görüldüğü gibi mübtedaya haber olarak gelmişlerdir. **مَا هُوَ قَائِمًا** ve **إِنَّهُ قَائِمٌ** Aslen birer isim cümleleri iken başlarına gelen nevasih edatlarıyla mastara dönüşüp haber olmuşlardır. Basralılar, görüşlerini delillendirmek için şu âyeti örnek olarak getirmişlerdir.²⁶¹

1. **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ** “Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiüler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Allah’a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir.” Âyetinde **إِنَّ الَّذِينَ** mübteda olup, **يَوْمَ الْقِيَمَةِ** ise, haberin yerinde gelmesinden dolayı haber olmuştur.

2. Şâir Cerir’in şiirinde şu mısraları örnek olarak vermişlerdir.²⁶²

إِنَّ الْخَلِيفَةَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيْلُهُ سِرْبَالٌ مُلْكٍ بِهِ تَرْجَى الْخَوَاتِيمُ

“Şüphesiz Halifeye, onunla iyi sonuçlar ümit edilen hükümdarlık cübbesini Allah giydirmiştir.” şiirinde **إِنَّ اللَّهَ سَرِيْلُهُ** cümlesi, başta gelen **إِنَّ**’nin haberi olmaktadır.

Kûfe ekolüne göre ise, başında nevasih edatlarından biri bulunan mastarın haber olması caiz değildir.²⁶³ Görüşlerini destekleyici şu yorumda bulunmuşlardır.

Haber olan cümlede mastariye harfleri’nin hiçbir etkisi olmadığı için âmilin mübteda olduğunu savunurlar. **زَيْدٌ إِنَّهُ ذَاهِبٌ** denildiğinde **ذَاهِبٌ** aslında haber olup mübteda ile merfû olmuştur. Ona **إِنَّ**’nin hiçbir etkisi yoktur.²⁶⁴ Burada Basra ekolü’nün görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.2.6. Nekire Olan Zaman Zarfları’nın Mastarlara Haber Olması

Zaman zarfı marife olup, mastar olan bir mübtedaya haber olarak geldiğinde, merfû veya mansub okunması caizdir. Zaman zarfı nekire olduğunda Basralılara göre;

²⁶⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1115.

²⁶¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t- Tekmîl fî Şerhi Kitabi’t-Teshil*, (thk. Hasan Hindavi), Şam 2000, IV, 26.

²⁶² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t- Tekmîl*, V, 73.

²⁶³ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1115.

²⁶⁴ Şerîf, *a.g.t.*, 36.

marife durumunda olduğu gibi hem merfû hem de mansub olabilir. Kûfelilere göre ise, nekirenin merfû olması gerekir.²⁶⁵

Basralılar görüşlerini desteklemek için aşağıdaki örnekleri zikretmişlerdir.

1. أَشْهُرُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ “*Hacc bilinen aylardır.*”²⁶⁶ Bu âyetin takdiri; أَشْهُرُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ şeklinde. Bu örneği mansub olarak okumak da caizdir.²⁶⁷

2. وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا “*Onun (hâmilelikte) taşınması ve süttten kesilmesi, otuz aydır.*”²⁶⁸ Âyeti de delil olarak göstermişlerdir.

İkinci âyette olduğu gibi ثَلَاثُونَ mübtada ve haber olarak merfû kılınmıştır. ثلاثين şeklinde mansub getirilmesi de caizdir.

3. غَدُوها شَهْرٌ وَرَواحُها شَهْرٌ “*sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay*”²⁶⁹ Âyetin takdiri غَدُوها مَسِيرَة شَهْرٌ şeklinde olup, غَدُوها kelimesini mansub okumakta caizdir.²⁷⁰

Kûfe ekolüne göre; Zaman zarfı nekire olup mastar olan mübtedaya haber olarak geldiğinde merfû olur. Mübtada olan mastar, zarftan daha kapsamlı olduğunda zarfın merfû olarak gelmesi vaciptir. الصومُ örneğinde يومٌ zaman zarfı nekire olup الصومُ mastarının haberi olduğundan merfû olmuştur. Şâyet mastar, zarftan daha kapsamlı değilse, o zaman Basralı âlimlerin görüşünde olduğu gibi zarfın hem merfû, hem de mansub olarak gelmesi caizdir. أَشْهُرُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ âyetinde geçen أَشْهُرٌ nekire olup, mastardan daha kapsamlı olmadığından dolayı merfû olarak okunur.²⁷¹

Basralıların zaman zarfı haber olduğunda merfû, mansub ve في harf-i cerinden dolayı mecrur okunması görüşü tercih bakımından ağırlık kazanmaktadır. Birçok nahivcinin de bu görüşte olması Basralıların görüşünün güçlülüğünü desteklemektedir.

²⁶⁵ Ebû Hayyân, *İrîşâf*, III, 1125.

²⁶⁶ 02/ Bakara, 197.

²⁶⁷ en-Nehhâs, *a.g.e.*, I, 294.

²⁶⁸ 46/Ahkâf, 15.

²⁶⁹ 34/Sebe', 12.

²⁷⁰ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya, *Meanil Kur'ân* (thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhmmmed Ali Neccar), (2. Baskı), Mısır 1980, IV, 185.

²⁷¹ Şerîf, *a.g.t.*, 41-42.

5.2.7. Mübteda Mastar Olduğunda ve Ondan Sonra Haber Olmaya Elverişli Olmayan Bir Durum Bulunduğunda, Haberin Vucûben Takdir Edilmesi

Mübteda, mastar olup kendisinden sonra haber olmaya elverişli olmayan bir durum bulunduğu zaman, haber vucûben takdir edilir. Kûfelilere göre, ef'âl-i âmme'den olan يقع , ثابت , واقع gibi fiillere muteallık mahzûf bir haber bulunmaktadır. Basralılara göre ise, oradaki haber ef'âl-i âmme'nin fiiline izafe olan bir zamandır. Şâyet haber meydana gelmemişse إذا كان takdir edilir. Haber meydana gelmiş ise إذ كان takdir edilir.²⁷²

Basra ekolüne göre, ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا örneğinde, haber mahzûf ve mukadderdir. Haber, geçmiş zaman kipiyle meydana gelmişse, إذ كان قَائِمًا takdir edilir. Şâyet gelecek zaman kipinde olursa إذا كان قَائِمًا takdir edilir. Önce كان ve ismi sonra da zarf hazf edildi. Basralılar, görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.²⁷³

1. Mahzûf olan habere إذ veya إذ zarflarını takdir ederiz. Diğer zaman zarflarının mastara haber olarak açıkça gelmelerinde bir sakınca yoktur.

2. إذا كان قَائِمًا kelimesi إذا كان قَائِمًا gibi örneklerde ancak nekire olarak gelir. كان ise burada tammedir. Şâyet nakısa olsaydı قَائِمًا'nın marife olması caiz olurdu.

Kûfe ekolüne göre ise, haber واقع veya ثابت aracılığıyla hâl'dan sonra takdir edilir. Cümle uzamasın diye haber hazf edilmiştir.²⁷⁴

Kûfelilerin görüşüne göre; haber hâl'den sonra takdir edilir ki bu uygun değildir. Bundan dolayı Basra ekolünün görüşü öne çıkmaktadır.

5.3. Fâil

Kendisinden önce gelen ma'lum ve tam fiil veya şibh-i fiilin isnad edildiği sarîh veya müevvel merfû isme denir.²⁷⁵

5.3.1. Fâili Ref Yapan Âmil

Fâili merfû yapan âmil konusunda iki ekol arasında ihtilâf vardır. Basralılar fâili merfû yapan âmilin fiilin manası olduğunu söylerken. Kûfeliler ise fâili merfû yapan âmil'in fiil olduğunu ifade etmektedirler.

²⁷² Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1093.

²⁷³ er-Radî *a.g.e.*, I, 236.

²⁷⁴ er-Radî *a.g.e.*, I, 237.

²⁷⁵ Uzun, Taceddin, *a.g.e.*, s. 35.

Basra ekolüne göre, fâil ve mef'ûl'da bulunan mana, fiilde meydana gelmektedir. Eğer fâil ve mef'ûldaki mana fiilde bulunursa aralarında uyumluluk hâsıl olur, aksi takdirde olmaz. Bu görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.²⁷⁶

Bir ismin fâil veya mef'ûl olabilmesi için fiilde var olan mana ile ilgili olması gerekir. ضَرَبَ زَيْدٌ denildiğinde, زيد'in vuran kişi olması, yani vurma eylemini yapmasından dolayıdır. Bundan dolayı زيد'e etki eden vurma anlamının olması nedeniyle âmilinde bu manada olması gerekir.

Kûfeliler de fâili merfû yapan âmilin fiil olduğu görüşündedirler. Görüşlerini de şu şekilde yorumlamışlardır.²⁷⁷

Fiil, hem fâile hemde mef'ûle etki etmektedir. İsim cümlelerinin durumunu bile değiştirmektedir.

5.3.2. Fâil Cem'-i Müennes Salim Olduğunda Fiilin Müennes Olması

Fiil her zaman fâiline bağlıdır. Fâil müzekker olduğunda fiil müzekker, fâil müennes olduğunda ise fiil müennes olur. Fâil cem'-i müennes salim olarak geldiği zaman, ekoller arasında ihtilâf olmuştur. Basra ekolüne göre fâil, cem'-i müennes salim olunca fiilde vucûben müennes olur. Kûfelilere göre ise, fiilin müzekker ve müennes gelmesi caizdir.²⁷⁸

Basra ekolüne göre, fâil âkil cem'-i müennes salim olduğunda fiil müennes olur. قَامَتِ الْهَيْدَاتُ örneğinde الْهَيْدَاتُ âkil cem'-i müennes salim olduğundan fiilde قَامَتِ şeklinde müennes olarak geldi. Çünkü Araplar fâili âkil cem'-i müennes salim olan ذَهَبَ الْهَيْدَاتُ örneğinde görüldüğü gibi fiil müzekker gelmez. Bu da böyle kullanmanın caiz olmadığını göstermektedir. Basralılar bu görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.²⁷⁹

Fâil, müfret müennes olarak geldiği zaman, ذَهَبَتْ هَيْدٌ cümlesinde olduğu gibi fiil müennes gelmektedir. Cem'-i müennes salim, müfret olan ismin değişmeden ek almış halidir. Öyleyse müfrette uygulanan şeyin cem'-ide de uygulanması gerekir.²⁸⁰

²⁷⁶ Ebu'l-Bekâ, *Tebyin.*, s. 261.

²⁷⁷ Ebu'l-Bekâ, *Tebyin.*, s. 262.

²⁷⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, II, 734.

²⁷⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, IV, 2028.

²⁸⁰ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 175.

Kûfe ekolüne göre, fâil cem'-i müennes salim olduğunda, fiilin müzekker gelmesi caizdir. قَامَتْ اخَوَاتُكَ denildiği gibi قَامَ اخَوَاتُكَ şeklinde de denilir.²⁸¹ Kûfeliler görüşlerini desteklemek için şu âyetleri delil getirmişlerdir.²⁸²

1. نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ ‘‘Şehirdeki kadınlar Dediler...’’²⁸³ Âyetinde fâil olan نِسْوَةٌ müennes olmasına rağmen قَالْ fiilini müzekker gelmiştir.²⁸⁴

2. إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ ‘‘mümin kadınalar sizi geldiğinde’’²⁸⁵ Âyetinde müenneslik gerekli olsaydı, جَاءَنَّكُمْ şeklinde gelir idi.

3. فَبِكَيْ بَنِّي سَجَوْهُنَّ وَزَوَّجَتِي وَالظَّاعِنُونَ إِلَيَّ ثُمَّ تَصَدَّعُوا

‘‘Hüzünlerinden dolayı kızlarım ve hanımım ağladı.

Bana göç edip gelenlerde ağladılar. Sonra çatladılar.’’ Beytinde görüldüğü gibi fiil, بَكَى müzekker olarak gelmiştir.²⁸⁶

4. عَشِيَّةَ قَامَ النَّاحَاتُ وَشَقَّقَتْ جُيُوبَ بَايْدِي مَأْتَمٍ وَخَدُودُ

‘‘Ağıt yakan kadınlar, akşam kalktılar

Matem eliyle Yakalarını ve yanaklarını çatlattılar.’’ Beytinde ise, Fâili müennes olmasıyla beraber قَامَ fiili müzekker gelmiştir.²⁸⁷

Bu deliller gösteriyor ki fâil cem'-i müennes salim olduğunda, fiil müzekker olarak geldiği gibi müennes de gelebilir.²⁸⁸

Kûfe ekolünün illeri sürdükleri delillerinden hareketle görüşleri ağırlık kazanmaktadır.

5.3.3. Fâilin Âmilinden Önce Gelmesi

Fiil, fâilden önce gelir. Fâilin fiilden önce gelip gelmemesi hakkında ihtilâf vardır. Basrahlara göre, fâilin fiilden önce gelmesi caiz değildir. Kûfelilere göre ise fâilin, fiilinden önce gelmesi caizdir.²⁸⁹

²⁸¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve't-Tekmil*, VI, 197; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 177.

²⁸² Şerîf, *a.g.t.*, s. 69.

²⁸³ 12/Yusuf, 30.

²⁸⁴ Sabbân

²⁸⁵ 60/Mümtehin, 10.

²⁸⁶ Sabbân, *a.g.e.*, II, 77.

²⁸⁷ Şerîf, *a.g.t.*, s. 66.

²⁸⁸ Şerîf, *a.g.t.*, s. 69.

Basra ekolüne göre, fiilin fâilinden önce gelmesi şarttır. Şâyet fâil, fiilden önce gelirse, fiilde bir zamir takdir edilerek fâil yapılır. Çünkü fâilin âmili fiil veya fiile benzeyen müştak isimlerdir. Şâyet *قَامَ زَيْدٌ* örneğinde olduğu gibi müştak olan bir isimde, fâil mukaddem yapılırsa, *زَيْدٌ* ittifak ile mübtada olur. Öyleyse müştak, fiile benzediğinden dolayı fiil gibi amel eder, onda caiz olmayan bir durum fiilde de caiz olmaz.²⁹⁰ Basralılar, bu görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.²⁹¹

1. *قَامَ زَيْدٌ* örneğinde olduğu gibi Fâil, mukaddem olursa kendisine nevasihlerin eklenme imkanı vardır.

2. Fiil ile fâil, bir kelime gibidirler ve bunları ayırmak caiz olmaz.

3. İsim fiilden önce gelirse, ismin başka bir şeye isnad edilmesi caiz olur. Örneğin *زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ* Verilen örnekte *زَيْدٌ* fâil iken, fiile isnad edilirdi. Bu örnekte mübtada olduğundan dolayı fiile isnad edilmemiştir.

4. Fâilin âmili fiildir. Âmilin rütbesi, ma'mûlünden önce gelmesidir. Öyleyse fiil fâilden önce gelmelidir.

5. Fiil, kendisinden önce gelen fâilde zamirsiz amel ederse, tesniye ve cem' olan fâilde de amel etmesi gerekir. Öyleyse *قَامَ زَيْدٌ* kelimesine i'râbı şöyledir. 1. *زَيْدٌ* mübtada olup *قَامَ* fiil cümlesi olarak *زَيْدٌ* kelimesinin haberidir. 2. *زَيْدٌ* mahzûf olan bir fiilin fâilidir. Bu fâile tesir eden mahzûf, *قَامَ* fiilidir. *وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ* “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelâmını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı.”²⁹² Âyetinde olduğu gibi. *أَحَدٌ* merfû olup mahzûf olan bir fiilin fâilidir. Mahzûf olan *اسْتَجَارَكَ* fiili tefsir etmektedir. Âyetin takdiri şu şekildedir. *وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ* şeklinde takdir edilir.

Şâirin;

إِذَا لَقَامَ بِنَصْرِي مَعْشَرٌ خُشْنٌ عِنْدَ الْحَفِظَةِ إِنَّ دُو لَوْثَةٍ لَنَا

“ kızgınlık zamanında, sert bir topluluk bana yardım etmeye kalkışır,

²⁸⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1320.

²⁹⁰ Müberrid, *a.g.e.*, IV, 128.

²⁹¹ Cürçani, *el-Muktesid fi Şerhi 'l-İdâh*, (thk. Kazım Bahr Mercan) Daru'r-Reşid 1982, I, 328.

²⁹² 09/Tevbe, 22.

Ahmak olanlar yumuşadığında yardıma kalkışmazlar.” Beytinin takdiri ise *إِنْ لَنَا* *دُوْلُوْثَةٍ لَنَا* şeklindedir.²⁹³

Kûfe ekolü fâili şu şekilde tarif etmektedir: “*Kendisine fiil veya fiil benzerleri’nin isnad edildiği isimdir. Fâilin hakkı fiilden sonra gelmek olmakla beraber, fiilden önce de gelebilir. فَاَمَ دَندِیْغِیْنِ, فَاَمَ fiilden sonra geldiğinde fâil olduğu gibi, fiilden önce geldiğinde de fâildir.*”²⁹⁴ demişler ve görüşlerini desteklemek için şiirden şu delilleri getirmişlerdir.²⁹⁵

1. Şâir, Zebbâ binti Amr’ın;

مَا لِلْجَمَالِ مَشْيُهَا وَنَيْدَا أَجْنَدَ لَا يَحْمِلُنْ أُمَ حَدِيدَا

“*Ne olmuş develere yürümeleri ağırlaştırmış,*

Büyük kaya mı taşıyorlar yoksa demir mi?” beytinde *وَنَيْدَا* fiil olup *مَشْيُهَا* fâildir. *مَشْيُهَا* kendi âmili olan *وَنَيْدَا* fiilinden önce gelmiştir.²⁹⁶

2. İmruülkays b. Hucr’un,

فَطَلَّ لَنَا يَوْمٌ لَذِيذٌ بِنِعْمَةٍ فَقُلْ فِي مَقِيلٍ نَحْسُهُ مُتَغَيِّبٌ

“*Nimetle beraber bize lezzetli bir gün oldu,*

O halde sıkıntısı olmayan bir kaylule vaktinde istirahat et” beytinde İsmi fâil *مُتَغَيِّبٌ* olup *نَحْسُهُ* onun fâildir. *نَحْسُهُ* kendi âmili olan *مُتَغَيِّبٌ*’ten önce gelmiştir.

3. Ömer b. Ebi Râbîa’nın;

صَدَدْتُ فَأَطَوَّلْتُ الصُّدُودَ وَقَلَّمَا وَصَالَ عَلَى طُولِ الصُّدُودِ يَدُومُ

“*Sen yüz çevirdin, yüz çevirmeyide uzattın.*

Uzun yüz çevirmeye karşı az zaman birliktelik devam eder” beytinde *يَدُومُ* fiil olup *وَصَالَ* onun fâildir. *وَصَالَ* kendi âmili olan *يَدُومُ* fiilinden önce gelmiştir.

4. Şâir Nabîğâ ez-Zübyânî’nın;

وَلَا بُدَّ مِنْ وَجَنَاءَ تَشْرِي بَرَائِبِ إِلَى ابْنِ الْجَلَّاحِ سَيْرُهَا الْيَلِ قَاصِدِ

²⁹³ Müberrid, *a.g.e.*, IV, 128; Şerîf, *a.g.t.*, s. 80-81.

²⁹⁴ el-Kangarâvî, Sadreddin, *el-Mûfi fi’n-Nahvi’l-Kûfi*, (thk. Muhammed Behçet el-Baytâr), Dimeşk 1989, s. 18.

²⁹⁵ Şerîf, *a.g.t.*, s. 83, 84.

²⁹⁶ Sabbân, *a.g.e.*, II, 65.

“Birincisiyle (deveyle) sürekli yürüyen, bir deve gerekir ki;

Onu geceleyin kolay yürüyüp İbn el-Callâh’a ulaştırırsın.” Beytinde قَاصِدٌ fiil olup سَيْرُهَا onun fâildir. سَيْرُهَا kendi âmili olan قَاصِدٌ fiilinden önce gelmiştir. Kûfe ekolünün Şahit olarak getirdikleri şiirler, Arapların en fasih şâirlerin şiirleri olup konunun delilini oluşturmaktadır.²⁹⁷

Delil getirme yollarından biride semâ’dır. Bu konuda Kûfelilerin getirmiş oldukları deliller semâ’ya dayanmaktadır. Bu sebeplerle Kûfelilerin görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.3.4. Cümlelerin Malum Olan Fiile Fâil Olması

Fâilin cümle olarak gelip gelmemesi konusunda ise ihtilâf bulunmaktadır. Basralılara göre, cümle fâil olmaz. Kûfelilere göre ise fâil cümle olarak gelebilir.²⁹⁸

Basra ekolü görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.²⁹⁹

1. Fâil fiilin bir cüzüdür. Cümle olarak gelen fâilin fiilin bir cüzü olması mümkün değildir. Cümle bir şeye ihtiyaç duymaz kendi başına bağımsızdır.

2. Fâil mahkûmun aleyh (üzerine hüküm edilen) dir. Mahkûmun aleyhde ancak müfret olarak gelir. Hüküm ise hem müfret, hem de cümle gelir.

Basralılar fâil cümle olarak geldiği durumlarda tevile gitmişlerdir.

“Sonra onlar, Yûsuf’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir süre zindana atmayı uygun buldular.”³⁰⁰ Âyetinde بَدَا fiil olup, حَتَّى جِينِ cümlesinin fâil olması gerekirken, onlar (لِبَدَاءِ) şeklinde takdir etmişlerdir.

“Yurtlarında dolaşıp durdukları, kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi?”³⁰¹ Âyetinde يَهْدِي fiili’nin fâili كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ cümlesi olması gerekirken, Basralılar (هَدَى)’yı fâil yaparak takdir etmişlerdir. Takdiri ise يَهْدِي لَهُمْ هَدَى şeklinde olmuştur.

²⁹⁷ Şerîf, a.g.t., s. 85.

²⁹⁸ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, III, 1320.

²⁹⁹ Ebu Bekâ, *el-Lubâb*, I, 153; Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve’t-Tekmil*, VI, 183.

³⁰⁰ 12/Yûsuf, 35.

³⁰¹ 20/Tâ-Hâ, 128.

Kûfe ekolüne göre, fâil cümle olarak gelebilir. يَقُومُ زَيْدٌ يَعْبُدُنِي يَقُومُ زَيْدٌ cümlesinde يَقُومُ زَيْدٌ cümle olup, fâil olmuştur. أَقَامَ زَيْدٌ أَمَ عَمْرٌ لِي أَقَامَ زَيْدٌ cümlesinde de أَقَامَ زَيْدٌ cümle olarak fâil olmuştur.³⁰² Buna delil olarak şunları getirmişlerdir.³⁰³

1. لَيْسُ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينَ بَدَا fiilinin fâili حِينَ بَدَا âyetinde لَيْسُ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينَ cümle olarak gelmiştir.

2. وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ. “Hem kendilerine zulmeden (şaşkınlara) yerlerine yerleştiniz; üstelik onlara neler yaptıklarımız da size açık şekilde belli olmuştu;”³⁰⁴ âyetinde وَتَبَيَّنَ fiilinin fâili كَيْفَ فَعَلْنَا cümlesidir. Zikrettiğimiz âyeti kerimelerde görüldüğü gibi fâil cümle olarak gelebilmektedir.

Her iki ekolde aynı âyetleri delil olarak getirmişlerdir. Basra ekolü kullanmış oldukları âyetlerde çeşitli tevillerde bulunmuşlardır. Kûfeliler ise tevil etmeden cümleyi fâil kabul etmişlerdir.

5.3.5 Fâil Cem’-i Müzekker Salim Olduğunda Fiilin Müzekker Olması

Fâil, cem’-i müzekker salim olduğunda fiil müzekker olarak gelir. Fiilin müennes olarak gelme konusunda ihtilâf vardır. Basralılara göre, fiil zorunlu olarak müzekker gelir. Kûfelilere göre ise, fiil müzekker geldiği gibi müennes olarak da gelebilir. Basra ekolüne göre, fâil cem’-i müzekker salim veya cem’-i müzekker salime dönen bir zamir olduğunda الزيدون يقومون örneğinde olduğu gibi fiilin müzekker gelmesi gerekir.³⁰⁵ Basralılar görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:³⁰⁶

1. Fâil müzekker müfret olduğu zaman, fiil müzekker geliyorsa, cem’-i müzekker salim de olduğunda müfret kelimenin yapısı bozulmamış olduğundan dolayı fiil müzekker gelir.

2. Cem’-i müzekker salim olarak gelen fâile, müennes bir fiilin geldiği görülmemiştir.

³⁰² el-Kangarâvî, *a.g.e.*, s.18.

³⁰³ Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve’t-Tekmil*, VI, 223 ; Şerîf, *a.g.t.*, s. 96.

³⁰⁴ 14/İbrahim, 45.

³⁰⁵ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, IV, 2028.

³⁰⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyil ve’t-Tekmil*, VI, 200.

3. *قام زيدٌ وزيدٌ* denildiğinde aslında *زيدٌ* denilmiştir. Yani cem’i müzekker salim müfret olan *زيدٌ* kelimesinin tekrarlanmış halidir. *قامت زيدٌ وزيدٌ* şeklinde denilmediğine göre cem’-i müzekker salim bir ismin fâili de müennes olarak gelmez.

Fâili cem’-i müzekker salim olan fiil, müzekker geldiği gibi, müennes olarak da gelebilir görüşünü savunan Kûfeliler, görüşlerini desteklemek için şu delilleri getirmişlerdir:³⁰⁷

1. *أَمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ* “*İsrailoğulları’nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım.*”³⁰⁸ Âyetinde *بَنُو إِسْرَائِيلَ* ifadesi cem’-i müzekker salim olduğu halde müennes olan *أَمَنْتُ* fiiline fâil olmuştur.

2. Şâir Kureyt b. Enif el-Enberî’nin;

لَوْ كُنْتُ مِنْ مَازِنٍ لَمْ تَسْتَجِبْ إِلَيَّ بَنُو اللَّقِيطَةِ مِنْ ذُهْلٍ بَنِ شَيْبَانَا

“*Şayet ben Mâzni kabilesinden olsaydım, Zuhl b. Şeybân soyundan Lakîte Oğulları, develerimi yağmalamayı mubah görmezlerdi.*”³⁰⁹ Beytinde geçen *بَنُو* kelimesi cem’-i müzekker salim olup, müennes olan *تَسْتَجِبْ* fiiline fâil olarak gelmiştir.

3. İmruülkays b. Hucr’un;

جَمَّتُهُ بَنُو الرَّبْدَاءِ مِنْ آلِ يَامِنٍ بِأَسْيَافِهِمْ حَتَّى أُقِرَّ وَأُوقِرَا

“*Onu, Yâmin hanedanından Rebdâ oğulları, Yakalanıp cezalandırılınca kadar, kılıçlarına hedef seçtiler.*” Beytinde geçen *بَنُو* kelimesi cem’-i müzekker salim olup, müennes *جَمَّتُهُ* fiiline fâil olmuştur.

4. Nâbiğa ez-Zübyânî’nin;

قَالَتْ بَنُو عَامِرٍ: خَالُوا بَنِي أَسَدٍ يَا بُؤْسَ لِلْجَهْلِ ضَرَارًا لِأَقْوَامٍ

“*A’mir oğulları dediler: Esed oğulları ile ilişkilerinizi kesiniz.*”

Toplumlara zarar verme bakımından cahillik ne kötüdür.” Beytinde geçen *بَنُو* kelimesi cem’-i müzekker salim olup, müennes olan *قَالَتْ* fiiline fâil olarak gelmiştir.

Burada Basralıların görüşü ağırlık kazanmaktadır. Kûfelilerin ileri sürdükleri deliller şiirlere ters düşmektedir. Ayrıca deliller incelendiğinde tüm örneklerde *بنو*

³⁰⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-Tekmîl*, VI, 201; Şerîf, *a.g.t.*, s. 105-106.

³⁰⁸ 10/Yûnus, 90.

³⁰⁹ Harun, Abdusselam, *Mucemu Şevâhidü’l-Arabîyye*, Mektubetu’l-Hâncî, Mısır 1972, I, 382.

lafzını delil olarak getirmişlerdir. Oysaki بنو lafzı, cem’-i müzekker olmayıp cem’-i müzekkere ilhak edilen lafızlardandır. Bir istisnaî olan durum, hükmü değiştirme konusunda zayıf kalmaktadır.

5.3.6. نِعَم ve بُسْ nin Fâilleri’nin Durumu

نِعَم ve بُسْ nin fâilleri konusunda iki ekol arasında ihtilâf vardır. Basralılar, نِعَم نِعَم زَيْد olduğu gibi نِعَم’in fâili’nin müstetir bir zamir olduğunu söylerken. Kûfeliler ise نِعَم’in fâili’nin نِعَم زَيْد olduğunu ifade etmektedirler. Basra ekolüne göre, övgü ve yergi fiilleri olan نِعَم ve بُسْ nin fâili üç kısma ayrılır.³¹⁰

1. ال takısı ile marife olanlar; نِعَمُ الْمَوْلَى وَنِعَمُ النَّصِيرِ “O, ne güzel dosttur; O, ne güzel yardımcıdır!”³¹¹ âyetinde الْمَوْلَى kelimesi ال takısı ile marife olarak نِعَم fiilinin fâili olmuştur.

2. ال takısı ile marife olan bir isme muzaf olanlar; وَلِنِعَمِ دَارِ الْمُتَّقِينَ “Allah’a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir”³¹² âyetinde دَار kelimesi ال takısı ile marife olan الْمُتَّقِينَ kelimesine idafe edilmiş ve نِعَم fiilinin fâili olmuştur.

3. Kendisinden sonra nekire bir temyiz ile tefsirlenen müstetir bir zamir نِعَم زَيْد ile نِعَم زَيْد örneğinde نِعَم زَيْد kelimesi kendisinden sonra gelen nekire bir temyiz olan رَجُلًا ile tefsirlenmiş ve نِعَم fiiline fâil olmuştur.

نِعَم fiilinin fâili zamir olduğunda, bunda bazı şartlar aranır: 1. Mevsuf olmayacak. Çünkü kendisinden sonra nekre bir temyiz ile açıklanıyor. 2. Fâil olan zamir müfret olması gerekir. 3. Fâil olan bu zamir, Lafzen ve konum olarak kendisinden sonra gelen bir isme dönecek. Örneğin نِعَم رَجُلًا زَيْد cümlesinde نِعَم’in fâili müfret ve müstetir هو zamiridir. رَجُلًا ise zamirdeki kapalılığı gideren temyizdir.³¹³ Basralılar, bu görüşlerini şu deliller ile güçlendirmişlerdir:³¹⁴

³¹⁰ Huderî, a.g.e., II, 139.

³¹¹ 08/Enfâl, 40.

³¹² 16/Nahl, 30.

³¹³ Ebû Hayyân, İrtişâf., IV, 2048.

³¹⁴ Şerîf, a.g.t., s. 114.

1. بئسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا³¹⁵ “Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!” âyetinde geçen بَدَلًا kelimesi nekire mansub bir temyiz olan بَدَلًا ile tefsir edilmiş müstetir bir zamirdir. Takdiri ise بئسَ البدل إبليس و ذريته بَدَلًا şeklindedir.

2. بئسَ مَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ³¹⁶ “Nefislerini, mukabilinde sattıkları şey ne kötü bir şey!” âyetinde geçen بئسَ fiili’nin fâili mustetir bir zamirdir. Takdiri ise بئسَ الشيء şeklindedir.

3. Şâir’in;

لَنِعْمَ مَوْلَا المولى إِذَا حُزِرْتُ بِأَسَاءَ ذِي البغي واستيلاء ذِي الإحن

“Zalimin zülmünün şiddetinden ve kindarın üstünlük taşımasından korktuğunda, Kişinin efendisine sığınması ne güzel bir sığınaktır.” Beytinde geçen لَنِعْمَ , fiilinin fâili müstetir bir zamir olup, مَوْلَا kelimesi ile tefsir edilmiştir. Takdiri ise لنعم المولى مَوْلَا المولى : أي ملجأ şeklindedir.³¹⁷

4. Diğer bir Şâir’in;

نِعْمَ امْرَأًا هَرَمَ لَمْ تَعْرِ نَائِبَةً إِلَّا وَكَانَ لِمُرْتَاعٍ بِهَا وَزْرًا

“İhtiyar biri ne kadar da güzel kişidir. Hiçbir müsibet gelmemiştir.

Ancak ona, sevinene bir günah olmasın.” Beytinde geçen نِعْمَ fiilinin fâili müstetir bir zamir olup, امْرَأًا kelimesi tefsir edilmektedir. Takdiri ise نعم هو: أي المرء هَرَمَ şeklindedir.

5. Şâir Râciz’in;

تَقُولُ عِرْسِي وَهِيَ لِي فِي عَوْمَرَهَ بئسَ امْرَأًا ، وَإِنِّي بئسَ المَرَه

“Eşim benden sıkıldığı zaman, sen ne kadar kötü birisin, bende ne kadar kötü bir kadını der.” Şiirinde ise بئسَ fiilinin fâili müstetir zamir olup, امْرَأًا ile tefsir edilmektedir.³¹⁸

Bu konuda Kûfelilerin görüşü ise, نِعْمَ رَجُلًا زيدٌ örneğinde geçen نِعْم’in fâili, övgüye konu olan زيدٌ kelimesidir. رَجُلًا kelimesi ise fâil ve marife olan زيدٌ’den hâl

³¹⁵ 18/Kehf, 50.

³¹⁶ 02/Bakara, 90.

³¹⁷ Şerif, a.g.t., 119.

³¹⁸ Şerif, a.g.t., 119.

olmaktadır.³¹⁹ Kûfeliler, Basra ekolünün delillerini tevil etmekten öteye geçememişlerdir. Bu konuda Basralıların görüşü öne çıkmaktadır.

5.3.7. Mef'ûle İzafe Edilen Mastarın Fâili

Mef'ûle izafe edilen mastarın fâili konusunda iki ekol arasında ihtilâf vardır. Kûfelilere göre, fâil mastar da bulunan bir zamirdir. Basra ekolüne göre ise, mastar, mef'ûle izafe edilip de fâil de gelmemişse o zaman fâil mahzûf olarak kabul edilir. Yani mastarın fâili hazîf edilmiştir. Basralılar, bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir:

320

1. *غُلِبَتِ الرُّومُ , فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ* “*Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir*”³²¹ âyetinde geçen غَلِبَهُمْ mastar olup, mef'ûlu olan هم zamirine izafe edilmiştir. Burada fâili hazîf edilmiş olan فارس kelimesidir.

2. *لَا يَسْتَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ* “*İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz*”³²² âyetinde دُعَاء kelimesi mastar olup, mef'ûlu الْخَيْر kelimesine izafe edilmiştir. Fâili mahzûf olup دُعَاءُ انْسَان kelimesidir. Takdiri, دُعَاءُ انْسَانِ الْخَيْرِ şeklindedir.

3. *وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ* “*kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik*”³²³ âyetinde إِقَامَ fiil olup, mef'ûlu olan الصَّلَاةِ'ye muzaf olmuştur. Fâili ise mahzûf هو zamiridir. Takdiri ise وَإِيتَائِهِ الزَّكَاةِ şeklindedir.

4. *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ* “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder.*”³²⁴ âyette geçen وَإِيتَاءِ fiili, mef'ûlu olan ذِي الْقُرْبَى'ya izafe edilmiştir. Fâili ise mahzûf هو zamiridir.

Mastarın fâili'nin mahzûf olmasının sebebine gelince; fiil, fâili ile birlikte cümledir. Cümlelerin mutlaka bir müsnedun ileyhe ihtiyacı vardır. Fiilin fâili olması gerekir ki cümle oluşsun. Mastar ise fâili ile beraber cümle olmayıp, cümlelerin bir parçası olur. Bundan dolayı fiil gibi değerlendirilmez.

³¹⁹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, IV, 2048.

³²⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, V, 2258; Şerîf, *a.g.t.*, s. 126-127.

³²¹ 30/ Rum Süresi 2-3.

³²² 41/Fussilet, 49.

³²³ 21/Enbiya, 73.

³²⁴ 16/Nahl, 90.

Kûfe ekolüne göre ise, mastar, kendi mef'ûluna izafe edildiği zaman, fâil muzaf olan bir kelimede gizli bir zamir olur. Kûfeliler görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:

325

1. Müştak isimlerde ve zarflarda fâil, nasıl gizli bir zamir olarak geliyorsa, mastarda da durum aynıdır.

2. Mastar, fiile te'vil edilmiştir. Basra ve Kûfe arasında ittifak edilen husus, müştak tevil edilen kelimeler içerisinde zamir bulundurmaktadır. Öyleyse mastarda içerisinde zamir bulundurur.

5.3.8. Müştak İsmi Munfasıl Zamiri Fâil Olarak Merfû Yapması

Müştak olan isim, kendisinden sonra gelen zamiri merfû yapıp yapmaması konusunda her iki ekol ihtilâf vardır. Basra ekolüne göre; zamir merfû olup, müştak ismin fâilidir. Kûfe ekolüne göre ise bu zamir, müahher mübteda olmaktadır.

Basra ekolüne göre; müştak bir isim kendisinden sonra gelen bir ismi merfû yapıp, kendisine fâil yaptığı gibi zamirde merfû yapıp kendisine fâil yapar. أَقَاتَمُ أَنْتَ örneğinde müştak olan قَاتَمُ mübtedadır. Munfasıl zamir olan أَنْتَ, fâil olup sedde mesedde haber olmaktadır. İkinci bir görüşe göre; zamir mübteda müahhar olup, müştak isim de haber olur.³²⁶ Basralılar bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir;³²⁷

1. عَرَاغِبُ أَنْتَ عَنْ إِلَهِي يَا إِبْرَاهِيمُ. “Ey İbrahim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun?”³²⁸ âyetinde geçen رَاغِبُ kelimesi müştak olup mübtedadır. Munfasıl zamir olan أَنْتَ onun fâili olarak haberin yerine geçmiştir.

2. Şâir'in;

خَلِيلِي مَا وَافٍ بِعَهْدِي أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ

“ Ey iki dostum, ilişkimi kestiğim kişiye karşı, benim için tavır koymadığınız müddetçe benim dostluk hakkımı yerine getirmiş olmazsınız.”³²⁹ Beytinde geçen وَافٍ kelimesi müştak olup mübtedadır. Munfasıl zamir olan أَنْتُمْ onun fâili olup haberin yerine geçmiştir.

³²⁵ İbn Hâcib, Ebû Amr Osman, *el-Emali 'n-Nahviyye*, (thk. Musa Benayı), Bağdat 1995, II, 581.

³²⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, III, 204.

³²⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, III, 255.; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, II, 898.

³²⁸ 19/Meryem, 46.

³²⁹ Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî*, Daru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut t.y., II, 898.

3. Diğer bir Şâir'in;

فَمَا بَاسٍ خَيْرًا وَلَا دَافِعٌ أَدَى مِنْ النَّاسِ إِلَّا أَنْتُمْ الدَّارِمُ

“ Siz *ed-Dârim* ailesi dışında, ne hayrı genişçe yapan, ne de insanlardan eziyeti def eden var.”³³⁰ Beytindeki بَاسٍ kelimesi müştak olup mübtedadır. Munfasıl zamir olan أَنْتُمْ onun fâili olup haberin yerine geçmiştir.

Ortaya konulan örneklerde her ne kadar bazıları müştak ismi mükaddem haber, munfasıl zamiride mübteda yapmışlarsa da bu doğru değildir. Çünkü mübteda'nın hakkı başta gelmektir. Aynı şekilde haberinde hakkı mübtedadadan sonra gelmektir. Yani kelimada asıl olan takdim ve tehirin olmamasıdır.³³¹

Kûfe ekolüne göre ise, müştak olan bir ismin munfasıl zamiri fâil olarak merfû yapması caiz değildir. Çünkü müştak isim mükaddem haber olup, munfasıl zamirinde muahhar mübteda olması gerekir. Kûfeliler bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir;³³²

1. Hz. Peygamberin Varaka b. Nevfel'e söylediği, يَ أَوْ مُخْرِجِيْ هَمْ sözünde³³³ مُخْرِجُونَ harfini şeddeli okuması mukaddem haber olduğunun işaretidir. Çünkü onun aslı مَخْرُجُونَ şeklinde olup, Muttasıl zamir olan وَ harfî fâil olur ve munfasıl هَمْ zamiride muahhar mübteda olur. Şâyet هَمْ fâil olmuş olsaydı, هَمْ أَوْ مُخْرِجِيْ هَمْ şeklinde telaffuz edilirdi.

2. Munfasıl zamir, kendisiyle âmili arasında bir fasıl olmaksızın fâil olamaz. أَنْتَ Bu örnekte أَنْتَ munfasıl zamiri fâil olmuştur. Çünkü kendisiyle âmili olan قَائِمٌ إِلَّا kelimesi arasına “إِلَّا” istisna edatı fasıl olarak girmiştir.

3. Munfasıl zamiri fâil yaptığımızda, zamirin dönmesi gereken bir merci olması gerekir. Şâyet biz munfasıl zamiri, müştakta var olan bir zamire döndürecek olursak bu durumda dönderilen zamir, fâil olup haberin yerine geçmez ve munfasıl zamir de fâil olmaktan çıkmış olur. Diğer taraftan müştak isimde zamir yoksa bu durumda da muttasıl zamir getirilebilecekken munfasıl getirmek caiz olmaz.

³³⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, III, 255.

³³¹ el-Enbârî, *a.g.e.*, I, 35.

³³² Şerîf, *a.g.t.*, s. 214.

³³³ el-Buhari, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sâhihi'l-Muhteser min Umûri Resulillah*, Beyrut, t.y. s. 12.

5.4. Naib-i Fâil

Kendisinden önce gelen meçhul ve tam fiil veya şibh-i fiilin isnad edildiği sarîh veya müevvel merfû isme denir.³³⁴

5.4.1. Nakıs كانın Meçhul Kalıbında Gelmesi

كان nâkıs³³⁵ olduğu zaman, meçhul kalıbında gelip gelmemesi konusunda ihtilâf vardır. Basralılara göre كان nakıs fiil olduğunda meçhul kalıbında gelmesi uygun olmazken, Kûfeliler gelebileceği görüşündedirler.³³⁶

Basralılar, كان nakıs fiil olduğundan isim cümlelerinin başına gelen bir fiil olmuştur. Hakiki anlamda fâili ve mef'ûlû yoktur. Hakiki anlamda fâili ve mef'ûlû olmadığı için fâilin yerine geçen naib-i fâil'in olması düşünülemez.³³⁷ Basralılar bu görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:

1. كان hakiki bir fiil değildir.

2. Fâilin yerine geçen naib-i fâildir. Haber ise cümle şeklinde gelebilir ki cümle olan bir ifade de cümle içerisinde fâil olarak gelmez.

Kûfelilere göre, كانın meçhul kalıbıyla gelmesi caizdir. Nitekim el-Ferrâ'ya göre, كان زيد أخاك denildiği gibi كَيْنَ أَخُوكَ şeklinde de ifade edilebilir.³³⁸

5.4.2. Müfret Haberin كان ye Naib-i Fâil Olması

Nakıs olan كان meçhul olduğu zaman, haberinin durumu konusunda ihtilâf edilmiştir. Basralılar müfret olan haberin naib-i fâil olmasını men etmişler. Kûfeliler ise müfret olan haberin naib-i fâil olacağını söylemişlerdir.

Basralılara göre, كان meçhul olduğunda müfret olan haber naib-i fâil olmaz. Örneğin كَيْنَ قائم cümlesinde قائم kelimesinde bulunan zamirin döneceği lafız mevcut değildir. Çünkü zamirin döneceği lafız كانın asıl fâili olan زيد olup, o da hazif edilmiştir. كَيْنَ قائم أبوه cümlesinde ki أبوه kelimesinde bulunan zamirin de döneceği lafız bulunmaz. Zira zamirin döneceği lafız, كانın ismi olan زيد kelimesidir. O da hazif

³³⁴ Uzun, Taceddin, *a.g.e.*, s.104.

³³⁵ Merfû ile (ismiyle) manası tamam olmayıp, mensuba (habere) ihtiyacı olan fiil. Bkz. Uzun, Taceddin, *a.g.e.*, s. 105.

³³⁶ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 137.

³³⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 1325.

³³⁸ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 137; Şerîf, *a.g.t.*, s. 136.

edilmiştir. Ancak كَيْنَ رَجُلٍ قائم denilmesi caizdir. Çünkü قائم kelimesinde bulunan zamirin döndüğü lafız mevcuttur ki oda رجل dür. ³³⁹ Bu konuda Basralılar şu delilleri zikretmişlerdir.³⁴⁰

1. Müfret olan haberin naib-i fâil olması caiz değildir. Örneğin كان زيد أخاك cümlesinde زيد ve الأخ lafızları, mübteda ve haberde olduğu gibi biri diğerinin yerini tutmaz. O zaman زيد lafzının hazif edip, haberi yalnız getirmek caiz olmaz.

2. Haber, mübtedaya isnad edilip ona ma'mûl olmuştur. كان meçhul olduğu zaman, naib-i fâil isnad edilmesi gerekir ki buda caiz değildir. ³⁴¹

Kûfe ekolüne göre ise,³⁴² كان fiili, meçhul olduğunda, müfret haber, كان'nin isminin yerine geçmesi caizdir. كَيْنَ قائم demek caiz olduğu gibi أبوه كَيْنَ قائم şeklinde demekte caizdir. Ancak كَيْنَ قائم demenin yani müfret olan haberin, ismin yerine geçmesinin caiz olabilmesi için زيد lafzını رجل veya كَيْنَ lafzını yerine geçirmesi gereklidir. Çünkü قائم isim olarak kabul edildiği zaman, câmid isim olup zamirden kurtulmuş olacaktır. Zira câmid isim zamir taşımamaktadır. ³⁴³

Bu konuda birçok nahivci Basralıların görüşünü desteklemektedir. Ayrıca Kûfe ekolünün kıyas ile delil getirmeye çalışmalarını el-Ferrâ; “*Arap kelimada örneği olmamasıyla beraber kıyas ile bunu yapıyoruz.*” ³⁴⁴ sözü Basralıların görüşünü güçlendirmektedir.

5.4.3. Zarfın Naib-i Fâil Olması

Fiil, meçhul fiil olduğunda, fâilin yerine mef'ûl, naib-i fâil olarak geçer. Mef'ûl zarf olduğunda, naib-i fâil olabilmesi konusunda Basralılar, mutasarrıf ve muhtas olmayan zarfların fâilin yerine geçmelerinin caiz olmadığını söylemektedirler. Kûfeliler bütün zarfların fâilin yerine naib-i fâil olarak geçebileceğini söylemektedirler.

Basralılar görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.³⁴⁵

³³⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, III, 266.

³⁴⁰ Şerîf, *a.g.t.*, s. 144.

³⁴¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 130.

³⁴² Sabbân, *a.g.e.*, II, 70.

³⁴³ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 137.

³⁴⁴ Şerîf, *a.g.t.*, s. 144.

³⁴⁵ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, VI, 259.;

Mutasarrıf olmayan zarf, mutlak zarfiyet anlamında olup zarfiyetin dışında kullanılmayan ve kendisine eklenen âmillerden dolayı da i'râb bakımından değişmeyen zarflardır. Bu zarflar: *عند, إذا, منذ, إذ* gibi harf olanlar ile *سَحَر, ضَحَى, عَثَمَ, صَبَّاح, مساء* gibi isim olanlardır. Şâyet bunlardan zamanın parçası olan bir günün tamamı edilmese ve bunlar nekire olurlarsa o zaman fâilin yerine geçerler. *سِيرَ عَلَيْهِ سَحَرٌ مِنَ الْأَسْحَارِ* örneğinde *سَحَرٌ* nekire bir zarf olup naib-i fâil olmuştur.

Belirsiz olan zarflar ise mubhem olan zarflardır. *جُلِسَ مَكَانٌ* (mekana oturuldu) ve *سِيرَ وَقْتُ* (Vakit geçti) gibi hangi mekan ve hangi zaman gibi belirsizlik taşıyan zarflardır. Bunların fâilin yerine geçebilmesi için belirli olmaları gerekir. *سِيرَ وَقْتُ طَوِيلٌ* (Uzun vakit geçti) örneğinde *وَقْتُ* belirsiz bir zaman iken olduğu *طَوِيل* ile sıfatlanmış ve muayyen (belirli) bir zamana dönüşmüş olup böylece naib-i fâil olmuştur.³⁴⁶ Basralılar, bu görüşlerine şöyle yorum getirmişlerdir.³⁴⁷

1. Zarf, fâilin yerine geçtiği vakit merfû olması gerekir. Mutasarrıf olmayan zarflar, i'rab değişikliği kabul etmediklerinden dolayı onların fâilin yerine geçmesi uygun olmaz.

2. Fiilde mazi, muzari veya şimdiki zaman durumundan biri bulunur. Fâilde belirlilik olması gerekir. Belirsiz olan zarflar ise belirlilik faydası vermediğinden dolayı fâilin yerine geçmesi uygun değildir.³⁴⁸

Kûfe ekolüne göre ise, mutasarrıf ve belirsiz olan zarfın fâilin yerine geçmesi caizdir.

5.4.4. Cümlelerin Meçhul *فعل* Fiiline Naib-i Fâil Olması

Meçhul fiilden sonra gelen cümlelerin durumu konusunda ihtilâf vardır. Basralılar, cümlelerin meçhul fiile naib-i fâil olamayacağını söylerken. Kûfeliler ise cümlelerin meçhul fiile naib-i fâil olabileceğini ifade etmişlerdir.

Basralılar, “*Cümle, meçhul fiilin naib-i fâili olamaz. Naib-i fâil bir zamir olup cümlelerin mefhumundan anlaşılır.*” şeklindeki görüşlerini destekleyen şu delilleri zikretmişlerdir.³⁴⁹

³⁴⁶ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, I, 417.

³⁴⁷ Şerîf, *a.g.t.*, s. 148.

³⁴⁸ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, I, 147.

³⁴⁹ Şerîf, *a.g.t.*, s. 148.

1. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ “Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslah edicileriz!” derler.”³⁵⁰ âyetinde قِيلَ fiilinin naib-i fâili, zamir olup, cümlenin mefhumundan anlaşılan قول sözcüğüne dönmektedir.

2. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ “Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.”³⁵¹ âyetinde bulunan قِيلَ fiilinin naib-i fâili zamir olup, cümlenin mefhumundan anlaşılan قول sözcüğüne dönmektedir.

Kûfe ekolüne göre ise, cümle naib-i fâil olabilir. Nitekim yukardaki birinci âyette geçen قِيلَ fiilinin naib-i fâili, لَا تُفْسِدُوا cümlesidir. İkinci âyette ise قِيلَ fiilinin naib-i fâili, آمِنُوا cümlesidir.³⁵²

Bu konuda naib-i fâil, cümle ve içeriğinin anlamıdır. Cümlenin kendisi olmadığı için cümle naib-i fâil olamaz görüşünde olan Basralılar tercih sebebi olmuştur.

5.4.5. أعطى Fiilinin İkinci Mef'ûlünün Naib-i Fâil Olması

أعطى fiili meçhul olduğu zaman, iki mef'ûlünden birisi naib-i fâil olur. Basralılar, birinci mef'ûlün naib-i fâil olması tercih edilir derken Kûfeliler, Birinci mef'ûl, marife olurda ikinci mef'ûl nekire olursa marife olan birinci mef'ûl, naib-i fâil olması tercih edilir. Şâyet her iki mef'ûlde marife olursa birinci veya ikinci mef'ûlün naib-i fâil olması arasında hiçbir fark yoktur demişlerdir.³⁵³

Basralılar, bu konu ile ilgili şu delilleri zikretmişlerdir:³⁵⁴

1. وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ “nefislerse kıskançlığa hazırlana gelmiştir.”³⁵⁵ âyette geçen أُحْضِرَ fiili'nin ikinci mef'ûlu olan الْأَنفُسُ naib-i fâil olmuştur. Âyetin aslı ise, أُحْضِرَ اللَّهُ الشُّحَّ الْأَنفُسَ.

2. أُعْطِيَ زَيْدٌ عَمْرًا (Zeyde Amr verildi) cümlesinde birinci mef'ûlu naib-i fâil yaparsak, veren ve verilen arasında bir karışıklığa sebep olacağı için bu durumlarda

³⁵⁰ 02/Bakara, 11.

³⁵¹ 02/Bakara, 13.

³⁵² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, VI, 259.; Şerîf, *a.g.t.*, s. 149.

³⁵³ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1329.

³⁵⁴ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1329. Şerîf, *a.g.t.*, s. 152.

³⁵⁵ 04/Nisa, 128.

ikinci mef'ûlün naib-i fâil olması gerekir. Fakat أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا (Zeyde Dirhem verildi) cümlesinde verilenin dirhem olması bilindiği için birinci mef'ûlün naib-i fâil olması caizdir.

3. أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا cümlesinde, دِرْهَمٌ naib-i fâil olur. Bu da زيد ile beraber bir anlam ifade eder.

Yine Basralılara göre, iki mef'ûl marifetlikte veya nekirelikte eşit olduğunda veya birinci mef'ûl nekire olup ikinci mef'ûl de marife olursa, bu durumda birinci mef'ûl ün naib-i fâil olması gerekir.³⁵⁶

1. Mana bakımından birinci mef'ûl fâil olur. أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا cümlesinde verilen زيد, verilen şey ise دِرْهَمٌ dir.

2. Lafız bakımından birinci mef'ûl, fâile daha yakındır. Yukarıdaki örnekte birinci mef'ûl olan زيد'din mertebesi دِرْهَمٌ den daha önceliklidir.

Kûfe ekolüne göre, birinci mef'ûl marife, ikinci mef'ûl nekire olursa ikinci mef'ûl ün naib-i fâil olması أُعْطِيَ دِرْهَمٌ زَيْدًا örneğinde olduğu gibi uygun değildir. Şâyet, iki mef'ûl de eşit olursa, o zaman naib-i fâil olma konusunda iki mef'ûl de aynı konumdadır.³⁵⁷ Kûfeliler görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır.³⁵⁸

1. Arapların genel uygulamasında ikinci mef'ûl marife olup, birinci mef'ûl nekire olduğunda birinci mef'ûlün naib-i fâil olması uygun görülmemiştir. Asıl olan marifenin naib-i fâil olmalıdır.

2. İsim cümlelerinde Mübteda marife olup haberi nekiredir. Marife olan mübteda nasıl önde gelmesi gerekiyorsa iki mef'ûl bir araya geldiğinde de marife olanın naib-i fâil olması uygun olur.

3. Mübteda ve haberin başına كَانَ ve kardeşleri geldiği zaman, nasıl ki marife كَانَ'nin ismi olup merfû oluyorsa أُعْطِيَ fiili'nin de marife olan mef'ûlü naib-i fâil olur.³⁵⁹ Bu konuda Basra ekolünün görüşü öne çıkmaktadır.

³⁵⁶ Şerîf, *a.g.t.*, s. 150.

³⁵⁷ Müberrid, *a.g.e.*, IV, 51.

³⁵⁸ Cürçani, *el-Muktesid*, I, 351.

³⁵⁹ Sabbân, *a.g.e.*, II, 67.

5.4.6. Mef'ûlün bih Varken Başka Mef'ûlün Naib-i Fâil Olması

Mef'ûlün bihi; mastar, zarf, câr ile mecrur bir arada bulunurlarsa hangisinin naib-i fâil olacağı konusunda ihtilâf vardır. Basralılar, Mef'ûlün bih varken, bunun dışındakilerin naib-i fâil olmasını caiz görmemişlerdir. Kûfeliler ise, Mef'ûlün bih ile diğerleri arasında naib-i fâil olma hususunda bir fark yoktur.³⁶⁰

Basralılar görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:³⁶¹

1. Mef'ûlün bih fâilin ortağıdır. Çünkü fâil hakikatte fiilin oluşmasını sağlayan kelimedir. Mef'ûlün bih ise fiili kabullenen ve gerçekleşmesine olanak sağlayandır. Öyleyse fâilin yokluğunda onun yerini Mef'ûlün bihin alması gerekir.

2. Fiil ve fâilin, mensubatlardan ilk isteyeceği şey Mef'ûlün bihtir. Bundan dolayı fâilin yokluğunda naib-i fâil Mef'ûlün bih olmalıdır.

3. Bazen mef'ûl, lafzen fâil olur. ماتَ زيدٌ (Zeyd öldü) örneğinde hakikatte زيدٌ fâil değil, belkide Mef'ûlün bihtir. Çünkü ölümü gerçekleştiren zeyd olmayıp ölümün gerçekleştiği zeyd'tir. طلعت الشمسُ (Güneş çıktı) örneğinde de الشمسُ kelimesi hakikatinde fâil değil, Mef'ûlün bihtir. Çünkü hakikatinde Güneş çıkarılındır. Bundan dolayı Mef'ûlün bih'in naib-i fâil olması gerekir.³⁶²

Kûfe ekolüne göre, bir kelimada Mef'ûlün bihin yanısıra mastar, zarf ve car ile mecrurun da naib-i fâil olmaları caizdir. el-Ahfeş'e göre mastar, zarf veya car ile mecrurun naib-i fâil olabilmeleri için Mef'ûlün bihden önce gelmeleri gerekir. ضَرَبَ الضَّرْبُ الشديدَ زيدًا (Zeyde Şiddetli bir vuruş vuruldu.) örneğinde mastar olan الضَّرْبُ Mef'ûlün bih olan زيدًا 'den önce geldiğinden dolayı naib-i fâil olmuştur. ضَرَبَ اليومانَ زيدًا örneğinde ise اليومان zarf olup, Mef'ûlün bih زيدًا 'den önce gelmesinden dolayı naib-i fâil olmuştur.³⁶³ Kûfeliler, bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir:³⁶⁴

1. وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ “İşte biz mü'minleri böyle kurtarıyoruz.”³⁶⁵ Amr b. Âsım kıraatına göre; âyette geçen نُجِّي kelimesi şeklinde okunmuştur. نُجِّي kelimesinde mevcut

³⁶⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmil*, VI, 242.

³⁶¹ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 77; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmil*, VI, 243.

³⁶² Şerîf, *a.g.t.*, s. 163.

³⁶³ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 77.

³⁶⁴ Şerîf, *a.g.t.*, s. 165-166.

³⁶⁵ 21/Enbiya, 88.

olan zamir, naib-i fâil olmaktadır. Çünkü الْمُؤْمِنِينَ mansub okunduğu için naib-i fâil olmadığı açıktır. Âyetin takdiri şöyledir; نُجِّي النَّجَاحَ الْمُؤْمِنِينَ.

2. لِيُجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. “çünkü (Allah) her kavme, kazandıklarının karşılığını verecektir.”³⁶⁶ Cafer kıraatine göre; âyette geçen قَوْمًا kelimesi mef’ûl-ü bih olmasına rağmen, بِمَا car ile mecrur olup naib-i fâil olmuştur.

3. Cerîr b.Atîye’nin;

وَلَوْ وَلَدْتُ فُقَيْرَةً جَرَوُ كَلْبٍ لَسُبُّ بِذَلِكَ الْجَرَوِ الْكِلَابَا

“Şayet Kufeyre, köpek yavrusu doğursaydı

O yavru köpek ile köpekler sövülecekti.”³⁶⁷ Beytinde geçen الْكِلَابَا kelimesi Mef’ûlün bih olmakla beraber, بِذَلِكَ car ile mecrur olup, سُبُّ fiiline naib-i fâil olmuştur.³⁶⁸

4. Şâir’in;

وَأِنَّمَا يُرْضِي الْمُنِيبُ رَبَّهُ مَادَامَ مَعْنِيًا بِذِكْرِ قَلْبُهُ

“Tevbe eden, ancak kalbi zikre önem verdiği sürece rabbini hoşnut eder.”³⁶⁹

Beytinde geçen قَلْبُهُ kelimesi Mef’ûlün bih olmakla birlikte بِذِكْرِ car ile mecrur olup, مَعْنِيًا ismi, naib-i fâili olur.

5. Diğer bir Şâir’in;

لَمْ يُعَنَّ بِالْعِلْيَاءِ إِلَّا سَيِّدًا وَلَا شَفَىٰ ذَا الْعَيِّ إِلَّا ذُو هُدَىٰ

“Yüksek mertebelerle ancak efendi olan ilgilenir,

Sapkına da ancak doğru yolda olan şifa verir.”³⁷⁰ Beytinde geçen سَيِّدًا kelimesi mef’ûlün bih olarak gelmekle beraber, بِالْعِلْيَاءِ car ile mecrur olup, يُعَنَّ fiiline naib-i fâil olmuştur. Bu konuda Kûfelilerin görüşü ağırlık kazanmaktadır.

³⁶⁶ 45/Câsiye, 14.

³⁶⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 397.

³⁶⁸ er-Radî, *a.g.e.*, I, 214.

³⁶⁹ el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh*, I, 291.

³⁷⁰ Şerîf, *a.g.t.*, s. 167..

5.5. Kane ve Benzerlerinin İsmi

5.5.1. كَانَ ve Kardeşlerinin İsmi'nin Âmili

Kَانَ ve kardeşlerinin ismi merfû olup ve bu merfûluğu yapan âmil konusunda ihtilâf vardır. Basralılar, ismi merfû yapan âmilin كَانَ ve kardeşleri olduğunu söylerken, Kûfeliler ise ismin merfû olması ibtidâilikten olduğunu ifade etmişlerdir.³⁷¹

Basralılar, fiil nasıl ki fâilini merfû, mef'ûl'ünü mansub yapıyorsa, كَانَ ve kardeşleri de ismini merfû haberini mansub yapmaktır. Basralılar görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:³⁷²

1. Merfû muttasıl ve mansub zamirler, kendi âmillerine bitişirler. كَانَ ve kardeşleri şâyet âmil olmasalardı, kendilerine merfû ve mansub zamir bitişmezdi. كُنَّاھُمْ , فَمَنْ يَكُونُھُمْ , إِذَا لَمْ نَكُنْھُمْ örneklerinde olduğu gibi.

2. Fâil, müsnedü ileyhi olup, âmili olan fiil kendisinden önce gelir. كَانَ'nin ismi de müsnedün iley olup, كَانَ kendisinden önce gelmiştir.

3. Fiillerin alametleri كَانَ ye bitişirler. سوف يكون , سيكون , قد كان örneklerinde olduğu gibi.

4. كَانَ'nin çekim kiplerinin olması, fiil olduğunun bir göstergesidir. كان , يكون , كن örneklerinde olduğu gibi.

Kûfe ekolüne göre كان den sonra gelen isim, كان ile merfû olmaz. Bu isim, كان eklenmeden önce ibtidâ ile merfû olmuştur ve bu merfûluk değişmeyip aslı üzerinde kalmıştır. كان زَيْدٌ örneğinde زَيْدٌ kelimesi aslında mübteda olup haber ile merfû olmuştu. Mübteda iken neyle merfû olmuş ise bu durum devam etmektedir. İsim cümlesinde قائم şeklinde merfû iken, كان 'nin haberi olduğunda ise كان ile mansub olmuştur.³⁷³

Burada Basralılar getirmiş oldukları delillerden dolayı öne çıkmaktadır. Kûfelilerin كان isminin âmili değilken haberinin âmilidir demeleri bir çelişkidir.

³⁷¹ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, III, 1146.

³⁷² Şerîf, *a.g.t.*, s. 222.

³⁷³ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, IV, 115.

5.5.2. كَانْ 'nin Haberinin Ma'mûlû كَانْ 'nin İsminden Önce Gelip Gelmemesi

كَانْ ve kardeşlerinin haberi'nin ma'mûlû isminden önce gelip gelmemesi konusu ihtilâfıdır. Kûfeliler, كَانْ ve kardeşlerinin haberinin ma'mûlûnû isminden önce gelmesini caiz görmüşlerdir.³⁷⁴

Basralılar, كَانْ 'nin haberi'nin ma'mûlû كَانْ 'nin isminden önce gelmesini kabul etmemişlerdir. Kûfeliler görüşlerini şöyle yorumlamışlardır: كَانْ 'nin ismi mahzuf olan zamirdir. Zarureten şiirde gelebilir.

Kûfe ekolüne göre, كَانْ 'nin haberi'nin ma'mûlû, her durumunda isminden önce gelebilir. Bu görüşe delil olarak şunları zikretmişlerdir:³⁷⁵

1. Ferazdak'ın;

قَنَافُذُ هَدَّاجُونَ حَوْلَ بُيُوتِهِمْ بِمَا كَانُوا إِيَّاهُمْ عَطِيَّةً عَوْدًا

“Onlar kirpiller gibidirler. İhanet yapmak istedikleri kişilerin evlerinin etrafında geceleri yavaş yavaş yürürler. Bunu A'tiye onları alıştırmıştır.” Şiirinde geçen عَطِيَّةُ kelimesi كَانْ 'nin ismi, عَوْدًا kelimesi ise heberidir. إِيَّاهُمْ kelimesi عَوْدًا 'nin mef'ûlû yani ma'mûlû olur. Görülüyor ki كَانْ 'nin haberi zarf ve car mecrur olmadığı halde, isminden önce gelmiştir.³⁷⁶

Kûfelilerin delili her ne kadar şiir ile sınırlı kalmışsa da, Basralıların görüşünden güçlüdür.

5.5.3. لَدُنْ Edatından Sonra Gelen غَدوة Kelimesi Konusunda İhtilâf

لَدُنْ edatından sonra gelen غَدوة kelimesi'nin i'râbı konusunda ihtilâf edilmiştir. Basralılar, لَدُنْ 'den sonra gelen غَدوة kelimesinin mansub veya mecrur olabileceğini ifade ederken Kûfeliler ise, merfû olduğunu illeri sürmüşlerdir.

Basra ekolüne göre, غَدوة kelimesi ittifak ile mansub okunur. Kıyasi olarak mecrur okuna bilir. غَدوة kelimesi mansub olarak üç yerde gelir. 1- Temyiz durumunda 2- Mef'ûlûn bihe benzeme durumunda. 3- كَانْ 'ye haber olma durumunda.³⁷⁷

³⁷⁴ ez-Zebdî, a.g.e., s. 133.

³⁷⁵ ez-Zebdî, a.g.e., s. 133.

³⁷⁶ el-Ezheri, Şerhu't-Tasrîh, I, 195.

³⁷⁷ ez-Zebdî, a.g.e., s. 72.

Kûfe ekolüne göre, غُدوة kelimesi لَنْ den sonra geldiğinde, hazif edilmiş كَانَ'nin ismi olarak merfû olmaktadır.³⁷⁸

5.5.4. كَانَ'nin Haberi Müennes Olup İsimden Önce Geldiğinde İsmin Müennes Oluşu

Kَانَ'nin ismi ve haberi müzekker olduğunda كَانَ'nin kendisi de müzekker olur. Yalnız كَانَ'nin ismi müzekker, haberi de müennes olunca كَانَ'nin hangi durumda geleceği ihtilâf konusu olmuştur. Basralılara göre, كَانَ'nin müennes gelmesi caiz değildir. Kûfelilere göre; şartlı olarak كَانَ'nin müennes gelmesi caizdir.³⁷⁹

Basra ekolüne göre, müzekker bir ismin haberi müennes olursa, fiil müennes kalıbında gelmez. Ancak zarureten dolayı şiir de gelmesi caizdir.³⁸⁰

Kûfe ekolüne göre ise, müzekker ismin haberi müennes olursa, fiilin müennes olarak gelmesi caizdir. Bunun gerçekleşmesi için bazı şartlar vardır.

- 1- Bu durum sadece كَانَ de geçerlidir.
- 2- كَانَ'nin haberi müennes olmalıdır.
- 3- كَانَ'nin müennes olan haberi isimden önce gelmelidir.

Arapların kullana geldikleri şu örnekte, *Allahın vermesi güzel bir adet olmuştur* “كَانَتْ عَادَةُ حَسَنَةً عَطَاءُ اللَّهِ تَعَالَى” görüldüğü ki عَادَةُ müennes olduğundan dolayı كَانَ fiili كَانَتْ şeklinde müennes olarak gelmiştir. Kûfeliler, bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir.

1. ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ. “Sonunda onların manevraları, “Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz (O’na) ortak koşanlar değildik” demelerinden başka bir şey olmayacaktır.”³⁸¹ âyette geçen كَانَ'nin haberi فِتْنَتُهُمْ kelimesi olup müennes olduğundan dolayı كَانَ fiili müennes تَكُنْ şeklinde gelmiştir.

2. Şâir Â'sa'nın;

وَقَدْ خَابَ مَنْ كَانَتْ سَرِيرَتُهُ الْغَدْرُ

³⁷⁸ ez- Zebdî, a.g.e., s. 72.

³⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-İrtişâf*, II, 737.

³⁸⁰ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, VI, 188.

³⁸¹ 06/En'am, 23.

“İçinde ihanet sırrı olan, hayal kırıklığına uğramıştır.” Beytinde geçen الْغَدْرُ kelimesi كَانَ'nin ismi ve müzekker olup سَرِيرَتُهُ kelimesi ise müennes olup haberdir. Haber müennes olduğundan dolayı كَانَ fiili كَانَتْ şeklinde müennes olarak gelmiştir.³⁸²

3. Lebid b. Rabiâ'nın;

فَمَضَى وَقَدَّمَهَا وَكَانَتْ عَادَةً مِنْهُ إِذَا هِيَ عَرَّدَتْ إِقْدَامَهَا

“Yabani eşek dişi eşeği önüne atarak geçti. Bu dişinin yolda saptığında, erkeğin yaptığı adeti idi.” Beytinde geçen إِقْدَامُهَا kelimesi كَانَ'nin ismi olup müzekkerdir. عَادَةً ise müennes haberdir. Haber müennes olduğundan dolayı كَانَ fiili كَانَتْ şeklinde müennes olarak gelmiştir.³⁸³

4. Diğer bir Şâir'in;

أَرِيدَ بِنِ مَصْبُوحٍ، فَلَوْ غَيْرُكُمْ جَنَى غَفَرْنَا، وَكَانَتْ مِنْ سَجِيَّتِنَا الْغَفْرُ

“Ey Zeyd b. Masbûh! Eğer sizden başkası cinayet işleseydi, af edecektik.

Af etmek bizim tabiatımızda var olan özelliktir.” Şiirinde geçen الْغَفْرُ kelimesi كَانَ'nin ismi olup müzekkerdir. مِنْ سَجِيَّتِنَا haber olup müennestir. Haber müennes olduğundan dolayı كَانَ fiili كَانَتْ şeklinde müennes olarak gelmiştir.³⁸⁴

Kûfe ekolü, âyet ve şiirlerden getirmiş oldukları deliller ile görüşlerini desteklemişlerdir. Özellikle haberin müennesliğinden dolayı كَانَ'nin müennes olmasını bazı şartlara bağlamaları ve âyeti kerimde zarureten bahs edilemeyeceği gibi düşünceleri onların görüşlerini öne çıkarmaktadır.

5.6. İnne ve Kardeşlerinin Haberi

5.6.1. İَنَّ ve kardeşleri'nin Haberinin Âmili

Fiile benzeyen harflerden İَنَّ ve kardeşleri, ismini mansub haberini merfû yaparlar. İhtilâf konusu ise İَنَّ ve kardeşleri'nin haberlerini merfû yapan âmilin ne olduğudur. Basralılar İَنَّ ve kardeşleri'nin haberini merfû yapan âmilin bu edatların

³⁸² İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 111.

³⁸³ Şerîf, *a.g.t.*, s. 75. ;

³⁸⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl*, VI, 187.

kendileri olduğunu söylerken; Kûfeliler ise إِنَّ ve kardeşleri'nin haberini merfû yapan âmilin önceden ne ile merfû ise o durum üzerinde kaldığını iddia etmektedirler.³⁸⁵

Basralılar bu konudaki görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir.

إِنَّ ve kardeşleri fiile lafzen, manen benzedikleri için fiilin görevlerini yapmaktadırlar. إِنَّ ve kardeşleri fiile beş yönden benzemektedirler.³⁸⁶

1. Fiil veznindedirler. Fiillerin vezinleri ise üç, dört, beş ve altı harflidirler. إِنَّ , إِنَّ ve kardeşleri fiile beş yönden benzemektedirler.³⁸⁶

2. Mazi fiil, feth üzerine mebnî olduğu gibi, إِنَّ ve kardeşleride feth üzerine mebnidirler. ضَرَبَ mazi fiili olup feth üzerine mebnidir. إِنَّ'de üç harfli olup feth üzerine mebnî olmuştur.

3. Fiil fâile ihtiyaç duyduğu gibi إِنَّ ve kardeşleride isme ihtiyaç duyarlar. ضَرَبَ إِنَّ, isim ve haber almıştır. إِنَّ زَيْدًا قَاتَمَ cümlesinde ise إِنَّ, isim ve haber almıştır.

4. Nûnu vikaye fiillere eklendiği إِنَّ ve kardeşlerine de eklenir. Fiile örnek أَعْطَانِي ve kardeşlerinden olan إِنْنِي ve إِنْنِي örneklerinde de nûnu vikaye eklenmiştir.

5. إِنَّ ve kardeşlerinde fiil manası vardır. إِنَّ ve أَنْ tahkik, كَأَنَّ teşbih, لَكِنَّ istidrak, لَعَلَّ temenni ve لَعَلَّ terecci manaları fiillerde var olan anlamlardır.

إِنَّ ve kardeşlerinin fiile benzemesi, fiilin yaptığı ameli yapmasını gerektirmiştir. Nasılki fâilini merfû yapar, mef'ûlünüde mansub yapıyorsa إِنَّ ve kardeşleri de ismini mansub, haberini merfû yapmaktadırlar. Ancak fiil asıl إِنَّ ve kardeşleri ise fer'i'dir. Hiçbir zaman fer'i, aslın yerini tam manasıyla tutmaz.³⁸⁷

Kûfe ekolüne göre; إِنَّ ve kardeşleri'nin haberini merfû yapan âmil, ilkten konulmuş olan hükümdür. Yani إِنَّ ve kardeşlerinin ismi ve haberi aslında mübteda ve haberdî. Mübtedayı merfû yapan âmil haber, haberi merfû yapan âmil de mübtadadır. إِنَّ

³⁸⁵ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 166.

³⁸⁶ el-Enbârî, *a.g.e.*, I, 176-178.

³⁸⁷ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 253; Sabbân, *a.g.e.*, I, 250.

ve kardeşlerinin bunlara eklenmesi, eski haberin âmil hükmünü kaldırmamıştır.³⁸⁸ Kûfeliler görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:³⁸⁹

İttifak ile biliniyor ki **إِنْ** ve kardeşleri fiile benzediklerinden dolayı ismini mansub yapmaktadırlar. Eğer **إِنْ** ve kardeşleri fiile benziyorlarsa fiilin ferî'dirler. Ferî asıldan daha zayıftır. Öyleyse **إِنْ** ve kardeşlerinin haberde amel etmemesi gerekir. Şâyet haberde amel ederlerse fiil ile eşit duruma düşerler ki buda caiz değildir. İsim cümlesinde haberi merfû yapan âmil mübtedadır. Öyleyse **إِنْ** ve kardeşleri'nin haberinin âmili bu edatların ismileridir.

İki ekolünde öne sürmüş oldukları kıyasi delilleri incelediğimiz zaman Basra ekolünün daha ikna edici olduğu göze çarpmaktadır. Kûfelilerin söyledikleri **إِنْ** ve kardeşlerinin fiilin ferî olduğundan dolayı sadece isimde amel edebilirler sözü pek tutarlı değildir. Arap edebiyatında sadece bir parçada amel etmek tercih edilmez. Nitekim **إِنْ** ve kardeşlerinin ferî olmasından dolayı fiille aynı olmaması gerektiğini söyleyen Basralılar, daha farklı bir açıdan bakmışlardır.

5.6.2. **إِنْ** Haberini Almadan Önce İsmnin Üzerine Yapılan Atfın Hükmü

إِنْ haberini almadan isminin üzerine atfın yapılması konusunda ihtilâf edilmiştir. Basra ekolü bunun mutlak olarak caiz olmadığını savunmuştur. Kûfe ekolü ise iki görüş belirtmişlerdir. Birinci görüşe göre, mutlak caizdir. İkinci görüşe göre ise bazı durumlarda caiz olduğu yönündedir.³⁹⁰

Basra ekolüne göre, **إِنْ** haberini almadan ismine atf yapılması caiz değildir. Bu ismin zamir veya açık isim olması arasında fark yoktur. **إِنْ** **زَيْدٌ قَائِمَانِ** cümlesinde **إِنْ**'nin ismine atf edilen **زَيْدٌ** kelimesi ibtidâ ile merfû olmuştur.³⁹¹

Kûfe ekolüne göre, **إِنْ** haberini almadan önce isminin üzerine atfın yapılması mutlak olarak caizdir. Yani matuf olan isim, ister zamir olsun, ister açık bir isim olsun fark etmez. Açık isme atfın örneği, **إِنْ زَيْدًا وَعَمْرًا قَائِمَانِ**. Zamire yapılan atfın örneği: **مَنْطَلَقَانِ** **إِنَّكَ وَبَكْرًا**. Kûfeliler, bu görüşlerini şu deliller ile desteklemişlerdir;³⁹²

³⁸⁸ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 166.

³⁸⁹ el-Enbârî, *a.g.e.*, I, 178-180.

³⁹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, II, 47.

³⁹¹ el-Ezherî, *a.g.e.*, I, 226.

³⁹² el-Enbârî, *a.g.e.*, I, 185-195.

1. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *“Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden”*³⁹³ âyeti kerimede geçen الَّذِينَ kelimesi إِنَّ'nin ismidir. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ cümlesi ise إِنَّ'nin haberidir. إِنَّ haberini almadan وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى kelimeleri ismine atıf edilmiştir.

2. إِنَّكَ وَزَيْدًا ذَاهِبَانِ *“Şübhesiz sen ve Zeyd gidicisiniz.”* sözünün Araplar arasında kullanımı meşhurdur. Bu örnekte إِنَّ'nin ismi olan “كَ”ye زَيْدٌ ismi atfedilmiştir. Haberi ise bu atıftan sonra gelmiştir.

3. إِنَّ'nin haberi geldikten sonra isminin üzerine atıf yapılabiliyorsa haber gelmeden de isminin üzerine atfın yapılması caizdir.

4. إِنَّ haberinin âmili olmadığından dolayı fiilin mef'ûl üzerine etkili olduğu kadar, haberinin üzerinde etkili değildir. Bu etkinin güçsüzlüğünden dolayı haber gelmeden isme atfın yapılması caiz olur. Bu konuda Kûfelilerin görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.6.3. إِنَّ'ye Haber Olan Cümlelerin Başında Tenfis (سوف ve س) Harflerine Lâmin Dahil Olması

إِنَّ'ye haber olup başında tenfis harfi bulunan fiil cümlesinin başına لَام harfinin gelip gelmemesi konusunda ihtilâf vardır. Basralılar bu لَام'ın gelmesini caiz görürlerken, Kûfeliler bunu caiz görmezler.

Basra ekolüne göre, إِنَّ'nin haberi olarak gelip başında tenfis harfi bulunan fiil cümlesine “لَام” harfi gelebilir. إِنَّ زَيْدًا لَسَوْفَ يَقُومُ örneğinde إِنَّ'nin haberi يَقُومُ سوف olup başında “لَام” harfi gelmiştir.

لَام harfine içinde bulunulan zaman anlamı yüklenilemez. Çünkü muzari fiilin başında bulunan tenfis harfi geleceğe işaret ederken, لَام şimdiki zaman anlamıyla bozacaktır. Bundan dolayı burada ki لَام hal manasında gelemaz. لَام hakkında üç görüş vardır;³⁹⁴

³⁹³ 02/Bakara, 62.

³⁹⁴ Şerîf, a.g.t., s. 54.

1. lam kasem içindir. *وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى* “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.”³⁹⁵ Ancak kasem lam’ı te’kîd نون ile beraber gelir. Bu âyette geçen سوف harfi, te’kîd نون’un yerine geçmiştir.

2. lam ibtidâ içindir. İbtidâ için olan lam ancak isim ve muzari fiilin önünde gelir. Bu konuyla ilgili olarak لَزِيدٌ مِّنْطَلَقُ cümlesi ile şu âyeti örnek olarak göstermişlerdir; *وَأَنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ* “Şüphesiz Rabbin, kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.”³⁹⁶ Bu âyetle lam’ın ibtidâ için olup cümleyi te’kit etmektedir.

3. Burada ki lam hal için olmayıp te’kîd için olduğundan dolayı إِنَّ’nin haberinin başında tenfîs harfleri ile beraber gelmesine bir mani yoktur.

Kûfelilere göre, إِنَّ’nin haberi tenfîs harfleri ile başlayan fiil cümlesi olduğunda başına lam harfi gelmez. Çünkü lam harfi hâl anlamına işaret ettiğinde, الآن anlamında olur. *إِنَّ زَيْدًا لَّسَوْفَ يَقُومُ* cümlesi *إِنَّ زَيْدًا لَّسَوْفَ يَقُومُ* takdirinde olur ki buda caiz değildir.³⁹⁷

Basralıların âyetlerden delil getirerek görüşlerini desteklemeleri, bu konuda ellerini güçlendirmiştir. Bundan dolayı Basralıların görüşü ağırlık kazanmaktadır.

5.6.4. إِنَّ ve Kardeşlerinin Haberleri Bilinmesinden Dolayı Hazf Edilmesi

إِنَّ ve kardeşleri’nin haberi bilindiği zaman hazf edilip edilmemesi konusunda ihtilâf vardır.

Basralılar göre إِنَّ ve kardeşleri’nin haberi bilindiği zaman bunların isminin nekire veya marife olduğu her iki durumda da haberin hazf edilmesi caizdir. إِنَّ’nin isminin nekire oluşuna örnek, *وَلَدًا* ve *إِنَّ مَالًا*, bu örneklerinde إِنَّ’nin ismi مَالًا olup haberleri mahzuf لنا kelimesidir. إِنَّ’nin isminin Marife oluşuna örnek ise *وَلَدًا* ve *إِنَّ زَيْدًا* cümleleridir. Bu cümlelerde إِنَّ’nin ismi زَيْدًا ve *وَلَدًا* isimleri olup haberleri mahzuf مَوْجُودٌ kelimesidir Basralılar, görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir;³⁹⁸

1. *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ* “İnkâr edenler ile Allah’ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram’dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.)”³⁹⁹ Bu âyeti

³⁹⁵ 93/Duhâ, 5.

³⁹⁶ 16/Nahl, 124

³⁹⁷ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-Tekmîl*, V, 115.

³⁹⁸ Sîbeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitab*, (thk. İmil Bedi Yakub) Beyrut 1999, II, 141

³⁹⁹ 22/Hac, 25.

kerimede إِنَّ'nin ismi olup marife olarak gelen الَّذِينَ kelimesinden sonra gelecek olan haber umumi mana içerdiğinden dolayı açıkça zikredilmeyip hazf olunmuştur. Takdiri, الْبَاد kelimesinden sonra gelen حَشَرُوا veya هَلَكُوا cümleleridir.⁴⁰⁰

2. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ. “*Kur'an kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler mutlaka cezalarını görecektir. Şüphesiz o, çok değerli ve sağlam bir kitaptır*”⁴⁰¹ âyeti kerimede geçen إِنَّ'nin ismi الَّذِينَ kelimesidir. Haberi açıkça gelmeyip hazf edilmiştir takdiri ise يُعَذِّبُونَ şeklinde fiil cümlesidir.⁴⁰²

3. Şâir'in;

خَلَا أَنَّ حَيًّا مِنْ قَرِيشٍ تَفَضَّلُوا عَلَى النَّاسِ أَوْ أَنَّ الْأَكَاكِمِ نَهْشَلًا

“ *Şu kadar varki, Kureyşin bir kabilesi insanlara veya Neşhelin iyilerine karşı üstün olmuşlardır.* ” Beytinde geçen أَنَّ'nin ismi marife olan الْأَكَاكِمِ kelimesidir. Haberi hazf edilmiş takdiri ise تَفَضَّلُوا cümlesidir.⁴⁰³

4. Cemil Besine'nin;

أَتُونِي فَقَالُوا يَا جَمِيلُ تَبَدَّلْتُ بَيْنَيْنَا إِبْدَالًا فَقُلْتُ: لَعَلَّهَا

“ *Bana gelip dediler ki, ey Cemil! Buseyne değişmiştir. Ben dedimki umulur ki o değişmiştir.* ” Şiirinde لَعَلَّ'nin ismi marife olan ها zamiridir. Haberi hazf edilmiş takdiri ise تَبَدَّلْتُ fiil cümleleridir.⁴⁰⁴

5. Diğer bir Şâir'in;

إِذَا قِيلَ سِيرُوا إِنَّ لَيْلَى لَعَلَّهَا جَرَى دُونَ لَيْلَى حَائِلُ الْقُرْنِ أَعْصَبُ

“ *Yürüyün muhakkak Leyla yakındır denildiğinde, Laylaya karşı kırk asır engeli harakete geçer.* ” Beytinde geçen لَعَلَّ'nin ismi marife olan ها zamiridir. Haberi mahzuf olan قَرِيبَةٌ kelimesidir.⁴⁰⁵

Kûfe ekolüne göre إِنَّ ve kardeşleri'nin haberinin hazf edilebilmesi için bunların ismi'nin nekire olması gerekir. Bu konuyla ilgili şu örnekleri verebiliriz إِنَّ مَالًا ve إِنَّ خَيْلًا ve إِنَّ لَنَا مَالًا ve إِنَّ لَنَا خَيْلًا şeklinde. Kûfe ekolüne mensup el-Ferrâ'ya göre إِنَّ ve

⁴⁰⁰ Zerkeşi, Bedreddin, Muhammed Şafii, *Bahru'l-Muhît fi Usûlu'l-Fıkh*, Bağdad 1992, IV, 362.

⁴⁰¹ 41/Fussilet, 41.

⁴⁰² Şerîf, *a.g.t.*, s. 57.

⁴⁰³ İbn Yaîş, *a.g.e.*, I, 104.

⁴⁰⁴ Şerîf, *a.g.t.*, s. 59.

⁴⁰⁵ Şerîf, *a.g.t.*, s. 59.

kardeşleri'nin haberi, hazf edilebilmesi için إِنَّ lafzının tekrar edilmesi gerekir. Çünkü tekrar edilen şeylerin birbirlerinin zıttı oldukları bilinsin. Örneğin Araplar şöyle derler: الزبابة إلى الفأرة إِنَّ الزبابة وإنَّ الفأرة mana bakımından birbirlerine muhaliftirler. Bu örnekte إِنَّ'nin tekrar edilip, iki zıt mana ifade eden bu kelimelerin arasında gelmesi, haberin hazf edildiğine işaret etmektedir.⁴⁰⁶ Kûfeliler görüşlerini şiirde getirdikleri delil ile desteklemişlerdir.⁴⁰⁷

A'şâ Meymun b. Kays'ın;

إِنَّ مَحَلًّا وَإِنَّ مَرْتَحَلًّا وَإِنَّ السَّفَرَ مَا مَضَى مَهَلًّا

“ Muhakkak dünyaya bir gelişimiz birde gidişimiz var. Muhakkak yolculuk yapanlar gittiklerinden beri geçikmişlerdir.” Beytinde geçen إِنَّ tekrar edilmiş olduğundan dolayı haberleri hazf edilmiştir. Beytin takdiri şöyledir: إِنَّ مَحَلًّا لَنَا فِي وَإِنَّ لَنَا مَرْتَحَلًّا إِلَى الْآخِرَةِ . الدنيا .

Ayrıca Kûfeliler, Basra ekolünün getirdiği delilleri kendilerince yorumlamışlardır.

Basralıların getirmiş oldukları delillerinin çokluğu ve إِنَّ'nin ismi nekire iken, hazf olabildiğine göre إِنَّ'nin isminin marife oluşu da ismin nekire oluşuna kıyas yapılarak haberin düşebileceği görüşünde olmaları daha mantıklıdır.

5.6.5. لَكِنَّ'nin Haberine İbtidâ لام'nın Zait Olması

لَكِنَّ'nin haberinin başında ibtidâ لام'nın gelip gelmemesi konusunda ihtilâf edilmiştir. Basralılar, لَكِنَّ'nin haberi'nin başında ibtidâ لام'nın gelmesini uygun görmezlerken, Kûfeliler ise bunun caiz olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁰⁸

Basralılar bu konudaki görüşlerini şu şekilde yorumlamaktadırlar:⁴⁰⁹

1. لام harfini te'kîd olarak kabul edersek, te'kîd لام'ının إِنَّ'nin haberinin başında gelmesi uygun olur. Çünkü إِنَّ te'kîd anlamı içerdiği için bunlar bir birleriyle uyum içinde olurlar. Fakat لَكِنَّ istidrak anlamı taşıdığı için te'kîd anlamına muhaliftir.

⁴⁰⁶ Şerîf, a.g.t., s.57.

⁴⁰⁷ İbn Yaîş, a.g.e., I, 104.

⁴⁰⁸ El-Eşmûnî, a.g.e., I, 487.

⁴⁰⁹ el-Enbârî, a.g.e., I, 207.

2. Şâyet bu لام'ı kasem lâmi olarak kabul edersek, yine bu edatın إِنَّ'nin haberinin başında gelmesi uygun olur. Çünkü إِنَّ kasemin cevabında gelir. لام'da kasemin cevabında geldiğine göre bunlar birbirleriyle uyum içinde olduğu görülür. Fakat لَكِنَّ kasemin cevabında gelmediği için bunlara muhaliftir. Bunlardan dolayı لَكِنَّ'nin haberinde bu لام gelmesi caiz değildir.

Kûfeliler görüşlerini desteklemek için şiiirden şu delili getirmişlerdir;

1. Şâir'in;

يَلُومُنَنِي فِي حُبِّ عَوَازِلِيلِي وَلَكِنِّي مِنْ حُبِّهَا لَكَمِيدُ

“ Leylayı sevdiğimden dolayı kınayıcılar beni kınıyorlar. Fakat ben onun sevgisinden yıkılmışım.” Beytinde geçen لَكَمِيدُ haber olup, başında gelen lâmi ise ibtidâ içindir.⁴¹⁰

2. لَكِنَّ'nin aslı إِنَّ dir. Sonra başına لام ve الكاف harfleri zaid olarak gelmiştir. Sonra hepsi tek harfe dönüşmüşler ve لَكِنَّ şeklini almıştır. ibtidâ لام'nın إِنَّ'nin haberinin başında gelmesi لَكِنَّ'nin haberinin başında gelmesi de caizdir.⁴¹¹

Kûfe ekolünün getirmiş olduğu şiir delilinin şaz olması ve kıyasi delillerinin de akla uygun olmaması sebebiyle Basralıların görüşü daha mantıklı gelmektedir.

5.7. Muzari Fiil

5.7.1. Muzari Fiilinin Âmili

Muzari fiili merfû yapan âmil konusunda iki ekol ihtilâf etmişlerdir. Genel görüş muzari fiilinin cezm ve nasb edatlarından mücerred olması sebebiyle merfû olmasıdır.⁴¹² Kûfelilerin bu konuda ki görüşleri:

Muzari fiile nasb ve cezm edatları eklenmektedir. Nasb edatlarının eklenmesi sonucu muzari fiil mansub olmaktadır. Cezm edatlarının eklenmesi sonucunda meczum olmaktadır. Nasb ve cezm edatları eklenmediği zaman merfû olurlar. Böylece nasb ve cezm edatlarının eklenmemesi bir âmil olmuş olur ki merfû yapan da bu mücerretliktir.

⁴¹⁰ Sabbân, a.g.e., I, 260.

⁴¹¹ el-Enbârî, a.g.e., I, 208.

⁴¹² el-Enbârî, a.g.e., II, 551.

Yine bu ekolün mensuplarından el-Kisâ'ye göre, Muzari fiilini merfû yapan âmilin muzari fiilinin başında gelen muzari harfî olduğunu ifade etmektedir.⁴¹³

Muzari fiili merfû yapan âmil, muzari fiilin ismin yerinde kullanılmasıdır diyen Basralılar bu konudaki görüşlerini şu şekilde yorumlamışlardır:⁴¹⁴

1. Muzari fiilin, ismin konumunda gelmesi sebebiyle manevi bir âmil ile merfû olmuştur. Buda ibtida âmiline benzemektedir. İbtidâ'nın merfû yapması kesin olduğuna göre ona benzeyende aynı hükümdedir.

2. Muzari fiilinin ismin yerinde kullanılması güçlü bir konumdur. Güçlü konumu elde eden güçlü i'râbda almalıdır. Bundan dolayı ismin makamında gelmesi bir âmildir. Basralıların görüşü daha sağlam gözükmektedir.

5.7.2. Muzari Fiilinin Durumu

Mazi fiil ile emir fiillerinin mebniliği, her iki ekol tarafından ittifak ile kabul edilmiştir. Muzari fiilin murab olması konusunda iki ekol arasında ittifak varsada, neden murab olduğu konusunda ihtilâf vardır.⁴¹⁵

Basralılar, muzari fiilin murab olma sebebini kıyasi iki delil ile izah etmişlerdir.

1. İsimlerde olduğu gibi, muzari fiillerde de genel bir kullanım vardır. Muzari fiil, şimdiki zamana işaret ettiği gibi gelecek zamana da işaret etmektedir. Ayrıca başına aldığı bazı edatlardan dolayı zaman mefhumu değişmektedir. Örneğin يَضْرِبُ şimdiki zaman veya gelecek zamana işaret ederken, سَيَضْرِبُ gelecek zamana لَمَّا يَضْرِبُ geçmiş zamanın olumsuzluğuna işaret etmektedir.⁴¹⁶

2. Muzari fiil, İsm-i fâile hareke ve sükûnlarının birbirleriyle uyuşması bakımından benzer. Örneğin, يَضْرِبُ muzari fiili olup birinci harf harekeli, ikinci harf sakın, üçüncü ve dördüncü harfler de harekelidir. ضَارِبُ ismi fâil olup hareke ve sükûnları muzari ile aynı pozisyonlardır. Muzari olan يُفَرِّحُ ve ismi fâil olan مُفَرِّحُ örneklerinde de durum aynıdır.⁴¹⁷

⁴¹³ Sabbân, *a.g.e.*, III, 234.

⁴¹⁴ el-Enbârî, *a.g.e.*, II, 553.

⁴¹⁵ es-Sabbân, *a.g.e.*, III, 234.

⁴¹⁶ el-Eşmûnî, *a.g.e.*, I, 64.

⁴¹⁷ el-Enbârî, *a.g.e.*, II, 549.

Basralılar, yukarıdaki iki hususta da muzari fiil murab olan isimlere benzediği için murab kabul edilmiştir.

Kûfeliler, muzari fiilin murab olma sebebini iki kıyasi delil ile açıklamışlardır.

1. Muzari fiile değişik mana ve zaman mefhumları yüklendiği için isimlere benzer. Örneğin زَيْدٌ فَائِمٌ mübteda haber iken, aşağıdaki örnekte ise muzari fiil haberin yerinde kullanılmıştır. زَيْدٌ يَضْرِبُ örneğinde زَيْدٌ mübteda muzari fiil ise haber olmuştur. Ayrıca muzari fiil hal, sıfat vb. ismin kullanıldığı birçok yerde kullanılabilir.⁴¹⁸

2. Nasb ve cezm edatlarından mücerred olduğunda murabtır. Nasb edatları kullanıldığı zaman mansub, cezm edatları geldiği zaman ise meczum olduğuna göre bunların gelmeyişi muzari fiili murab kılar.⁴¹⁹

⁴¹⁸ el-Enbârî, *a.g.e.*, II, 550.

⁴¹⁹ ez-Zebdî, *a.g.e.*, s. 127.

İKİNCİ BÖLÜM

İHTİLÂFLARIN *ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ* ADLI ESERDE ELE ALINIŞ ŞEKLİ

1. İBN HİŞÂM EL-ENSARİ

1.1. Hayatı

Adı, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yusuf b. Abdullah b. Yusuf b. Ahmet b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Misri en-Nahvî’dir.⁴²⁰ İbni Hişâm el-Ensârî veya İbn Hişâm en-Nahvî diye meşhurdur. (708/1309) tarihinde Kahirede doğdu. Öğrenimini burada tamamladı. Soyu, ensarı teşkil eden iki kabileden biri olan Hazrec’e dayandığından Ensârî nisbetiyle anılır.⁴²¹

İbn Hişâm, Şihabuddin Abdullatif b. el-Murahhal el-Fakihani (ö. 731/1332)’nin derslerine devam etti, İbnu’s-Serrac (ö. 794/1395)’dan ders aldı, Ebû Hayyan (ö. 745/1346)’dan yedi Mu’allaka’nın⁴²² üç büyük şairinden Züheyr b. Ebi Sulmâ (ö. 609/1210)’nın divanını okudu. Tacü’t-Tebrizi (ö. 746/1347)’nin derslerinde hazır bulundu. Tacü’l-Fakihani’den *Şerhu’l-işare* adlı eseri okudu. İbni Cemaâ (ö. 733/1334)’dan kıraate dair *eş-Şatibiyye*’yi okutma icazeti aldı. Bir süre Mekke’de bulundu ve *Muğni’l-Lebib an kutubi’l-e’arib* adlı Arapça edatlar ve hurufu’l-Meani’ye dair eserlerini burada kaleme aldı. Şafîî fıkında derinleşti. Kahire’deki *el-Kubbetü’l-Mansuriyye Medresesi*’ne tefsir hocası olarak tayin edildi. Ölümünden beş yıl önce Hanbelî mezhebini benimseyerek, el-Hırâkî (ö. 334/946)’nin “*Muhtasar*”ını dört aydan kısa bir zamanda hıfz etti. Kahire’deki *el-Medresetü’l-Henbeliyye*’ye müderris oldu. Meşhur olan görüşe göre, 5 Zi’l-ka’de 17,18 Eylül (761/1360) cuma gecesine Kahirede vefat etti. Babı nasr kapısının yanında Sufiyye mezarlığına defn edilmiştir.⁴²³

⁴²⁰ İbn Hacer, Şihabuddin b. Ahmet el-Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine fi A’yani’l-Mietî’s-Sâmine*, Beyrut 1993, II, 308.

⁴²¹ Suyûtî, *Buğyetu’l-vu’ât*, II, 68.

⁴²² Muallakât, Cahiliye döneminde, her biri, müellifinin en güzel parçası olarak kabul edilen, yedi şaire ait şiir koleksiyonuna verilen isimdir. Rivâyete göre bu şiirler, cahiliye döneminde kurulan Ukâz vb. gibi panayırlarda her yıl düzenlenen şiir yarışmalarında çok beğenilerek seçilmiş ve ayrıca Mısır keten bezinden yapılmış tomarlara altın harflerle yazılarak Kâbe’nin duvarına asılmıştır. Bkz. Soyupek, Hasan, *İkinci Meşrutîyet’ten Günümüze Türkiye’de Arapça öğretimi*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi) Isparta 2004, s. 232.

⁴²³ Debg, Yusuf Abdurrahman, *İbn’u Hişâm ve Eseruhu fi Nahvi’l-Arabî*, Darul Hadis, Kahire 1997, s. 18.

Kâtib Çelebi (ö. 1056/1657) *Keşfu'z-Zunun* adlı eseri'nin muhtelif yerlerinde İbn Hişâm'ın ölüm tarihini h. 762 olarak vermektedir.⁴²⁴

Arap dili ve gramerinde maruf bir âlim olmakla beraber o, aynı zamanda sarf, meâni, beyân, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde de büyük pay sahibidir.⁴²⁵

İbn Hişâm, akranlarını hatta hocalarını ilmi yönden geçmiştir. Mısırlı büyük cemaatler ve başkaları ondan ilim almış, ilim taliplerine faydalı olmada en önde bulunmuş ve bu durum vefatına kadar devam etmiştir. Arap dili ile ilgili meselelerde ki hakimiyeti, hassas konuların çözümü, derin tahkik ve geniş anlayışta, ayrıca sözü kullanma ve ifade etmede nadir kimselerden olmuştur. Bununla beraber alçak gönüllü, iyiliksever, şefkatli, yumuşak huylu ve ince kalpli birisiydi.⁴²⁶

Arap gramerinin bütün inceliklerine vakıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip meslektaşlarıyla tartıştıktan sonra eğitim ve öğretimde en verimli yönetime ulaşmaya çalışmıştır. İbn Haldun (ö. 808/1406), onun nahiv ilminin öncülerinden olan Sîbeveyhi (ö. 182/798) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) neslinden sonra bu alanın en büyük üstadlarından biri olduğunu belirterek hakkında şöyle der: “*Biz Mağrib’de iken, İbn Hişâm denen ve Nahivde Sîbeveyh’den daha güçlü birisinin ortaya çıkmış olduğunu duyardık.*”⁴²⁷ İbn Hişâm'ın başarısı, keskin ve eleştirici bir zekâyâ sahip olmasının yanı sıra disiplinli çalışmasından ve uslubunun güzelliğinden kaynaklanmaktaydı. Eserlerinde genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermiş, bunlar arasında tercihler yapmış, aynı zamanda kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. İbn Hişâm dilde delil olma (istişhad) açısından Kur’ân’a ilk sırayı, hadise ikinci ve şiire ise üçüncü sırayı verir. Bu arada kıyas ve ta’lil yöntemlerini de kullanır.⁴²⁸

1.1.1. Hocaları

İbn Hişâm, birçok hocalardan ders almıştır. Başlıca hocaları şunlardır:

⁴²⁴ Çelebi, Katib Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn a'n Esmâi'l-Kutubi ve'l-Fünûn*, , Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut t.y., II, 1752.

⁴²⁵ Özbalıkçı, M. Reşit, “İbn Hişâm en-Nahvi” *DİA*, İstanbul 1980, XX, 74.

⁴²⁶ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 536.

⁴²⁷ İbn Hacer, *a.g.e.* II, 309.

⁴²⁸ Özbalıkçı, *a.g.m.* XX, 75.

İbn Murahhal (ö. 744/1345): Abdullatif b. Abdulaziz b. Yusuf b. Ebi İ'z Aziz el-Harani eş-Şafiî, İbn Murahhal olarak tanınır. İbn Hişâm, Arapça konusundaki temel bilgileri ondan almıştır. İbn Hacer onun hakkında şöyle der: “*Gölgenin sahibini takip ettiği gibi İbn Hişâm, onu takip ederek ona öğrencilik yapmıştır.*”⁴²⁹

Tâceddin et-Tebrîzî (ö. 746/1347): Ali b. Abdullah b. Ebi Hasan b. Ebi Bekr el-Erdibilî Tâceddin Ebû Hasan Tebrîzî eş-Şafiî, Şafiî fakihi ve muhaddis olmakla beraber fen ilimleri, akli, nahiv, matematik ve çeşitli ilimlerde bilgi sahibiydi. İbni Hişâm kendisinden şafi fıkında çok faydalanmıştır.⁴³⁰

el-Fâkihi (ö. 731/1332): Ömer b. Ali b. Sâlim b. Sedakâ el-lahmî el-İskendirî Tâceddin el-Fâkihi, Mâliki mezhebinde büyük bir fıkıh âlimi olmakla beraber nahiv ilminde de büyük bir ilme sahipti. İbni Hişâm kendisinden “*Şerhu'l-İşâr*” adlı eserini okumuştur.⁴³¹

İbn Serrâc (ö. 794/1395): Muhammed b. Muhammed b. Nemir eş-Şeyh Şemseddin b. Serrâc, İbn Serrâc olarak tanınır. Muhaddis, hattât, kıraat ve nahiv âlimi olarak tanınır. İnsanlar kendisinden çok faydalanmıştır.⁴³²

el-Hemavî (ö. 733/1334): Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cemâ'a Kadi'ul- Kuddât Bedreddin el-Kinânî el-Hemavî eş-Şafiî, muhaddis, fakihi, müderris ve kadıdır. İbn Hişâm kendisinden kıraata dair “*eş-Şâtibiyye*”yi okutma icazeti almıştır.⁴³³

Ebû Hayyân (ö. 745/1346): Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endülüî, Endülüslü dil âlimi ve müfessirdir.⁴³⁴

1.1.2. Öğrencileri

İbn Hişâm hayatı boyunca öğrenci yetiştirmiş ve her dönem öğrencileri için en faydalı olacak çalışmalar yapmıştır. Meşhur bazı öğrencileri şunlardır:

et-Tebânî (ö. 793/1395): Celâl b. Ahmet b. Yûsuf b. Tebânî, Tebaniyeli olduğundan dolayı bu isimle anılmıştır. İbn Hişâmdan Arabî İlimlerini tahsil etmiştir.⁴³⁵

⁴²⁹ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 406.

⁴³⁰ İbn Hacer, *a.g.e.* III, 72.

⁴³¹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 221.

⁴³² Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 235.

⁴³³ Teğribendi, Cemaleddin Ebî Muhasin b., *ed-Delilu's-Şâfi 'ala'l-Menhedi's-Sâfi*, Kahire 1998, II, 573.

⁴³⁴ Özbalkıç, *a.g.m.*, XX, 74,75.

Bedreddîn ed-Dimeşkî (ö. 794/1396): Muhammed b. Nâsrillah en-Nahvi, İbn Hişâma öğrencilik Yapmıştır.⁴³⁶

el-Lahmî (ö. 792/1394): İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman b. İbrahim b. Yahyâ b. Ahmet eş-Şafî, İbn Hişâmdan Arabî ilimleri tahsil etmiştir.⁴³⁷

İbn İshâk ed-Decevî (ö. 830/1432): İbrahim b. Muhammed b. Osman el-Mısırî en-Nahvi, İbn Murahhal ve İbn Hişâmdan ders okumuştur.⁴³⁸

Ebû'l-Fâdıl Nevirî: Muhammed b. Ahmet b. Abdulazîz b. Cemâleddin eş-Şafî el-Mekkî, Hz. Ali'nin kardeşi olan Akîl b. Ebû Tâlib'in soyundandır. İbn Hişâmın yanında okumuştur.⁴³⁹

et- Tebanî: Ahmet b. Yûsuf b. Tevgu't-Tebanî el-Hanefî.⁴⁴⁰

el-Mâlikî: Abdulhâlık b. Ali b. Hüseyin b. Fırat el-Mâlikî.⁴⁴¹

İbn Mulkim (ö. 804/1406): Ömer b. Ali b. Ahmet b. Abdullah b. Serrâc Ensârî Endulusî el-Mısırî. Kâdi Şevkânî (ö. 1250 /1834), İbn Mulkimin 300 cilt eser yazdığını rivâyet eder. Ebû Hayyân ve İbn Hişâmdan ders almıştır.⁴⁴²

es-Sübkî (ö. 771/1370): Abdülvehhâb bin Ali bin Abdülkavî bin Ali bin Temmâm bin Yûsuf el-Ensârî eş-Şâfî, “*Tabâkatu's-Şâfiyye'l-Kubrâ*” adlı eserin sahibi olup İbn Hişâma öğrencilik yapmıştır.⁴⁴³

1.2. Eserleri

İbni Hişâm el-Ensârî'nin çok sayıda basılmış eserleri elimizde mevcut olduğu gibi yazma eserlerinin yanı sıra varlığı bilinmeyen birçok eseri vardır. Eserleri şu başlıklar altında ele alınabilir:

a. Yayınlanmış Eserleri

⁴³⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 213.

⁴³⁶ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 109.

⁴³⁷ Suyûtî *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 187.

⁴³⁸ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, I, 187.

⁴³⁹ Debg, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁴⁰ Debg, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁴¹ Debg, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁴² Şevkânî, Kâdî Muhammed b. Ali, *Bedru't-Tâli'i bi Mehâsini min be'de Karni's-Sâbi'* Mısır 1348, II, 508.

⁴⁴³ es-Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanahî; Abdulfettah Muhammed el-Hulv) Kahire 2002, V, 336.

b. Başka Kitaplar içerisinde Basılmış Olan Eserleri

c. Yazma Halinde Bulunan Eserleri

d. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1.2.1. Yayınlanmış Eserleri

1. *Muğni'l-Lebîb a'n Kutubi'l-E'arib*. İbn Hişâm, 749 yılında Mekke'de yazdığı bu eseri, Mısır'a dönerken kaybettiği için 756'da tekrar kaleme almış ve daha hayatta iken bu eseriyle ün kazanmıştır. İrab konusunu sekiz bölümde inceleyen eser, yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuş. Muhammed ed-Damamini, Ahmet eş-Şumunni, el-Emiru'l-Kebir es-Sünbavi, Muhammed b. Ahmet ed-Desuki gibi birçok âlim tarafından şerhedilmiştir. Muğni'l-Lebib, mustakil olarak ve ayrıca Desuki ve Emiri hâşiyeleriyle beraber basılmıştır. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mazin Mübarek- Muhammed Ali Hamidullah tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.⁴⁴⁴
2. *Evdahu'l-Mesâlik ila Elfiyyeti İbni Mâlik*. İbn Mâlik (ö.672/1272)'in meşhur eseri elfiyye esas alınarak metni verilmeden şerh mahiyetinde yazılmış bir kitap olup, çeşitli zamanlarda basıldığı gibi Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid tarafından ilmî neşri yapılmıştır. Ayrıca bazı müelliflerce yazılmış çok sayıda şerh ve hâşiyesiyle birlikte basılmıştır. Bunlardan bir kaç şunlardır: Şeyh Hâlid el-Ezherî, *et-Tesrihu Bimedmuni't-Tevdih*, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, *Hidâyetü's-Salik ila Evdahi'l-Mesalik* ve Muhammed Abdulazîz en-Neccâr, *Ziya'ü's-Salik ila Evdehi'l-Mesalik*.⁴⁴⁵
3. *Şuzuru'z-Zeheb İla Mârifeti Kelami'l-Arab*. Özlü bir gramer kitabı olan eser defalarca basılmıştır. Eserin gerek metni ve gerekse şiir örnekleri üzerine başta müellifi olmak üzere; Hasan el-Halebî, Zekariyya el-Ensârî, Abdülmelik el-İsfehânî, Muhammed Ali el-Feyyumi, Muhammed Mansur el-Yafii gibi âlimler tarafından şerhler kaleme alınmış ve bunlara birçok hâşiye yazılmıştır.⁴⁴⁶
4. *Şerhu Şuzuru'z-Zeheb*. İbn Hişâm'ın yine kendisine ait olan *Şuzuru'z-Zeheb* adlı kitaba yazılmış bir şerhtir. Hem tahkik hemde tahlil özelliği taşır. Geniş ve

⁴⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, s. 14.

⁴⁴⁵ Debg, a.g.e., s. 64, 65

⁴⁴⁶ Debg, a.g.e., s. 66.

faydalı izahatları, konuyla alakalı delilleri, delil getirilen şiirlerin i'râb'ını yapar. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid, Muhammed Seyyid Kilâni, Hannâ el-Fâruhi tarafında tahkik ve şerhedilerek yayınlanmıştır.⁴⁴⁷

5. *el-Elğâz*. Nahiv meselerini konu edinen bir eserdir. Edebi nükteler ve âlimlerden nakledilen, i'râb ve tefsir güçlüğü sebebiyle luğaz⁴⁴⁸ sayılan kırk beş beytin i'râb ve yorumu hakkındaki eser, Ali er-Rummânî'nin *Tevcihü İrabı Ebyat Mülğaza Fi'l-İ'rab*'ına dayanır. Ahmet Seyf el-Gazzî'nin hâşiyesiyle birlikte basılmıştır.⁴⁴⁹
6. *Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sedâ*. İbn Hişâm'ın nahvu ilmine dair yazmış olduğu eserdir. Konuları anlatırken farklı görüşlere yer verir: Bazen Basra görüşünü savunurken, bazen de Küfe ekolünü savunduğu görülür. Bazen de iki görüşü söyler, ya arada hakemlik yapar, ya da kendisine özgü bir görüş illeri sürer. Yine konuları açıklarken anlama kapasitesini zorlatmadan izahını yapar. Veciz ve kapsamlı bir gramer kitabı olan eser, başta müellifi olmak üzere Abdullah el-Fâkihî, Ali eş-Şucâî gibi âlimler tarafından şerh edilmiştir. Ayrıca bu şerhler üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır.⁴⁵⁰
7. *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*. Katru'n-Nedâ'yı güzel bir şekilde açıklayıp konuları aydınlatan, âyet, hadis ve şiirler yoluyla konunun delilleri getirilmiştir. Yaklaşık olarak 490'a yakın şiir getirilerek konular desteklenmiştir. İlk defa Bulak'ta basılan eser, A. Gaguyer tarafından Fransızca'ya çevrilerek Arapça metniyle beraber neşredilmiştir. Daha sonra Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid ile Muhammed ez-Zeyni ve Muhammed Abdülmünim tarafından tahkik ve şerh edilerek yayınlanmıştır.⁴⁵¹
8. *Şerhu Kasidetü Banet Sua'd*. Ka'b b. Züheyr'in meşhur kasidesinin şerhi olup ilk defa Ignazio Guidi tarafından yayınlanmıştır. Kahire'de de basılan eseri

⁴⁴⁷ Debg, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁴⁸ Bir kavramı açık bir dille anlatma yerine onu ima eden ifadeler kullanarak şiiri bilmece ve muamma şekline sokmaya ilğaz, böyle şiire Lugaz denir. Ayrıntı için bkz: Durmuş, İsmail, "Lugaz" *DİA*, T.D.V. yay., Ankara 2003, XXVII, 221.

⁴⁴⁹ Debg, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁵⁰ Fâkihî, Cemâleddîn Abdullah b. Ahmet el-Mekkî, *Şerhu Katri'n-Neda*, (thk. Mumin Amr Muhammed Bedarin), Umman 2008, s. 84.

⁴⁵¹ Fâkihî, *a.g.e.*, s. 87.

- Mahmut Hasan Ebû Naci, *Şerhu Kasideti Ka'b b. Züheyr fî Medhi Seyyidina Resilillah Sallallahu aleyhi ve selem* adıyla tahkik etmiştir.⁴⁵²
9. *el-Câmi'u's-Sağîr fî'n-Nahv*. Şerhu Katri'n-Nedâ'ya bazı ilavelerle meydana getirilmiş olup Evdahu'l-Mesalik'in muhtasarına benzemektedir. Özellikle Kur'ân'dan ve şiirlerden verilen örnekler bakımından zengin sayılan eseri Muhammed Şerîf Said ez-Zeybak ve Ahmet Mahmut el-Hermi yayınlamıştır. *el-Câmi'u's-sağîr*, İsmail b. İbrahim el-Alevi, Abdulgaffâr b. İbrahim el-Alevi ve Ahmet Mahmut el-Hermil Tarafından şerh edilmiştir.⁴⁵³
10. *Şerhu'l Lemhatil'l-Bedriyye fî İlmi'l-Arabiyye*. Hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye ait nahiv ilmine dair *el-Lemhatul Bedriyye* adlı eserin tenkid ve reddiye ağırlıklı şerhidir. Hadi en-Nehir'in tahkiki ile Bağdat'ta 1977'de basılmıştır.⁴⁵⁴
11. *Fevhu's-Şezâ fî Mes'eleti Kezâ*. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *eş-Şeza fî Mes'eleti (Ahkâmı) Kezâ* adlı eserini tamamlayan risalede "kezâ" kinayesi yapı, anlam, i'rap ve temyiz yönleriyle ilgili fıkhi hükümler açısından ele alınmıştır. Suyûtî'nin *el-Eşbah* adlı eserinde yer alan risale, Suheyr Muhammed Halife 1987 Kahire'de ve Ahmet Matlub'un tahkiki ile basılmıştır.⁴⁵⁵
12. *12-el-Mesâ'ilu's-seferiyye fî'n-Nahv*. Bazı âyetlerdeki nahiv meselelerini ele alan risaledir. Hatim Salih ez-Zamin neşriyle⁴⁵⁶ yayınlanmıştır.⁴⁵⁷
13. *Mukidu'l Ezhan ve Mukizu'l-Vesnan*. Bazı şiirlerdeki lugaz kabilinden güç meseleleri ele alan risale, mana luğazları, lafız luğazları, kavranılması güç işari luğazlarla nokta ve hareke değişiminden kaynaklanan zekâ oyunları (tashif) olmak üzere dört bölümden ibarettir. İlk defa Bulak'ta (1253) basılan risale daha sonra Hasan İsmail Merve ve Ali Fevdeni tarafından neşr edilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵² İbn Hişâm, "İkâmetu'd-Delil ala Sıhhatil't-Temsil ve Fesadi't-Tev'il", (thk. Rabiha Çelebi), İİFD, sayı 3, Ankara 1979, s. 325, 358.

⁴⁵³ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyyeti fî'n-Nahv*, (thk. Hatim Salih ez-Zamin), el-Mevrid, Bağdat 1980, c. 9, sayı: 3, s.115, 118.

⁴⁵⁴ İbn Hişâm, *İkâmetu'd-Delil*, s. 349.

⁴⁵⁵ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyye fî'n-Nahv*, s. 117.

⁴⁵⁶ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyyeti fî'n-Nahv*, s. 115–146.

⁴⁵⁷ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyye fî'n-Nahv*, s. 117.

⁴⁵⁸ Sancak Yusuf, "İbn Hişâm el-Ensârî" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, *AUİFD*, Erzurum 1999, sayı: 14, s. 205.

14. *Mesail fi İ'rabil'l-Kur'ân*. Sahib Ebû Cenah tarafından tahkiki yapılmış ve basılmıştır.⁴⁵⁹
15. *İkametü'd-Delil ala Sıhhati't-Temsil ve Fesadi't-Tevil*. “Ankebût, Abkeriy” gibi bazı südasi isimlerin mükesser cemilerinde ki ihtilâfları inceleyen eseri Rabiha Çelebi ve Haşim Taha Şelaş neşretmiştir.⁴⁶⁰

1.2.2. Başka Kitaplar İçerisinde Basılmış Olan Eserleri

İbn Hişâm'ın yukarda adı geçen eserleri dışında daha çok risale tarzında yaklaşık 10–30 varaktan ibaret bazı eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler, 1318 Haydabad'da basılan Celaleddîn es-Suyûtî'ye ait *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-Nahv* adlı kitabının muhtelif sayfeleri arasında bulunmaktadır.

Bu eserleri şunlardır:

1. *Mesâ'il fi'n-Nahv ve Ecvibetiha*. Özellikle Kur'ân'da i'râbı güç mensub kelimelerle birkaç i'râbı olan kelimelere dairdir.⁴⁶¹
2. *Muhtasaru'l-İntisaf Mine'l-Keşşâf*. Zamahşeri'nin *el-Keşşâf*'indeki mu'tezili görüşleri çürütmek için İbn'l-Munîr tarafından yazılan *el-İntisaf Mine'l-Keşşâf* adlı kitabın özetidir.⁴⁶²
3. *Meseletu İ'tirazi's-Şart a'la's-Şart*. Nahivcilerin iki şart cümlesi için tek cevabın bulunması konusundaki ihtilâflarını özellikle fıkıh ve tefsiri de ilgilendiren yönleriyle ele alan eser, Suyûtî'nin *el-Eşbah Ve'n-Nezair* adlı eserinde yer almaktadır.⁴⁶³
4. *Şerhu'l-Kasidetü'l-Lugaziyye fi'l-Mesâ'ili'n-Nahviyye*. Nahiv Bilmecelelerini ihtiva etmektedir.⁴⁶⁴

1.2.3. Yazma Halinde Bulunan Eserleri

1. *el-Mebahisu'l-Mardiyye el-Muteallıka bi Men eş-Şartiyye*. Takıyyüddîn es-Subkî'nin şart edatı *Men* hakkında sorduğu üç soruyla bağlantılı olarak şartla

⁴⁵⁹ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilü's-Seferiyyeti fi'n-Nahv*, s. 141.

⁴⁶⁰ İbn Hişâm, *İkametu'd-Delil*, s. 325.

⁴⁶¹ İbn Hişâm, *İkametu'd-Delil*, s.350.

⁴⁶² İbn Hişâm, *el Mesâ'ilü's-Seferiyye fi'n-Nahv*, s. 116.

⁴⁶³ Sancak, *a.g.m.*, s. 206.

⁴⁶⁴ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

- ilgili bazı nahiv ve fıkıh meselelerini incelemektedir. İki cilt olup Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de 3 nüshası vardır.⁴⁶⁵
2. *Hâvaşin ale'l-Elfiyye*. Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bir nüsha mevcuttur.⁴⁶⁶
 3. *Mesele fi Taabbudi Ma Be'da İlla ala Selaseti Aksam*. Hüsrev paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır.⁴⁶⁷
 4. *Mesele fi şerh Hakikatı'l-İstifham ve Farkı beyne Edavatiha*. Hüsrev paşa Kütüphanesinde (Türkiye) bulunmaktadır.⁴⁶⁸
 5. *Risale Fi'sti'mali Munada fi tis âyet minel Kur'ân*. Berlin Kütüphanesinde Mevcuttur.⁴⁶⁹
 6. *er-Ravzatu'l-Edebiyye fi Şevahid'i Ulumil Arabiyye*. İbn Cinnî'nin *el-Luma* adlı eserinin şahidlerinin şerhidir. Berlin Kütüphanesinde Mevcuttur.⁴⁷⁰
 7. *Şerhul Cümel*. ez-Zeccâc'nin *el-Cümel* adlı eserinin şerhidir. Ahmediyye Kütüphanesinde (Halep) mevcuttur.⁴⁷¹
 8. *Şevâridü'l-Muhal ve Mevaridu'l-Minah*. Ruhun takiyesine aittir. Akaid, feraiz ve dini meselelere dair olup Berlin Kütüphanesinde mevcuttur.⁴⁷²
 9. *Tahlisu's-Şevâhid Ve Tehlisu'l-Fevaid*. *Şerhu's-Şevâhid*, *Havaşi İbn Nazım* vb. adlarla da anılan eser, İbn Nazım diye bilinen Bedreddîn b. Mâlik'in Ehiyye'ye yazdığı şerhteki örnek beyitlerin izahına dairdir. Irak Müze Kütüphanesi ve Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de mevcuttur.⁴⁷³
 10. *Telhisu'd-Delale fi Telhisi'r-risale*. Mağrib el-Karaviyyun Camii Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.⁴⁷⁴

1.2.4. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1. *el-Câmiu'l-Kebir fi'n-Nahv*. Suyûtî *Buğyetu'l Vu'at*'ta bahsetmektedir.⁴⁷⁵
2. *et-Tahsil ve Tafsil li Kitabi't-Tenzil ve't-Tekmil*.⁴⁷⁶

⁴⁶⁵ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁶⁶ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁶⁷ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁶⁸ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyye fi'n-Nahv*, s. 116.

⁴⁶⁹ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁷⁰ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁷¹ Sancak, *a.g.m.*, s. 207.

⁴⁷² İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyye fi'n-Nahv*, s. 117.

⁴⁷³ Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁴⁷⁴ Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁴⁷⁵ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 67.

⁴⁷⁶ Çelebi, *a.g.e.*, I, 406.

3. *et-Tezkire fi'n-Nahv*. Suyûtî Buğyet'de, İbni Hacer Durer'de 15. Cilt olduğunu ifade etmektedirler.⁴⁷⁷
4. *İbn Mâlik'in et-Tashil'ine hâşiyeler*.⁴⁷⁸
5. *Kafiyetu't-Tarif fi İlmi't-Tasrif*. İsmail Paşa Keşfu'z-Zunun zeylinde bahseder.⁴⁷⁹
6. *el- Kavâ'idu'l-Kubrâ fi'n-Nahv*. Muhyiddin el-Kafiyeci *el-İhkam* el-Basravi Muhammed b. Halil de *Şerhu'l-İrşad* adıyla şerhetmiştir. Ebûl Bekâ el-Mısırî tarafından nazm edilmiştir.⁴⁸⁰
7. *el-Kavâ'idu's-Suğra fi'n-Nahv*. Suyûtî Buğyetü'l-Vu'at'da bahseder.⁴⁸¹
8. *Ref'ul Hasane an Kurrai'l-Hulasa*. Suyûtî dört cilt olduğunu ifade eder.⁴⁸²
9. *Risale fi Ahkami 'Lev' ve 'Hatta'*.⁴⁸³
10. *Şerhu'l-burde*. el-Buseyrinin *Kasidetü'l burde* adlı manzum eserinin şerhidir.⁴⁸⁴
11. *Şerhu'l- Câmi'i's-Sağir fi'l-Furü*. Hanefî imamı Hasan eş-Şeybani'nin el-Cami'u's-Sağir adlı kitabının şerhidir.⁴⁸⁵
12. *Şerhu Ebyat İbn Nazım*.⁴⁸⁶
13. *Şerhu's-Şevâhidi'l-Kübrâ fi'n-Nahv*.⁴⁸⁷
14. *Şerhu's-Şevâhidi's-Suğrâ fi'n-Nahv*.⁴⁸⁸
15. *Şerhu't-Teshil*. İbn Mâlikin teshilinin şerhidir.⁴⁸⁹
16. *Umdetu't-Talib fi Tahkiki Tasrifi İbni'l-Hâcib*. İki cilttir. İbn Hâcib'in sarfla alakalı eş-Şafiye adlı eserin şerhidir.⁴⁹⁰

Bunlar haricinde İbn Hişâm'a ait olmadığı halde ona nisbet edilen bazı kitaplar mevcuttur.⁴⁹¹

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 308.

⁴⁷⁸ Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁴⁷⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 406.

⁴⁸⁰ Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁴⁸¹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 67

⁴⁸² Sancak, *a.g.m.*, s. 208.

⁴⁸³ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

⁴⁸⁴ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

⁴⁸⁵ Çelebi, *a.g.e.*, I, 563, 564.

⁴⁸⁶ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

⁴⁸⁷ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

⁴⁸⁸ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

⁴⁸⁹ Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, II, 67.

⁴⁹⁰ İbn Hişâm, *el Mesâ'ilu's-Seferiyye fi'n-Nahv*, s. 117.

⁴⁹¹ Sancak, *a.g.m.*, s. 209.

2. ŞERHU KATRİ’N-NEDÂ VE BELLİ’S-SEDÂ ADLI ESER

İbn Hişâm el-Ensârî, sayfa sayısı 29’u geçmeyen küçük bölümlerden oluşan ve ilim okumaya yeni başlayanların rahat anlayıp ezberleye bileceği küçük bir risale veya metin yazdı. Ancak metnin kısa ve özlü oluşu kitabın istilahatında ve kurallarında bazı kapalılıklara sebep olmuştur. Metnin bu eksiklerini gören İbn Hişâm, metnin kilitli kelimelerini açacak, zorluklarını kolaylaştıracak, kapalı anlamlarını açıklayacak, anlaşılan yerlerini daha da iyi kavratacak bir şerh yazmayı uygun gördü. Nitekim yazdığı *Şerhu Ketri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ* adlı eserin mukaddimesinde şöyle demiştir: *“Yazdığım bu şerh, “Ketrü’n-Nedâ ve Bellü’s-Sedâ” diye isimlendirdiğim risale için yazdığım nüktelerdir. Bu şerh, risalemin üstündeki örtüleri kaldıracak, zorlukları giderecek, örneklerine kaynaklık edecek ve faydalarını tamamlayacaktır. Bu şerh, bununla yetinmek isteyen kâfi gelecektir. Arapça ilim taleb eden öğrencilerinin isteklerini karşılayacaktır.”*⁴⁹²

İbn Hişâm’ın yazmış olduğu bu şerhin içerik ve metodunu altı ana başlıkta değerlendirmek mümkündür.

2.1. Şerhu Ketri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ ile Metni Ayırma metodu

İbn Hişâm şerhinde izlediği metotların başında metin ile şerhi birbirinde ayırma gelir. Metni bölüm bölüm şerh eder. Metinden bir bölüm yazdıktan sonra ikinci bir bölümde geniş açıklamaya başlar. Metin bölümü ile şerh bölümünü birbirinden ayırmak için metin bölümünün başına da (ص) harfini kullanır. Şerh bölümünün başında ise (ش) harfini kullanmaktadır.

2.2. Konuları Kısa Tutma Metodu

İbn Hişâm, şerhinde icaz ve ihtisâr özelliğini korumak için kısılğa son derece önem vermektedir. Nitekim mübtedanın nekire oluşunu caiz kılan etkenler nahiv âlimleri tarafından otuz küsur olarak kabul edilmektedir. İbn Mâlik *Elfiyye* adlı eserinde altı tanesini zikrederken,⁴⁹³ İbn Akîl *Şerhu Elfiyye* adlı eserinde bu sayıyı yirmi

⁴⁹² İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ bi Haşiyeti’s-Şucâî*, (thk. İrfan Metraci), Mektebetu’s-Seyda, Diyarbakır 2013, s. 6.

⁴⁹³ İbn Mâlik, *Metnu Elfiyyeti İbn Mâlik fi’n-Nahvi ve’s-Sarf*, Daru İbn Hazm, Beyrut t.y., s. 30.

dört tane olarak saymaktadır.⁴⁹⁴ İbn Hişâm ise şerhinde bunlardan çok önemlilerinden iki tanesi olan “*umum ve husus*” ile yetinmiştir.⁴⁹⁵

Yine İbn Hişâm, hal konusunu açıklarken belli bazı bölümlerle yetinmiştir. Hal’ın tarifi, nekirelik şartı ve zülhal’in şartları, bunları yazarken yaklaşık olarak 36 satır ve 3 sayfada konuyu ele almaktadır.⁴⁹⁶ Oysa bu konuyu *Evdahu’l-Mesalik* adlı eserinde bu üç başlığa ilaveten birçok başlık eklemiştir. Orada hal konusunu yaklaşık 200 satırda ele almıştır.⁴⁹⁷

2.3. Bazı Bölümleri Tafsilatlandırma

Şerhu Katri’n-Nedâ’nın, genel prensibi kısalık olmasına rağmen, İbn Hişâm bazı konuları tafsilatlı kitaplardaki anlatımını geçecek şekilde açıklamıştır. Bunlardan biride mastarın amel etme şartlarının konusudur. Zira bu konuyu açıklarken 8 şart çerçevesinde konuyu ele alır.⁴⁹⁸ Oysa *Evdah’l-Mesalik* adlı eserinde sadece bir şart zikretmiştir.⁴⁹⁹ Ayrıca *Şuzuru’z-Zeheb* adlı eserinde ise sadece 4 şartı ele almıştır.⁵⁰⁰

2.4. Tercih ve Eleştirme

İbn Hişâm, kitabı küçük olmasına rağmen, önemli konularda nahiv âlimlerinin görüşünü zikretmeye önem göstermiştir. Genellikle görüşleri bildirdiği zaman şu metotları izlemektedir. Ya konunun üzerinde olan ihtilâflara değindikten sonra birini tercih etmiş ve tercih ettiği görüşü müdafaa etmekle beraber karşı görüşü eleştirip red etmiştir. Veya konunun ihtilâf edilen kişilerin görüşlerini sıraladıktan sonra aralarında hakemlik yapmaktadır. Yada ihtilâflı görüşleri söyledikten sonra üçüncü bir görüş olarak kendi görüşünü söylemektedir. Örneğin merfû olan muzari fiili’nin âmili konusunda ki ihtilâfa şöyle değinir: “*Muzari fiili merfû yapan âmil konusunda nahiv âlimleri arasında ihtilâf vardır. el-Ferrâ ve ashabına göre; muzari fiili merfû yapan âmil, muzari fiilinin nasb ve cezm edatlarından arınmasıdır. el-Kisâi’ye göre; muzari*

⁴⁹⁴ Huderî, *Hâşiyetu’l-Huderî ela Şerhi İbn Akîl*, Darul Fıkr, Beyrut 1995, I, 137, 140.

⁴⁹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 172.

⁴⁹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 301, 303.

⁴⁹⁷ İbn Hişâm, *Evdahul Mesâlik ila Elfîyeti ibn Mâlik ve meahu Kitabu Uddetu’s-Sâlik*, Beyrut t.y., II, 293, 318.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 337, 345.

⁴⁹⁹ İbn Hişâm, *Evdahul Mesâlik*, III, 201, 212.

⁵⁰⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûzu’z-Zeheb fî Marifeti Kelâmi’l-Arab ve Meahu Kitabu Muntehe’l-Arab*, Mektebetu’lAsriye, t.y., s. 382.

fiillerinin kendileridir. Sâ'leb'e göre; muzari fiilin isme benzerliğindendir. Basra ekolüne göre muzari fiilin ismin yerine geçmesidir."⁵⁰¹ Bu görüşleri naklettikten sonra kendi görüşünü şöyle ortaya koymaktadır. “*Sahih olan görüş birincisidir. el-Kisâi'nin görüşüne gelince bir şey kendi kendisinde amel etmediği için kabul edilemez. Sâ'leb'in görüşü ise muzari'nin isme benzerliği bir âmil kabul edilmediğinden dolayı buda uygun değildir. Basralıların görüşünde muzari ismin yerine geçmez. Çünkü isim tehdid harflerinden sonra gelmez.*”⁵⁰² Dolayısıyla bu düşüncesi ile diğer görüşleri çürütmektedir.

2.5. İbarenin Kolaylık ve Akıcılığı

İbn Hişâm bu şerhi okuyanlara kolaylık olma ilkesiyle yazmıştır. Bundan dolayı İbn Hişâm kapalı yerleri şerh ve açıklamaya özen göstermiştir. Bu özen gösterme onu bazı ıstılah ve tartışmalardan uzaklaştırmıştır. Örneğin tâbi'leri tanımlarken “*Tâbi' i'râbın kendilerine sadece öncekilerin yoluyla geldiği kelimelerdir.*”⁵⁰³ İfadesini kullanmıştır. Bu tanımı, şerhinde “*tâbi' beş şey i'râbda kendisinden öncekilere uyar*”, diye tarif etmektedir.

İbarenin kolaylığı ve akıcılığı başka kitaplardaki “tâbi” konusunun tarifi ile karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır. İbn Akîl, eserinde “tâbi'nin tarifinde: “*Kendisinden öncekine i'râbta mutlak olarak uyan isimdir*”⁵⁰⁴ şeklinde tarif etmektedir. İbni Akîl'in bu tanımı kısa olmakla birlikte tarifte geçen mutlak sözü maksadın anlaşılması ve itirazları giderme açısından açıklanmaya muhtaçtır.

2.6. Şerhte Yararlanılan Kaynaklar

İbn Hişâm'ın, şerhinde genellikle faydalandığı eserler şunlardır:

- 1- *el-Mesâilü'l-Halebiyyât*- Ebû Ali el-Fârisî
- 2- *el- Unmûzec* – Zamahşerî
- 3- *el-Keşşâf* – Zamahşerî
- 4- *el-İcâzet* – İbn Asfûr

⁵⁰¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 93.

⁵⁰² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 94.

⁵⁰³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 364.

⁵⁰⁴ Huderî, *Hâşiyetu'l-Huderî*, II, 80.

5- *Şerhu'l-Cumel* – İbn Asfûr

Ayrıca İbn Hişâm'ın kitabında çokça faydalandığı nahiv âlimleri şunlardır; Sîbeveyhi, el-Ahfeş, el-Ferrâ, el- Kisâî, İbn Serrâc, el-Müberred, ez-Zeccac ve İbn Harûf.

3. *ŞERHU KATRİ'N-NEDÂ* ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbn Hişâm'ın şerhi üzerinde farklı çalışmalar yapılmıştır. Klasik eserler hâşiyeye ve şerh şeklinde çalışılmış olmakla beraber, son dönemde bazı akademik eserlerde çalışılmıştır.

Klasik eser olarak çalışılmış şerh ve hâşiyeler:⁵⁰⁵

1. Ahmet Delmûnî (ö. 838/)'nin *Şerhun li Şerhi'l-Katr* adlı şerhi.
2. Hattâbî (ö. 954/)'nin *Hâşiyetu'l-Hattâbî ela Şerhi Ketri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.
3. Abdul Melik b. Cemaleddin Asâmî (ö. 1037/1434)'nin *Bulûğul Merâm Hâşiyetu Şerhi'l-Katr li İbn Hişâm* adlı hâşiyesi.
4. Yûsuf Kaysî el-Mâlikî (ö. 1061/1650)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
5. Davut b. Süleyman Rahmânî (ö. 1078/1667)'nin *Hâşiyetu Şerhi Katr* adlı Hâşiyesi
6. Ahmet b. Ahmet el-Delcemûnî el- Mâlikî (ö. 1178/1764)'nin *Hüsnü Beyani'n-Nidâ bi Şerhi Katri'n-Nedâ li İbn Hişâm* adlı Şerhi.
7. Muhammed Demnehûrî el-Helbâvî (ö. 1182/1768)'nin *Ferâidu Tebyîn Hâşiyetun Şerhi Katri'n-Nedâ li İbn Hişâm* adlı şerhi.
8. Ahmet b. Ahmet Şucâ'î, (ö. 1197/1782)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi Katr* adlı hâşiyesi.
9. Hasan b. Abdulkebîr, Şerif et-Tûnusî (ö. 1234/1818)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr li İbn Hişâm* adlı hâşiyesi.
10. Abdurrahim b. Muhammed Suveydî el-Bağdâdî (ö. 1237/1821)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
11. Muhammed Gavs b. Muhammed Medrâsî (ö. 1238/1822)'nin *Hâşiyetun ela Katri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.

⁵⁰⁵ Debbân, Adbulkerim et-Tikrîfî, *Tevdihu Katri'n- Nedâ*, (1.baskı) Dubai 2008. s. 23-29.

12. Bedreddin Hasenî ed-Dimeşkî (ö. 1254/1838)'nin *Ğâyetul Merâm ela Şerhi'l-katr li İbn Hişâm* adlı hâşiyesi.
13. Muhammed b. Abdurrahman el-Ehdal (ö. 1258/1842)'in *Hâşiyetu Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
14. Muhammed Osman el- Mirğanî el- Hasenî (ö. 1268/1852)'nin *Hâşiyetun ela Hâşiyeti Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
15. Mahmûd b. Abdullah el-Alûsî (ö. 1270/1854)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
16. Abdullah b. Muhammed Nebrâvî (ö. 1275/1859)'nin *Nûr Bedâ li't-Tefhîmi İdahi Katru'n-Nedâ* adlı şerhi.
17. İbrahim b. Ali b. Hasan es-Sekâ (ö. 1298/1880)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr* adlı Hâşiyesi.
18. Muhammed b. Ahmet b. Â'liş (ö. 1299/1881)'in *Celâu's-Sedâ ela Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.
19. Muhammed b. Muhammed eş-Şenvânî (ö. 1300/1882)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.
20. Muhammed Ebî'l-Ferac b. Abdulkâdir, el-Hetîb (ö. 1311/1893)'in *Hâşiyetun ela Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.
21. İsmail b. Musa el-Hâmidî (ö. 1316/1898)'nin *Hâşiyetun ela Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
22. Nu'mân b. Mahmûd el-Alûsî (ö. 1317/1899)'nin *Zibâletu'l-Vehâce fi Diyâcî'l-Dibâce* eserin farklı kaynaklardaki başka bir ismi de *Şerhu ela Dibâceti Şerhi'l-Katr li İbn Hişâm* adlı hâşiyesi.
23. Muhammed Cevâd b. Musa Hüseyin Mahfûz el-Â'melî (ö. 1358/1940)'nin *Hâşiyetu ela Şerhi'l-Katr* adlı hâşiyesi.
24. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (ö. 1393/1975)'in *Sebîli'l-Hudâ bi Tehkiki Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı hâşiyesi.
25. Abdulkерim Hemâdî el-Debân (ö. 1413/1995)'in *Tevdîhu Katri'n-Nedâ* adlı eseri.

Son dönemde çalışılmış bazı akademik eserler:⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ Debbân, a.g.e., s. 29.

1. Taha Muhammed ez-Zeynî - Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî'nin *Te'likât ve İdâfât ve İdâhât ve Tetbikât ela Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı eserleri.

2. Muhammed Ali Ebu Hamde'nin *fî Ubûri'l-Hadârî li Kitabi Şerhi Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ li İbni Hişâm el-Ensârî* adlı eseri.

3. Mahir Casim Hasan el-Ûmerî'nin *Envâ'u'l-Tefsiri'l-Leğavî fî Kitabi Şerhi Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ li İbn Hişâm* adlı eseri.

4. Muhammed Ali Sultânî'nin *Tehzîb ve İğnâu Şerhu Katri'n-Nedâ ve Bellia's-Sedâ li Muellifihi İbn Hişâm el-Ensârî* adlı eseri.

5. Abdulkahir Sa'dî'nin *Tekrîbu'l-Medâ bi İhtisâri Şerhi Katri'n-Nedâ* adlı eseri.

4. İHTİLÂFLARIN ŞERHU KATRİ'N-NEDÂ ESERİNDE İNCELENMESİ

Konu İbn Hişâm'ın Mektebetu's-Seyda yayınevinden çıkarılan *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ bi Haşiyeti's-Şucâi* adlı eserde incelemesi yapılmıştır.

4.1. Mübteda ve Haber

İbn Hişâm eserinde mübteda ve haber bahsini bir arada ele alır ve genel çerçevede bunları onbir başlık altında incelemiştir.⁵⁰⁷

- 1- Mübteda'nın Tarifi
- 2- Haber'in Tarifi
- 3- Mübteda'nın Marife ve Nekire Oluşları
- 4- Haber'in Cümle Olarak Meydana Gelişi
- 5- Haber'in Zarf veya Car Mecrur Olarak Gelişi
- 6- Zaman Zarfının, Zat İsme Haber Olamayışı
- 7- Mübteda Olan Müştak'ın Fâilinin Haber Oluşu
- 8- Haberin Birkaç Tane Olması
- 9- Haberin Mübtedadan Önce Gelmesi

⁵⁰⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 170, 190.

10- Mübteda ve Haberin Hazif Edilişlerinin Caiz Oluşu

11- Haberin Hazif Edilmesinin Vucûbiyeti

İbn Hişâm eserinde, mübteda ve haberi bu konuları işler. İnceleme konumuz olan ihtilâflı konulara gelince, eserde yedi konuyu incelemek mümkündür.

4.1.1. Mübtedayı Merfû Yapan Âmil

İbn Hişâm mübteda'nın tarifini yaparken bu ismin, manevi âmillerden mücerred olduğunu ve merfû olduğunu söyler.⁵⁰⁸ Konuyu detaylandırmadığı gibi manevi olan âmilin ne olduğuna da değinmez.

4.1.2. Haberi Merfû Yapan Âmil

Haberin tarifini yaptıktan sonra haberin sadece merfû olduğunu söyler.⁵⁰⁹ Haberi merfû yapan âmilin lafzi bir âmil mi yoksa manevi bir âmil mi olduğuna değinmez.

4.1.3. بُنْسٌ ve نِعْمٌ 'nin Durumu

İbn Hişâm بُنْسٌ ve نِعْمٌ 'nin durumlarını açıklarken ihtilâfa değinir ve sadece Kûfelilerin görüşlerini ve delillerini söyler. Konunun sonunda özet başlığı altında kendi görüşünü Basra ekolünden yana kullanarak bu görüşü savunur. Konuyu Kûfe ekolünün görüşlerini çürütmeye çalışarak bitirir. Konuyu şöyle ele alır:

“ بُنْسٌ ve نِعْمٌ 'ye gelince, el-Ferrâ ve Kûfeli âlimlerin büyük bir kısmı bunların isim olduklarını söylerler. Bu konudaki delilleri şunlardır:⁵¹⁰

1. بُنْسٌ ve نِعْمٌ 'ye harf-i cerler eklenir. Nitekim Araplar cahiliye döneminde kız çocukları ile müjdelendiklerinde şöyle derlerdi; *وَاللّٰهِ مَا هِيَ بِنِعْمٍ الْوَلَدُ* “Allaha yemin ederim ki bu güzel bir çocuk değildir.”

2. Ayrıca sevdiğine yürüyüşü kötü olan bir binekle giden âşığın şu sözü ki: *نِعْمٌ السَّيْرُ عَلَى بُنْسٍ الْعَيْرُ* “ne güzel yürüyüştür. Kötü bineğin üzerinde” bu örneklerde görüldüğü gibi بُنْسٌ ve نِعْمٌ şayet isim olmamış olsalardı, cerre harfleri gelmezdi.

⁵⁰⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 171.

⁵⁰⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 172.

⁵¹⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 43.

Özet olarak نِعْم ve بُسَّ fiildirler. Nitekim bunlara müennes تاسی yapılmaktadır. Şunları delil olarak getire biliriz;⁵¹¹

1. Hz. Peygamberin مَن تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَبِهَا وَنِعْمَتْ, وَمَن اغْتَسَلَ فَالْغُسْلُ أَفْضَلُ “kim Cuma günü abdest alırsa bu onun için güzeldir (ruhsatı almıştır) kimde gusül alırsa guslün alınması daha iyidir.” hadisinde görüldüğü gibi وَنِعْمَتْ denilmiştir.

1. Arapların بِسَّتِ المرأةَ حَمَّالَةَ الحطبِ “odun taşıyan kadın ne kadar kötüdür.” Sözünde بِسَّتِ denilmiştir.

Kûfe ekolünün getirmiş oldukları delillere gelince, getirilen delillerde harfi cer hakikatinde orada hazf edilmiş bir sıfat ile mevsufe eklenmiş. Sıfat ile mevsuf hazf edilince harfi cer sıfatın ma'mûlû olan نِعْم ve بُسَّ ye kalmıştır. Getirilen örneklerin aslı şudur: نِعْمَ السَّيْرُ عَلَى غَيْرِ مَقُولٍ فِيهِ بُسَّ الْعَيْرِ ve مَا هِيَ بِوَلَدٍ مَّقُولٍ فِيهِ نِعْمَ الْوَلَدِ şiidir.⁵¹²

وَاللَّهِ مَا لَيْلَى بِنَامَ صَحْبُهُ وَلَا مُخَالَةَ الْيَانِ جَانِبُهُ

Bu şiirin aslı نَامَ صَاحِبُهُ ”şeklindedir.”

4.1.4. Haberin Mübtedadan Önce Gelmesi

Haberin Mübtedadan önce gelip gelmemesi konusunda ihtilâf vardır. İbn Hişâm bu konuda Basra ekolünün görüşü olan haberin mübtedadan önce gelebileceğini savunur. Konuyu açıklarken ihtilâftan bahsetmez. Haberin mübtedadan önce geldiğini söyleyip bu konuda ki delillerini açıklayıp konuyu bitirir. Konuyu şöyle ele alır: Haber bazen caizi ve vucubi olmak üzere mübtedadan önce gelebilir.

Haberin caizi olarak mübtedadan önce gelmesi: فِي الدَّارِ فِي الدَّارِ زَيْدٌ örneğinde فِي الدَّارِ haber olup زَيْدٌ mübtedadır. “Selam onlaradır”⁵¹³ فِي الدَّارِ haber olup هِيَ mübtedadır. “وَأَيُّهُ لَّهُمُ اللَّيْلُ”⁵¹⁴ âyetinde هِيَ haber olup اللَّيْلُ mübtedadır. Bu örneklerde nekire, marife olana haber olması için başta gelenleri haber, sonda gelenleri de mübteda yapmış olmamız gerekir. Her iki durumda caizdir.

⁵¹¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 43..

⁵¹² İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 44.

⁵¹³ 97/Kadir, 05

⁵¹⁴ 36/Yasin, 38.

Haberin vucuben mübtedadan önce gelmesi; *الْأَرِ فِي الدَّارِ رَجُلٌ* örneğinde *الْأَرِ فِي* haber olup mübtedadan önce gelmesi vaciptir. Çünkü burada hem mübteda, hem de haber nekiredir. Haber önce gelmemiş olursa haberin mübtedaya sıfat mı yoksa haber mi olduğu karışıklığa sebep olur. *أَيْنَ زَيْدٌ* örneğinde *أَيْنَ* istifham edatı olduğundan dolayı mübtedadan önce gelmesi vaciptir. *الْتَّمَرَةَ عَلَى التَّمَرَةِ مِثْلُهَا زَيْدٌ* örneğinde *الْتَّمَرَةَ عَلَى* haber olup, mübtedadan önce gelmesi vaciptir. Çünkü *مِثْلُهَا زَيْدٌ* daki zamir hem lafzen, hem de rutbeten *الْتَّمَرَةَ عَلَى* kelimesine dönmektedir.⁵¹⁵

4.1.5. Haber Olarak Gelen Zarfın Âmili

Haber zarf olarak geldiğinde, zarfın âmili konusunda ki ihtilâfta İbn Hişâm konuyu açıkladıktan sonra her iki ekolün görüşünü söyler ve delillerini ekler. Konunun sonunda kendi fikrini belirtmediği gibi tercihte yapmaz. Konuyu şöyle açıklar;

Haber zarf olduğunda mansub olur. Haber zarf olduğunda *وَالرَّكْبُ أَهْلٌ مِنْكُمْ* veya haber car-u mecrur olduğunda *الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* mutlaka vucûben mahzuf olan bir *مُسْتَقَرٌّ* veya *اسْتَقَرَّ* 'ye mutaallik olurlar.⁵¹⁶

Birinci görüş Basra ekolünün görüşüdür. Delilleri şudur ki *مُسْتَقَرٌّ* kelimesi müfret bir isim olduğu için haber olur. Çünkü haberin aslının, müfret isim olmasıdır.

İkinci görüş Kûfeliler, el-Ahfeş, el-Fârisî ve Zamehşerî'nin görüşüdür. Delilleri şudur; mahzuf olan *اسْتَقَرَّ* fiili, zarfın lafzında ve car mecrurun mahallinde amel eden bir âmildir. Öyleyse amel edeninde fiil olması gerekmektedir.⁵¹⁷

4.1.6. Mübteda, Maiyet Manasında Olan 'الواو'dan Önce Geldiğinde Haberin Durumu

Mübteda, maiyet anlamında *الواو*'dan önce geldiğinde haber vucuben takdir mi edilmiş, yoksa habere ihtiyaç olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır. İbn Hişâm bu konuda Basra ekolünün haberin takdir edilmiş olduğu görüşünü savunur. Konuyu açıklayıp delil ile destekler ama ihtilâfa değinmez. Konuyu şöyle açıklar:

“Haberin vucuben hazif edildiği yerlerden biride maiyet anlamında 'الواو'dan sonradır. مَقْرُونَانِ örneğinde olduğu gibi vucuben mahzuf bir haber olan

⁵¹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 180.

⁵¹⁶ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 176.

⁵¹⁷ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.176.

vardır. Mahzûf olan مَقْرُونَانِ kelimesinin varlığı maiyet anlamında الواو'dan gelmektedir.”⁵¹⁸

4.1.7. Mübteda Mastar Olduğunda ve Ondan Sonra Habere Elverişli Olmayan Bir Hal Bulunduğunda, Haberin Vucuben Takdir Edilmesi.

Mübteda, mastar olduğunda ve kendisinden sonra haber olmaya elverişli olmayan bir hal bulunduğu zaman, haberin durumu konusunda ihtilâfa değinmiştik. İbn Hişâm bu konuda Basra ekolünün görüşü olan, vucûben mahzûf olan haberin ef'ali ammenin fiilile izafe olan bir zamandır görüşünü benimsemektedir. Konuyu bu çerçevede ele alır ve örnekleri ile konuyu açıkladıktan sonra konuyu bitirir. Bu konuda ihtilâfa değinmez. Konuyu şöyle açıklar; “ *Haberin vucuben mahzûf olduğu yerlerden biride, mübteda, mastar olduğunda ve kendisinden sonra haber olmaya elverişli olmayan bir hal bulunduğu zamandır. ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا* örneğinde, haber mahzûf ve mukadderdir. Bu cümlemin aslı *ضَرْبِي زَيْدًا حَاصِلٌ إِذَا كَانَ قَائِمًا* şekildedir. *حَاصِلٌ* haberdir. *إِذَا* haber için zarf olup tamme olan *كَانَ*ye izafe edilmiştir. *حَاصِلٌ*'nun fâili *زَيْدٌ*'e dönen bir zamirdir, *قَائِمًا* ise hal olur. *قَائِمًا* haber olmaz yani *ضَرْبِي قَائِمٌ* denilmez.”⁵¹⁹

4.2.Fâil

İbn Hişâm, şerhinde fâil konusunu genel çerçevede dokuz başlık altında incelemiştir. Şöyle ki;⁵²⁰

1. Fâilin Mahiyeti
2. Fâilin Hükümleri
3. Fâilin Dört Yerde Hazfedilmesi
4. Fiil, Fâil ve Me'ûl'ün Sıralama Yerleri
5. Fâilin Tahir Edilmesi
6. Me'ûl'ün Tahir Edilmesinin Vücûbiyeti
7. Me'ûl'ün Takdim Edilmesinin Vücûbiyeti
8. يَنْسُ ve يَنْعَم 'nin Fâilleri

⁵¹⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.185,186.

⁵¹⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.185.

⁵²⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 226, 239.

9. Mahsusun bil Medh'in Takdimi, Tahiri ve Hazfi

İnceleme konumuz olan ihtilâflı konulara gelince, eserde şu dört konuyu incelemek mümkündür;

4.2.1. Fâil'in Âmilinden Önce Gelmesi

Fâil'in, fiilinden önce gelip gelmemesi ihtilâflı bir konudur. Basralılar bu konuda fâil'in, fiilin önce gelmesini caiz görmezken Kûfeliler caiz görmüşlerdir. İbn Hişâm bu konuda Basralıların görüşünü benimsemektedir. Konuyu açıklarken örnek üzerinden açıklayıp konuya akli delille yaklaşır. İhtilâfa değinmeden konuyu bitirir.

İbn Hişâm konuyu şöyle ele alır; *“Fâilin hükümlerinden biri, fâil'in, fiilden önce gelmemesidir. قَامَ أَخَوَاكَ örneğini قَامَ أَخَوَاكَ şeklinde getirmek caiz değildir. Şayet قَامَا أَخَوَاكَ şeklinde söylenirse, o zaman قَامَا mübtada olur, قَامَا cümlesi ise haber yapılıdır. Artık قَامَا kelimesini fâil yapmaya gerek yoktur.”*⁵²¹

4.2.2. Fâil Salim Cem'-i Müennes Olduğunda Fiilin Müennes Olması

Fâil müfret olduğu zaman fiil, müzekker ve müenneslik bakımından fâiline uyar. Fâil cem'-i müennes salim olduğu zaman ihtilâf olmuştur. İbn Hişâm bu konuda Basralıların görüşü olan cem'-i müennes salim olduğunda fiil sadece müennes kipinde gelir görüşünü benimsemektedir. Şerhinde bu konuyu açıklarken örneklendirerek açıklayıp ihtilâfa değinmez.

İbn Hişâm konuyu şöyle açıklar; *“Fâil cem' olduğu zaman fiil müzekker ve müennes kiplerinde gelebilmektedir. جَاءَ الْهُنُودُ ve جَاءَتِ الْهُنُودُ örneklerinde görüldüğü gibi. Yalnız salim cemi-ler bu konuda istisna edilmiştirler. Cem'i salimin müfreti ne ile hükme muhatap ise kendisi de o hükme muhataptır. Nasıl ki müfret müenneste جَاءَتِ هُنْدٌ deniliyorsa, müennesin cem'-i saliminde de جَاءَتِ الْهُنُودُ şeklinde gelmesi zorunludur.”*⁵²²

4.2.3. Fâil Cem'-i Müzekker Olduğunda Fiilin Müzekker Olması

Bir önceki konu gibi, İbn Hişâm bu konuda da Basra ekolünün görüşünü benimser. Konuyu örneklendirerek nakledip ihtilâfa değinmez.

⁵²¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 229.

⁵²² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 231.

Konuyu şöyle anlatır; “Cem’i salimin müfreti ne ile hükme muhatap ise kendisi de o hükme muhataptır. Müfret müzekkerde *قَامَ زَيْدٌ* denildiği gibi cemi’ müzekker salimlerinde de *قَامَ زَيْدُونَ* denilmesi gerekir.”⁵²³

4.2.4. نِعْمَ ve يُسَ’nin Fâillerinin Durumu

نِعْمَ ve يُسَ’nin fâillerinin durumu konusunda ihtilâfı dile getirmiştik. Bu konuda Basralıların görüşünü benimseyen İbn Hişâm şerhinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele alır. İHTİLÂFa değinmeden bol örneklerle konuya açıklık getirir. Bu konuyu şöyle ele alır: “fâil نِعْمَ veya يُسَ ‘den biri olunca fâili için bazı şartlar gerekir.

1. Fâil elif lam takısı ile marife olmalıdır *نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.”⁵²⁴ âyetinde *الْعَبْدُ* kelimesi fâil olup elif lam ile marifedir.

2. Elif lam takısı ile marife olan birine izafe edilmelidir. *وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ* “Muttakîlerin yurdu ne güzeldir.”⁵²⁵ âyetinde *دَارُ الْمُتَّقِينَ* kelimesi fâildir. *دَار* kelimesi, elif lam ile marife olan bir kelimeye izafe edilmiştir. *قَلْبُئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ* “Büyüklik taslayanların yeri ne kötüdür!”⁵²⁶ âyetinde *مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ* fâildir. *مَثْوَى* kelimesi, elif lam takısı ile marife olan bir kelimeye izafe edilmiştir.

3. Kendisinden sonra nekire bir temyiz ile tefsirlenmiş müstetir bir zamir olmalıdır. *يُسَ لِّلظَّالِمِينَ بَدَلًا* “Zalimler için ne kötü bir bedeldir!”⁵²⁷ âyetinde fâil mahzûf olan bir zamir olup, nekire bir temyiz olan *بَدَلًا* kelimesi kendisini tefsir etmektedir. Âyetin takdiri *يُسَ الْبَدَلُ بَدَلًا* şeklindedir.”⁵²⁸

4.3. Naib-i Fâil

İbn Hişâm’ın şerhinde naib-i fâil konusu genel çerçevede dört başlık altında incelemiştir.⁵²⁹

1. Fâilin hazfinin caizliği

⁵²³ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 232.

⁵²⁴ 38/Sad, 30.

⁵²⁵ 16/Nahl, 30.

⁵²⁶ 16/Nahl, 29.

⁵²⁷ 18/Kehf, 50.

⁵²⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 237.

⁵²⁹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 239, 244.

2. Fâil hazf edildikten sonra fâilin yerine geçen naib-i fâil
3. Mastar ve zarfın naib-i fâil olma şartları
4. Malum fiil değişip meçhul fiil olması

İnceleme konumuz olan ihtilâflı konulara gelince, Şerhte iki konuyu incelemek mümkündür.

4.3.1. Zarfın Naib-i Fâil Olması

Fiil, meçhul olduğunda, fâilin yerine geçen mef'ûl zarf olması durumunda ihtilâf edilmişti. Kûfeliler zarfın naib-i fâil olabileceğini, Basralılarda iki şarta bağlı olarak zarfın naib-i fâil olabileceğini iddia etmişler. İbn Hişâm, şerhinde Kûfelilere katılmadığı gibi Basralıların görüşüne ek olarak bir şart daha saymaktadır. İbn Hişâm, zarfın naib-i fâil olabilmesi için üç şartı örnekleri ile sayar ve ihtilâfa değinmez. Ona göre: “Zarfın naib-i fâil olabilmesi için üç şart gerekmektedir.

1. Zarfın muhtas⁵³⁰ olması gerekmektedir. *صَيِّمٌ زَمْنٌ* ve *اعْتَكِفَ مَكَانٌ* örneklerinde zarfların naib-i fâil olması caiz değildir. Ancak *صَيِّمٌ زَمْنٌ طَوِيلٌ* ve *اعْتَكِفَ مَكَانٌ حَسَنٌ* şeklinde zarf muhtas edilirse caiz olur.

2. Zarfın mutasarrif⁵³¹ olması gerekir. *إِذَا جَاءَ زَيْدٌ* örneğinde *إِذَا* zamme üzeri naib-i fâil yapmak caiz değildir. Çünkü *إِذَا* mutasarrif biz zarf değildir.

3. Cümlede mef'ûlün bih olmamalıdır. *ضَرَبَ الْيَوْمُ زَيْدًا* demek caiz değildir. Çünkü cümlede mef'ûlün bih olan *زَيْدًا* kelimesi bulunmaktadır. Mef'ûlün bih varken zarfın naib-i fâil olması caiz değildir.”⁵³²

4.3.2. Mef'ûl 'ün bih Varken Başka Mef'ûl'ün Naib-i Fâil Olması

Bir cümlede, mef'ûlün bih, mastar, zaman ve mekân zarfı ve car ile mecrur bulunursa hangisinin naib-i fâil olacağı konusunda ki ihtilâfta Basralılar mef'ûlün bih varken başkasının naib-i fâil olmasını caiz görmemişlerdir. İbn Hişâm şerhinde konuyu işlerken Basralıların görüşünü savunmaktadır. Konunun ihtilâfını açıklayarak,

⁵³⁰ Muhtas: Muayyen olan zarflardır. Mübhem olmayan zarflar. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 241.

⁵³¹ Mutasarrif: zarfiyet anlamında kullanılabilen. Âmillerden dolayı değişen zarflar. Bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 242.

⁵³² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 241.

Kûfelilerin delillerine değinip daha sonra bu delilleri çürütmektedir. Konuyu şöyle açıklar: “Zarfların naib-i fâil olabilmeleri için cümlede mef’ûlün bih olmamalıdır. Yalnız bu konuda el-Ahfeş ve Kûfeliler öyle düşünmemektedirler. Onlara göre mef’ûlün bih varken de başkaları naib-i fâil olurlar. Bu görüşlerine şu delilleri getirmişlerdir.”⁵³³

1. لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”⁵³⁴ Âyeti kerimesinde Ebû Cafer’in kırâatına göre لِيَجْزِيَ şeklinde okunmuş. Âyette geçen قَوْمًا kelimesi mef’ûlün bih olduğu halde بِمَا kelimesi naib-i fâil olmuştur.

2. مَا دَامَ مَعْنِيًا بِذِكْرِ قَلْبُهُ وَإِنَّمَا يُرْضِي لِمُنِيبٍ رَبِّهِ beytinde geçen قَلْبُهُ mef’ûlün bih olduğu halde بِذِكْرِ kelimesi naib-i fâil olmuştur.

Kûfelilerin delilleri için şöyle cevap verilmiştir: “Şiirde geçen delil kabul edilmez. Çünkü şiirde geçen delil zarureten dolayıcıdır. Âyeti kerimede geçen delile gelince o delilde kabul edilmez. Çünkü bu şâz bir kırâattir.”⁵³⁵

4.4. Kane ve Benzerlerinin İsmi

İbn Hişâm’ın şerhinde گان ve benzerleri konusu genel çerçevede dokuz başlık altında incelemektedir.⁵³⁶

1. گان ve Kardeşleri
2. گان’nin Haberinin گان ve İsminin Arasında Gelmesi
3. گان’nin Haberinin گان ve İsminden Önce Gelmesi
4. گان’nin Haberinin, گان’dan Önce Gelmesinin Men Edilmesi
5. صار Fiilinin anlamında olanlar
6. Nasık Fiillerin Tamme Olmaları
7. گان’nin Zaide Olması
8. ين Fiilinde Bulunan نون Harfinin Hazf’inin Caiz Oluşu
9. گان ve İsminin Hazf Edilmesi

⁵³³ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 242.

⁵³⁴ 37/Câsiye, 14.

⁵³⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 242.

⁵³⁶ İbn Hişâm, Şerhu Katri’n-Nedâ, s. 187, 198.

İnceleme konumuz olan ihtilâflı konulara gelince, Şerhte bir konuda inceleme yapmak mümkündür.

4.4.1. گان'nin Haberi'nin Ma'mûlü گان'nin İsminden Önce Gelip Gelmemesi

گان ve kardeşlerinin haberi'nin ma'mûlü isminden önce gelip gelmemesi konusunda ki ihtilâfta Kûfeliler bunu caiz görürken, Basralılar bunu uygun görmemişlerdir. İbn Hişâm bu konuda Kûfelilerin görüşünü benimsemektedir. Konunun ihtilâfına girmeden örnek üzerinden konuya temas etmiştir. Konuyu şöyle açıklamıştır: “گان'nin haberinin üç durumu vardır.

1. گان'nin haberinin گان ve isminden sonra gelmesi وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا “Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁵³⁷ Âyetinde olduğu gibi.

2. گان'nin haberinin گان ile isminin ortasında gelmesi. وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ “Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁵³⁸ âyetinde görüldüğü gibi.

3. گان'nin haberinin گان ve isminden önce gelmesi ise, عَالِمًا كَانَ زَيْدٌ örneğinde görüldüğü gibidir. Bunun deliline gelince أَهْلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ “Bunlar mı size tapıyorlardı ?”⁵³⁹ âyetinde إِيَّاكُمْ kelimesi گان'nin haberinin ma'mûlüdür ve گان ve isminden önce gelmiştir. گان 'nin haberin ma'mûlü, گان ve isminden önce geliyorsa haberin de گان ve isminden önce gelmesi gerekir.”⁵⁴⁰

4.5. İnne ve Kardeşlerinin Haberi

İbn Hişâm'ın şerhinde inne ve kardeşleri konusu genel çerçevede dokuz başlık altında incelemiştir.⁵⁴¹

1. إِنَّ ve Kardeşleri
2. Kâffe Harfi Olan مَا ile Beraberlik Yapan Harfler
3. Muhaffef Olan كَأَنَّ
4. Muhaffef Olan لَكِنَّ
5. Muhaffef Olan أَنَّ

⁵³⁷ 77/Furkan, 54.

⁵³⁸ 30/Rûm, 47.

⁵³⁹ 34/Sebe', 40.

⁵⁴⁰ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 291.

⁵⁴¹ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 202, 215.

6. Muhaffef Olan كُنْ

7. اِنَّ ve Kardeşlerinin Haberinin Önde Gelmesi

8. اِنَّ'nin Kesre ile Okunduğu Yerler

9. اِنَّ'nin Ma'mûlünde ل harfinin Gelmesi

İbn Hişâm اِنَّ ve Kardeşleri konusunda ki ihtilâflara dolaylı da olsa şerhinde değinmemiştir.

4.6. Muzari Fiil

İbn Hişâm'ın şerhinde muzari fiil konusu genel çerçevede dört ana başlık altında incelemiştir:⁵⁴²

1. Muzari fiil
2. Nasb Edatları
3. Mastariye Olan اِنَّ'nin Anlamdaşları
4. Cazım Edatları

İnceleme konumuz olan ihtilâflı konulara gelince, şerhte bir konuda inceleme yapmak mümkündür.

4.6.1. Muzari Fiilinin Âmili

Muzari fiili merfû yapan âmilin ne olduğu konusunda iki ekol arasındaki görüşleri bildirmiştik. İbn Hişâm şerhinde bu konudaki tüm görüşlere değinir. Bu görüşler arasında birini tercih edip diğer görüşlerin tutarsızlığını kanıtlamaya çalışır. Konuyu şöyle açıklar: “*Nahiv âlimleri, muzari fiilinin cezm ve nasb edatlarından mücerret olduğundan dolayı merfû oldukları konusunda hem fikirdirler. Yalnız muzari fiili merfû yapan âmil konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. el-Ferrâ ve arkadaşları, âmilin nasb ve cezm edatlarından mücerret oluşudur demişler. el-Kisâî, muzari fiilini merfû yapan âmil, muzari harfidir demiştir. Sâ'leb, muzari fiilinin ismidir demiştir. Basralılar ise, ismin yerine geçmesidir demiştir. Bu görüşlerin içinde en sahih olan el-Ferrâ'nın,*

⁵⁴² İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 93, 133.

*muzari fiili merfû yapan âmil, nasb ve cezm edatlarından mücerret olmasıdır görüşüdür.*⁵⁴³

*Diğer görüşlerin tutarsızlığı şöyledir: el-Kisâf'nin görüşü bir şeyin cüzzü genelinde amel etmez. Yani muzari fiilin başında gelen muzari harfi bir cüzz olması sebebiyle muzari'yi merfû yapamaz. Sâ'leb'in görüşüne göre muzari fiilin ismi âmil olmuş olsaydı muzari fiilinin her zaman merfû olması gerekirdi ki bu da imkânsızdır. Basralıların görüşü ise, هَلَّا يَفُومُ زَيْدٌ örneğinde görülüyor ki muzari fiil هَلَّا edatından sonra gelmiştir. Oysaki isim asla هَلَّا'dan sonra gelmez. Buda muzari fiilinin ismin yerine gelmesi iddiasını çürütür.*⁵⁴⁴

⁵⁴³ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 93.

⁵⁴⁴ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 94.

SONUÇ

İslâmiyet ile beraber Arap dili yeni bir hüviyet kazanmış, Arapça olarak nazil olan Kur'ân-ı Kerim, kısa bir zaman içinde dilde bütünlük sağlamış ve orijinal Arap dilinin günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fetih hareketleriyle birlikte farklı kültür ve milletlerden Müslüman olan kimselerin din dili olan Arapçaya yönelmesi sonucu lahn olgusu ortaya çıkmıştır. Tedvin asrıyla beraber Müslüman âlimler, dini kaynakları ve Arapçayı koruma düşüncesiyle bu dile özgü kuralları tesbit etmeye çalışmışlardır. Araplardan dil malzemeleri toplayarak bunları titizlikle inceleyen Basralı dilbilimciler ile daha sonra onlardan ders alarak Kûfe'ye dönen ve bağımsız bir dil ekolü oluşturan Kûfeli dilbilimcilerin yaptıkları çalışmalar sonucu Arap gramer tarihinde ekoller ortaya çıkmıştır. İki ekolün dil çalışmalarında kullanmış oldukları metot farklılıklarından dolayı ihtilâflar meydana gelmiştir.

Yaptığımız bu çalışma neticesinde ihtilâfları çeşitli eserlere konu olan iki ekolün birbirlerinden ayrıldıkları noktalar olarak semâ', kıyas ve ıstılah metotlarını görmekteyiz. Basralılar semâ' metodunu kullanırken dil ile ilgili derledikleri malzemelerde en fasih ve lisana en kolay gelen lafızları seçmekle beraber ravilerin dillerinin bozulmamış ve güvenilir kişiler olmasına özen gösterirlerken; Kûfeliler, kıyas metoduna önem vermekle beraber derledikleri malzemelerin sıhhatine ve ravinin güvenilir olma şartlarına bakmaksızın semâ' dairesini genişletmişlerdir.

Çalışmamız esnasında Basra ve Kûfe ekollerinin, merfû'at konusundaki ihtilâflarını incelediğimizde, iki ekolde de konu ele alınırken, Kur'an âyetleri, Hadisi Şerif, Arap şiiri ve Arap rivayetlerine dayalı delil sıralamasını gözettikleri, konu ile alakalı Semâ' delillerinin bulunmaması durumunda ise kıyas ve yoruma yöneldikleri tespit edilmiştir. İki ekol arasındaki delilleri ele aldığımızda Basra ekolünün fikir, görüş ve delillerinin Kûfe ekolüne nazaran daha ağır bastığı müşahede edilmiştir.

Merfû'at konusundaki ihtilâfları tespit amacıyla inceleme konusu ettiğimiz *Şerhu Katri'n-Nedâ* adlı eser, Mısır ekolünün h. VIII. Asrın en önemli temsilcisi İbn Hişâm el-Ensâri'ye aittir. Eseri incelediğimizde İbn Hişâm'ın ihtilâflı konuları ele alırken Basralıların görüşlerine katıldığı kadar Kûfelilerin görüşlerine de katıldığını, muhalefet veya tenkit konusunda her ikisine de eşit şekilde yaklaşan bir tavır sergilediğini gördük. İbn Hişâm'ın bu tutumu, İbn Haldûn'un "Son dönem nahivcileri

gereksiz tartışmalardan uzak kalmışlar ve nahvi daha muhtasar ve özet hale getirmişlerdir.” şeklindeki sözünü hatırlatmaktadır. Diğer bir ifade ile nahiv çalışmaları artık öğretime yönelik olarak hazırlanmış, faydasız tartışmalardan uzak durulmuştur denilebilir.

Sonuç olarak Arap gramerinin iki umdesi konumunda olan Basra ve Kûfe ekollerinin herhangi bir konuyu ele alırken- merfû’at konusu da dâhil- gelişi güzel fikir beyan etmeyip bir takım metotlara dayalı olarak konuyu incelediklerini görmekteyiz. Oluşan ihtilafların da takip ettikleri metot farklılıklarından kaynaklandığını ve ihtihlâflara kaynaklık eden metotların bilinmesinin, Arap grameri üzerinde çalışma yapanların ufkunu açacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- BAKIRCI, Selami; DEMİRAYAK, Kenan**, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum 2001.
- el-BUHARİ, Muhammed ibn İsmail**, *el-Câmi 'u's-Sâhihi'l-Muhteser min Umûri Resulillah*, Beyrut, t.y.
- BULUT, Ali**, “ Sîbeveyh’in ele aldığı bazı nahiv konuları, işleme yöntemi ve koyduğu kurallar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensütesi* (Yayınlanmamış Doktora tezi), 2003.
- ,..... “el-Ferrâ’nın, Meâni’l-Kur’ân’ında Kullandığı Kûfe Dil Okulu’na Ait Terimler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 14–15, s. 327-336.
- BUSTÂNÎ, Butros**, *Udebâu'l-‘Arab fi'l-‘Asri'l-‘Abbâsî*, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1979.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd**, *Tâcu'l-Luğa ve Sîhâhu'l-Arabiyye*, (nşr. Ahmet Abdulğafur Attar) Darû’l-İlmi’l- Melayîn, Beyrut 1990.
- CORCİ, Zeydan**, *el-Felsefetu'l-Lugaviyye*, Kahire 1967.
- *Tarihu Adâbi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Darul Mektebeti’l-Hayat, Beyrut 1983.
- CÜRCANİ, Abdulkahir**, *Delâ’ilu'l-İcâz fi ilmi'l-Ma’ânî*, (thk. M. Reşit Rıza), Beyrut 1984.
- *el-Muktesid fi Şerhi'l-İdâh*, (thk. Kazım Barh Mercan) Daru’r-Reşid 1982.
- ÇELEBÎ, Katib Mustafa b. Abdullah**, *Keşfu’z-Zunûn a’n Esmâi’l-Kutubi ve’l-Fünûn*, , Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ty.
- ÇETİN, Nihat M.**, “Arap” *DİA*, II, İstanbul 1991, 272-324.
- DAYF, Şevkî**, *Medârisu’n-Nahviyye*, Darul Mearif, Kahire 1992.
- DEBBÂN, Adbulkerim et-Tikrîti**, *Tevdihu Ketru’n-Nedâ*, (1.baskı) Dubai 2008.
- DEBG, Yusuf Abdurrahman**, *İbn Hişâm ve Eseruhu fi Nahvi’l-Arabî*, Darul Hadis, Kahire 1997.
- DEMİRAYAK, Kenan**, *Abbâsî Edebiyat Tarihi*, Erzurum 1998.
- DURMUŞ, İsmail**, “Muberred”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, 431-433.
- “Nahiv”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, 300-306.
- “Sâ’leb”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2007, 25-27.
- EBÛ HAYYAN, Muhammed b. Yûsuf, Ali b. Yûsuf el-Endelusî**, *İrtişâfu’d-Derb min Lisânil Arab*, (thk. Receb Osman Muhammed), Mektebetu Hânecî, Kahire 1998.
- *et-Tezyîl ve’t-Tekmîl fi Şerhi Kitabi’t-Teshil*, (thk. Hasan Hindavi), Şam 2000.

EBU'L-BEKÂ, Muhammed b. Yûsuf el-Huseyn el-'ukberî, *el-Tebyîn 'ala Mezâhibi'n-Nahviyyîn el-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîn*, (thk; Abdurrahman b. Süleyman Usmeyn), Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1986.

..... *el-Lubâb*, (thk. Abdullillah Nebhani) Şam 1995.

ELMALI, Hüseyin, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *DİA*, X, İstanbul 1994.

EMİN, Ahmet, *Duha'l-İslam*, Beyrut 1933.

el-ENBÂRÎ, Ebü'l-Berakât Kemaleddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektubatu'l-Menar, Ürdün 1985.

..... *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne: el-Basriyyîne ve'l-Kûfiyyîne*, Darul İhya-i Turasi'l-Arabi, Kahire 1999.

ERGİN, M. Cevat “Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: 5, sayı: 1, s. 51-61.

ES'ÂD, Mahmut Seydişehirli, “Arap dili”, (sadeleştiren: Zafer Kızıklı) *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 4, s. 164.

EŞMÜNİ, Ebu Hasan Ali, *Menhecu's-Salik ila Elfiyeti İbn-i Mâlik*, (thk. Hasan Muhammed İşraf), Beyrut 1998.

el-EZHERÎ, Halid b. Abdullah, *Şerhu't-Tesrih ela't-Tevdih*, Darul Fıkr, Beyrut T.y.

FAKİHİ, Cemaleddin Abdullah b. Ahmet, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, (thk. Mumin Amr Muhammed Bedarin), Umman 2008.

el-FERRÂ, Ebû Zekerriyya Yahya, *Meanil Kur'an* (thk. Ahmet Yusuf Necati; Muhmmmed Ali Neccar), Mısır 1980.

GÜNDÜZÖZ, Soner, “Nahiv ve Sarf ilimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1997, sayı: 9, s. 287–292.

el-HAMEVÎ, Ebû Abdullah Şihâbuddîn Yakût b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1980.

HÂMİD, Fâtima Muhammed Tâhir “Usesu'l-Ceyh fî Kutubi li Hilâfi'n-Nahv”, *Câmietu Ummul Kurâ*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Suudi Arabistan 2009.

HARUN, Abdusselam, *Mucemu Şevâhidu'l-Arabîyye*, Mektubetu'l-Hâncî, Mısır 1972.

HATİBU'L-BAĞDADÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târihu'l-Bağdâd*, Kahire 1931.

HUDERÎ, Muhammed b. Mustafa, *Hâşiyetu'l-Huderî ela İbn-i Akîl*, (thk. Muhammed Bakaî), Darul fikr, Beyrut 1995.

İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth Osman, *el-Hasâ'is*, (nşr. M. Ali en-Neccar), Beyrut 1952.

İBN HACER, Şihabeddin b. Ahmet el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yani'l-Mieti's-sâmine*, Beyrut, 1993.

..... *et-Tezhîbu't-Tezhîb*, Dâru Şadır, Beyrût, ty.

İBN HİŞÂM, Ahmet b. Abdillâh el-Ensâri el-Mısırî, “*İkametu'd-Delil ala Sihhatil't-Temsil ve Fesadi't-Tev'il*”, (thk. Rabiha Çelebi), Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1979, sayı: 3, s. 325, 358

..... *el-Mesa'ilu's-Seferiyyeti fî'n-Nahv*, (thk. Hatim Salih ez-Zamin), el-Mevrid, Bağdat 1980, c. 9, sayı 3, s.115, 118.

..... *Muğni'l-Lebib*, (thk. Abdullatif Muhammed Hatib), Kuveyt 200.

..... *Şerhu Kıttru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ bi Hâşiyeti's-Şucî*, (thk. İrfan Metracî), Mektebetu's-Seyda, Diyarbakır 2013, s. 171.

İBN MÂLİK, Ebû Abdillâh Muhammed, *Şerhû't-Teshîl*, (thk. Abdurrahman Seyyid), Beyrut 1998.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, (thk. Emin M. Abdulvahap; M.Sadık el-Abidi), Beyrut 1999.

İBNİ YAÎŞ, Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddin Yaiş b. Ali el-Esedî, *Şerhu Mufasssal*, Beyrut T.y.

İBNÜ'L-HÂCİB, Cemâluddîn Ebû 'Amr Osman b. Ömer, *el-Emâli'n-Nahviyye*, (thk. Musa Benâyî), Bağdat 1995.

.....*el- İdâh fî Şerhi'l-Mufasssal*, (thk. Musa Benai) Bağdad T.y.

İBNÜ'N-NEDÎM, Ebû Ferec Muhammed b. Ebi Yakub İshak, *el-Fihrist*, (thk. Rida Teceddüd b. Ali Tahran), Beyrut 1981.

KANGARÂVÎ, Sadreddîn, *el-Mûfî fî'n-Nahvi'l-Kûfî*, (thk. Muhammed Behçet el-Baytâr), Dimeşk 1989.

KOÇAK, İnci, “Ahfeş el-Evsat”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'ân dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Neşriyatı, Konya 1991.

el-LUĞAVÎ, Ebu't-Tayyib, Abdulvahid b. Ali, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (nşr. M. Ebû'l-Fadl İbrahim) Kahire 1993.

MA'RUF, Nâyif, *el-Edebu'l-İslâmi fî Ahdi'n-Nübüvve ve Hilâfeti'r-Râşidin*, Beyrut 1990.

- MANSUR, Salih Muhammed Ali el-Velidî**, *el-Hilafu'n-nahvi fi'l-mansubat*, (1. Baskı), Alem'il-Kutûb'ul-Hadis, Ürdün 2006.
- el-MÜBERRİD, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr Muktedib**, (thk. Halık Azimet), Kahire 1979.
- NECDÎ, Ali Nâsîf**, *Sîbeveyh İmâmu'n-Nuhât*, Âlemu'l-Kutub, Kahire 1979.
- en-NEHHÂS, Ebû Cafer, Ahmet b. Muhammed b. İsmail**, *İ'râbul Kur'ân*, (thk. Züheyr Ğâzi Zâhid), Alemil Kutub 1988.
- ÖZBALIKÇI, M. Reşit**, "İbn Hişâm en-Nahvî" *DİA*, XX, İstanbul 1980.
- ÖZTÜRK, Mürsel**, "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, XXVI, İstanbul.
- er-RADÎ, Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî**, *Şerhü'r-Radî ale'l-Kâfiyye* (thk. Yusuf Hasan Umer), Bingazi 2008.
- SABBÂN, Ebû İrfan Muhammed**, *Hâşiyetü's-Sabbân ela Şerhi Eşmûnî*, Beyrut 1998.
- SANCAK, Yusuf**, "İbn Hişâm el-Ensârî" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, , Erzurum 1999, sayı 14.
- SÎRAFÎ, Ebû Saîd Abdullah**, *Ahbarü'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Muhammed İbrahim el-Benna) Kahire 1985,
- SÎBEVEYH, Ebu Bişr Amr b. Osman**, *el-Kitab*, (thk. İmil Bedi Yakub) Beyrut 1999, II, 141
- SOYUPEK, Hasan**, "İkinci Meşrutiyet'ten Günümüze Türkiye'de Arapça öğretimi", (Sosyal bilimler enstitüsü doktora tezi) Isparta 2004.
- SUYÛTÎ, Celâluddin Abdurrahman b. Kemal Ebî Bekr**, *el-İktirâh fi ilmi usûlî'n-Nahv ve cedelihi* (thk. Ahmet Subhi Furat), İstanbul 1988.
- *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabâkati'l-Luğaviyye ve'n-Nahviyyîn*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim) Daru'l-Fıkr, y.y., 1979.
- *el-Câmi'u's-Sağir fi Ehadisi'l-Beşî'n-Nezir*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- *el-İktirâh fi 'İlmi Usûlî'n-Nahv*, (thk. Muhammed Süleyman Yâkut), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'eti, İskenderiye 2006.
- *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1911.
- *Hüsni'l-Muhadara fi Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

..... *Şerhu Şevâhidi 'l-Muğnî*, Daru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut t.y.

es-SÜBKÎ, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (thk. Mahmut Muhammed et-Tanâhi; Abdulfettah Muhammed el-Hulv) Kahire 2002.

ŞERİF, Musibe Raki, *el-Hilafâtu'n-Nahviyye fî babî'l-Merfûâtî'l-leti sekete enha el-Enbârî fî'l-İnsaf min Hilâli İrtişafi'l-Darbi'l-Ebi Hayyân*, Medine Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Suudi Arabistan 2012.

ŞEVKANÎ, Kadı Muhammed b. Ali, *Bedru't-Tâli'i bi mehâsini min be'de Karni's-Sâbi'*, Mısır 1348.

TÂHİR, Ahmed Mekkî, *Dirâsât fî Meşâdiri'l-Edeb*, Kâhire, 1986.

TANÇ İbrahim, “el-Kisâi'nin Devrindeki Bazı Âlimlerle Yaptığı Münâzaralar,” *Atatürk Üniversitessi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2002, sayı: 18, s. 115–119.

TANTÂVÎ, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*, Darul Mearif, Kahire 1995.

TEĞRİBENDÎ, Cemaleddin Ebî Muhasin, *ed-Delilu's-Şâfi a'la'l-Menhedi's-Sâfi*, Kahire 1998.

TEV'ÎL, Seyyid Rezek, *El-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine*, Mekke 1984.

UZUN, Taceddin, *Arapça sarf-Nahiv Terimler Sözlüğü*, konya 1997.

YÂKÛT, Muhammed Süleyman, *Nahvu'l-Arabi*, Darul Marife'l-Camia, İskenderiye 1994.

YAVUZ, Mehmet, “Muâz b. Müslim el-Herrâ”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005.

ez-ZEBDÎ, Abdullatîf b. Ebu Bekir eş-Şerciyyî, *İ'tilâfu'n-Nusreti fî İhtilâfi'n-Nuhâtî'l-Kûfeti ve'l-Basrati*, (thk. Tarık Cenabi), Beyrut 1987.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl, *Me'ani'l-Kur'ân ve İ'rabüh*, (thk. Abdulcelil Abduhu Şelbi), Beyrut 1988.

ez-ZECCÂCÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk, *Kitâbu'l-Cûmel fî'n-Nahv*, (nşr. Ali Tefîk), Beyrut 1984.

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed Şafîi, *Bahru'l-Muhît fî Usulu'l-Fıkh*, Bağdad 1992.

ZEYYÂT, Ahmet Hasan, *Tarihu'l-edebil'l-Arabî*, Kahire, ty.

ez-ZÜBEYDÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Tabakatü'n-Nahviyyin ve'l-Lugaviyyin*. (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Darul Maarif, Kahire 1984

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Ad ve Soyadı : Fatih ASLAN

Doğum Yeri ve Yılı : Bingöl, 1984

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Önlisans : Anadolu Üniversitesi, İlahiyat Bölümü (2007-2009)

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (2009-2011)

Yüksek Lissans Öğrenimi : SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili Belağatı Ana Bilim Dalı (2011---)

Yabancı Diller Ve Düzeyi :

Arapça (Orta Seviye)

İş Deneyimi :

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatib (2010-2014)

2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Vaiz (2014---)